

Уладзімір Арлоў

Мой радавод да пятага калена

Эсэ

Менск
Бацькаўшчына
1993

КАМУНІКАТ.ORG

Мой радавод да пятага калена. Эсэ.

Менск: ВЦ «Бацькаўшчына», 1993.— 184 с.

ISBN 985-6026-02-4

Прысьвечанае чарговай гадавіне БНР эсэ «Незалежнасьць — гэта...» было перакладзена на дваццаць моваў. Разам зь ім у кнігу ўвайшлі іншыя эсэ, напісаныя ў 1990—1993 гадох. Большая іх частка зьявілася ў друку ў незалежных выданнях «Дзень Волі», «Свабода», «Наша Ніва».

Незалежнасьць - гэта...

Незалежнасьць - гэта калі ты зьявісься на сьвет у радзільні, дзе няма сама стэрыльных на зямлі прусакоў, затое ёсьць аднаразовыя шпрыцы й пялюшкі. Незалежнасьць - гэта калі твой бацька пойдзе ў ЗАГС, каб атрымаць дакумент, што ты сапраўды нарадзіўся і што цябе назвалі ў гонар дзеда Рыгорам, і кабета, якая сядзіць там, спакойна выпіша яму гэты дакумент, а ня выцягне са стала «Справочник личных имён народов СССР» і ня будзе, размахваючы ім, гістэрычна тлумачыць твайму бацьку, што ён можа без праблем назваць сына Файзулой ці нават Мамаем, а вось Рыгорам - ня можа, бо такога імя проста не існуе ў прыродзе (а существует нормальное человеческое имя Григорий).

Незалежнасьць - гэта калі ты пойдзеш у школу і цябе будуць вучыць на тваёй мове (а дзяўчынку Гражынку, якая падабалася табе ў дзіцячым садзе, - на яе мове, а твайго суседа хлопчыка Мішу, тату якога завуць Ісакам, - на ягонай, а другога твайго суседа хлопчыка Алёшу, бацькі якога прыехалі сюды, бо ў іхнім горадзе на Волзе, каб купіць малому малака, трэба займаць чаргу а пятай гадзіне раніцы, - на ягонай). Цябе будуць вучыць на тваёй мове, і дзеля гэтага тваім тату й маме ня трэба будзе ўсё лета зьбіраць па кватэрах заявы бацькоў, якія не тое каб не хацелі вучыць сваіх дзетак так, як твае тата й мама, а проста ніколі пра гэта ня думалі, бо вырасьлі пры інтэрнацыяналізьме. І гэтыя заявы не трэба будзе губляць тры разы дырэктару й два - сакратарцы, і першы верасьнёвы дзень ты не пачуеш на ўрачыстай лінейцы, што «год от года хорошеет материально-техническая база нашей школы», а прыйшоўшы ў сваю клясу не даведаеся, што дзякуючы няўхільнаму клопату партыі й ураду, у вас на ўсю клясу толькі адзін лемантар і дзьве «матэматыкі» на роднай мове.

Незалежнасьць - гэта калі твая дружына ня будзе змагацца за права насіць імя Паўліка Марозава ці Аляксандра Мясьнікова, бо ўсе вы цудоўна ведаеце, як любіў свайго татку Паўлік і як любіў беларусаў Мясьнікоў.

Незалежнасьць - гэта калі ты будзеш студэнтам і на лекцыі па вышэйшай матэматыцы твой смуглявы раўналетак з Мадагаскару, які вучыцца за грошы сваёй, а не тваёй краіны, нахінецца да цябе і запытае, што значыць слова «імавернасьць», і ты па-французку растлумачыш яму.

Незалежнасьць - гэта калі ты будзеш службыць у войску не далей за памежны горад ці вёску твае зямлі, затое табе ніколі не загадаюць фарбаваць траву і прыбіраць тэрыторыю «вот от сюда и до обеда». У нядзелю ты зможаш прыехаць да бацькоў ці да свае дзяўчыны, затое ніхто не назаве цябе «бульбашом», а твайго сябра - «чэрножопым» за тое, што вы думаеце й гаворыце ў сьне па-свойму, і выдатнікі баявой і палітычнай падрыхтоўкі ня будуць у працэсе гэтай падрыхтоўкі рабіць табе «велосипед», і табе ніколі не загадаюць гастрываць сапёрную рыдлёўку, каб акапацца ў Баку ці ў Тбілісі.

Незалежнасьць - гэта калі твая дзяўчына кажа, што хоча на выходныя ў Вену, і ты з чыстым сумленьнем абяцаеш ёй, што ў суботу вы вып'яце кавы насупраць палацу Шонбрун, і ведаеш, што перад вашай вандроўкаю ніхто не будзе высьвятляць у цябе, ці быў ты ў дзяцінстве жыдом, а таксама, ці быў ты раней за мяжою і калі вярнуўся адтуль, дык зь якой мэтай.

Незалежнасьць - гэта калі на Дзяды, у Дзень памяці продкаў, ты ідзеш на могількі й ведаеш, што паставіш свечку й пакладзеш кветкі, а ня станеш удзельнікам выпрабаваньня балёнчыкаў з нэрвова-паралітычным газам ці новае мадэлі гумовага дручка.

Незалежнасьць - гэта калі твой сын прынёс са школы пяцёрку па гісторыі і ты хваліш яго за гэтую пяцёрку, бо ведаеш, што ён атрымаў яе не па тым прадмеце, дзе вучаць пра Лядовае пабоішча і перамогу калектывізацыі, а па тым, дзе вучаць пра Грунвальдзкую бітву, якая ўратавала твой народ ад сьмерці, і кажуць праўду пра тую ўладу, што растраляла твойго дзеда й задушыла голадам тваю бабулю.

Незалежнасьць - гэта калі да цябе завітае сьпявак зь Нью-Ёрку, і ты вып'еш зь ім добрую чарку вішнёўкі, і пасыя ветлівыя дзяцкі ў цывільным не запрапануюць табе падрабязна напісаць, дзе й што вы пілі й каго пры гэтым лаялі.

Незалежнасьць - гэта калі ты пазбаўлены магчымасьці пачуць, як твой прэзыдэнт вучыць з экрану суайчыньнікаў: «Хто как хаціт, той так і гаварыт», бо твой прэзыдэнт - чалавек пісьменны і хоць адну мову ўсё ж ведае.

Незалежнасьць - гэта калі з тэлеперадач і газэт раптам зьнікаюць лісты нястомна-таямнічых вэтэранаў і вусьцішныя паведамленьні пра нацыяналістаў і экстрэмістаў з народных франтоў, якія нават ў начы ня сыпяць, а распальваюць паміж табой, Алёшам і Мішам, тагу якога звалі Ісакам, а таксама Гражынаю, якая даўно ўжо твая жонка, міжнацыянальную варожасьць, каб учыніць сярод вас крывавую разьню й пусьціць пад адхон цягнік перабудовы.

Незалежнасьць - гэта калі ніхто ня страшыць цябе, што твой народ ня зможа выжыць без вялікага старэйшага брата, бо ня мае сваіх баксітаў ці алмазаў, і ты разумееш, што зусім дарэмна шкадаваў гарапашных галяндцаў ці бэльгійцаў, якія ня маюць ні баксітаў, ні алмазаў, ні нават старэйшага брата.

Незалежнасьць - гэта калі велізарныя фуры з надпісам «Центровывоз» (ці бачыў ты хоць раз такія фуры з надпісам «Центроввоз»?) падруюць не да чужых, а да нашых крамаў.

Незалежнасьць - гэта калі раптам высветліцца, што разумныя людзі ёсьць і ў нас, і калі - крыў Божай! - выбухне завод ці прычыніцца якое іншае ліха, ня трэба будзе чакаць, пакуль прыедзе камісія з маскоўскіх разумнікаў.

Незалежнасьць - гэта калі на Божай пасьцелі ведаеш, што пасья таго, як ты памяняеш гэты сьвет на лепшы, на месцы царквы ці касьцёла, дзе цябе хрысьцілі і дзе ты вянчаўся, не выкапаюць сажалку з брудным лебедзем і не пабудуюць басэйн імя ХХVIII зьезду КПСС, а могількі, дзе будуць спачываць твае косьці, не зьнясуць і не ператвораць у закіданы пустымі пляшкамі парк культуры й адпачынку імя таварыша Гарбачова або імя таварыша Лігачова.

Незалежнасьць - гэта...

Незалежнасьць - гэта калі ад нараджэньня да скону пачуваецца сваім чалавекам на сваёй зямлі.

Я веру, што калі-небудзь так будзе.

Бо іначай проста ня варта жыць.

Люты, 1990 г.

ТҮТ

KAMUNIKAT.ORG

Апэрацыя „Прусакі”

Сёмыя ўгодкі сьмерці Ларысы Геніюш

Яшчэ й цяпер у зімовую раніцу, у тыя колькі хвілінаў сыцішанага йснаваньня паміж яваю й сном, я магу зьнячэўку ўсьцешана падумаць: перад Калядамі паеду да Бабулі.

Так мы называлі яе між сабою ў гаворках, у лістох і ў тэлефонных перамовах - зь любасьцю, а таксама (уважаючы на «товарища майора») з асьцярогаю. Зрэшты, мяркую, «товарнищ майор» цудоўна ведаў, што Бабуля - гэта Ларыса Антонаўна Геніюш.

Мо калі-небудзь я напішу пра ўсё гэта больш падрабязна. Пра тое, як мы зь Сержуком Сокалавым грэліся пасья марознае дарогі ля печкі, і Бабуля, што кагадзе ўзрадавана называла нас «сакалянятамі і арлянятамі», раптам нядобра бліснула вачыма. «А хто вас, хлопчыкі, да мяне прыслаў?» Пра бандэроўкі зь лекамі для ейнага хворага сэрца, якія па два месяцы йшлі з Наваполацку ў Зэльву. Пра тое, як пасадзіўшы нас за шчодры стол, яна падымала кілішак са сваім улюбёным цытрынавым лікёрам і, зьвяртаючыся непасрэдна да электраразэткі, казала: «Выпьем за нашего дорогого Леонида Ильича!» Пра тое, як праз колькі хвілінаў пасья прыезду гасьцей у хаце неадменна зьяўлялася ўвішная мэдыстрычка, якая рабіла Ларысе Антонаўне ўколы тых самых (дай Бог!) лекаў і якую ў гэты дзень ужо марна чакалі ўсе астатнія зэльвенскія хворыя, бо мэдыстрычка добра разумела, які адказны ўчастак работы даручылі ёй таварышы.

Калі-небудзь я, відаць, напішу, як зьневажалі яе зэльвенскія настаўнікі. Як яна дасылала лісты Машэраву і якія атрымлівала адказы. Як угаворвалі яе прыняць савецкае грамадзянства, а яна ўпарта хацела заставацца грамадзянкаю Беларускае Народнае Рэспублікі. Як, пахаваўшы мужа, яна жыла са сваім сабачкам Жуком у абторканай мікрафонамі і абкружанай сыцяной падазронасьці й нянавісьці хаце. «Ні адзін народ так не прыніжаў сваіх паэтаў, сваіх жанчын», - напісала яна ва ўспамінах.

Калі-небудзь я распавяду, кім была яна для нас у тыя гады.

Сёньня ж найперш прыгадваецца іншае: складзеныя на грудзях васковыя рукі, увачавідкі сьсівелы ад гора Жук ля труны з гаспадыняю, твары Зянона Пазьняка, мастака Яўгена Куліка, гісторыка Міхася Чарняўскага, які за год да гэтага, шмат чым рызыкуючы, вывез з Зэльвы Бабуліну «Сповідзь», што цяпер друкуе часопіс «Маладосць»...

У краіне незалежнай, дэмакратычнай і культурнай разьвітаньне з адной з найталенавіцейшых яе паэтак сталася б днямі народнага смутку. У нас, у Беларусі, гэтая журботная падзея прайшла непрыкметна, бо амаль ніхто проста ня ведаў ні пра паэтку, ні пра яе сьмерць, а калі б і ведаў, дык большасьці ўсё адно было б «да ліхтара». Ну, а што тычыцца беларускай інтэлігенцыі, дык яе ў тыя красавіцкія і, дарэчы, выхадныя дні апанавала пошасьць раптоўных хваробаў, сумеры якой можна параўнаць хіба што з колькасьцю тэрміновых камандзіровак, маршруты якіх пралеглі дужа далёка ад Зэльвы.

Тым часам там, дзе трэба, выпісвалі камандзіроўкі менавіта ў Зэльву. І ўсё-ткі на кожнага, хто прыехаў хаваць Паэтку, прыпала, здаецца, ня больш, чым па двое падсуседзяў. Далібог, гэта былі неблагія суадносіны, і няхай выбачаюць тыя, каго я не ўзгадаю.

З Наваполацку прыехаў інжынэр Вінцэс Мудроў, зь Менску - археолягі Ігар Чарняўскі й Валеры Шаблюк, а таксама дырэктар акадэмічнага Музею старажытнабеларускае культуры Вольга Церашчатава з каляжанкамі. Вянок ад Саюза пісьменьнікаў Беларусі прывезлі Вольга Іпатава й Адам Мальдзіс. З Горадні прыехала Данута Бічэль зь сябрамі, з Жлобіна - былы лягернік Мікола Канаш, якога мы зь Вінцэсем (даруйце нам, Мікола Імполевіч) прынялі ў цягніку за чалавека з канторы.

Сапраўдныя ж людзі ў цывільным прыбылі на машынах зь менскімі, гарадзенскімі й берасьцейскімі нумарамі. Яны няўтомна шпацыравалі па вуліцы, хадзілі пад вокнамі, згуртаваным натоўпам стаялі ў часе адпяваньня нябожчыцы ў царкве, перапісвалі зьвесткі аб прыезджых у зэльвенскім гатэльчыку. Ня ведаю, чаго ў падсуседзкіх позірках было болей: удзячнасьці да нас, «недобитых нацыяналістоў», што неяк пацьвяджалі неабходнасьць іхняга йснаваньня і дапамагалі атрымаваць новыя званьні і ўзнагароды, гэтае ўдзячнасьці, або прыкрасьці, што «главная нацыяналістка» і тут нашкодзіла: памерла акурат так, каб у іх прапалі выхадныя.

Далікатнасьць падсуседзяў ня ведала межаў. Калі сын Ларысы Антонаўны, беластоцкі літаратар Юрка Геніюш прыцішана чытаў мне зь сябрамі на ганку свой верш «Чаму я чорны, мама?», двое ў цывільным падышлі да яго амаль усутыч і сталі за плячыма. Хацелі закруціць «выкормышу» рукі й кінуць у варанок? У аднаго зь іхніх калегаў, нястомнага фатографа з партрэтным аб'ектывам, Вольга Іпатава запыталася, які орган друку ён прадстаўляе, і той замест адказу шчоўкнуў і яе.

Цікава, як называлася ў іх тая апэрацыя? «Крыж»? Ці мо якая-небудзь «Незабудка»? Ці «Прусакі», як назваў бы яе я сам? Але як бы яна ні звалася, увесь плян ейным кіраўнікам выканаць не ўдалося: спробы ўгаварыць ці змусіць везьці труну й вялікі драўляны крыж на машыне былі марныя. Увесь няблізкі шлях да зэльвенскіх кладоў труну неслі на руках. Сьледам ішла ўся Зэльва. Бел-чырвона-белых сьцягоў не было. Да іх мы тады яшчэ не дараслі.

Над сьвежаю магілай я прачытаў напісаны на сьмерць паэткі верш Сержука Сокалава, які яшчэ не пісаў песень і ня меў у прозьвішчы ваярскага прыдомку, але Воюшам ужо быў.

Гучала лера мілагучным ранкам,
Каб сьпевам вольнай Бацькаўшчыны стаць,
Каб Вашы песьні вечная Зэльвянка
Магла вякамі голасна пяць.

Вясновы вецер сьлёзы нам астудзіць,
І зубы сьцяць шчэ прыйдзецца ня раз,
Каб голасна сказаць на поўны грудзі:

Над памяцьцю ня мае ўлады час.

Пасья нягод, чужыны, ператрусак,
Пасья таго, пра што маўчаць гады,
Вы здолелі між іншых беларусак
Застацца Беларускай назаўжды.

7 красавіка 1990 г.

КАМУНІКАТ.ORG

Мы стаміліся

**Как наш ЦК писал в письме открытом,
Мы одобряем линию его.**

Уладзімір Высоцкі

Мы стаміліся.

Мы стаміліся ад дасягнутых пад кіраўніцтвам партыі велічных поспехаў у ажыццяўленьні велічных ідэяў.

Мы стаміліся ад нашых маштабных дасягненняў у Харчовай праграме, пасьяя якіх есці робіцца ўсё меней і меней.

Мы стаміліся ад усенароднай барацьбы з п'янствам і алкагалізмам, у выніку якой на месцы вінаграднікаў пасадзілі бульбу й іншыя культуры, што там не растуць, айчынная самагонная тэхніка перасягнула ўзровень японскіх стандартаў, а алкаголікі, выпіўшы ўсе ласьёны, ужо чакаюць нас у лепшым сьвеце.

Мы стаміліся ад шырока разгорнутага сацыялістычнага спаборніцтва, калі ад несьвядомае каровы, якая не канспэктавала твораў клясыкаў, трэба атрымаць малака болей, чым яна можа даць, а ідэялічна непадкаваная кура-нясушка канае, ня справіўшыся з падвышанымі сустрэчнымі абавязацельствамі.

Мы стаміліся бясконца перавыконваць народнагаспадарчы плян і думаць, што лепей было б, каб мы яго нікомі не перавыконвалі, а хоць адзін раз проста выканалі.

Мы стаміліся есці прадукты, у якіх няма радыенуклідаў толькі датуль, пакуль у нас няма дазымэтраў.

Мы стаміліся ад удзячнасьці стваральнікам сацыяльнае праграмы «Жульё» (прабачце, «Жыльё») - 2000.

Мы стаміліся змагацца за правы гарлемскіх мурынаў, што маюць, як пісала нашая прэса, у сярэднім усяго па 5 квадратных мэтраў жылой плошчы на чалавека, у нас жа гэтых мэтраў у сярэднім крыху болей толькі за кошт тых, хто рэгулярна езьдзіць глядзець на гарапашных мурынаў і мабілізоўвае нас на барацьбу за іхнія правы.

Мы стаміліся, едучы ў грамадзкім транспарце, думаць пра тое, чым накарміць дзяцей, ведаючы, што нехта ўжо ўехаў у свой камунізм ня толькі на пэрсанальнай машыне, але й на пэрсанальнай нумарной карове.

Мы стаміліся перадаваць у лістох і па тэлефоне прывітаньні людзям, якія ўдзень і ўначы самааддана захоўваюць таямніцу нашага ліставаньня й тэлефонных перамоваў.

Мы стаміліся глядзець на аточаны чорнымі «Волгамі» й аздоблены гранітам гмах, ведаючы, што цераз вуліцу ад яго гараць і гніюць у сутарэньнях кнігі нашае галоўнае бібліятэкі.

Мы стаміліся чытаць і слухаць прамовы чалавека, які, рыхтуючыся да сустрэчы сваіх маскоўскіх гаспадароў на нейкім сэмінары, загадаў да лёзунгу «Человек - это звучит гордо» прымаляваць на пачатку слова «советский».

Мы стаміліся ад таго, што нашай эканомікай кіруюць фізкультурнікі, культураю - сантэхнікі, а ўсім разам - спецыялісты па сьвінагадоўчых комплексах.

Мы стаміліся ўскладаць кветкі да помнікаў тым, хто павёў нас у сьветлае заўтра, дзе, на жаль, не давялося жыць ім самім.

Мы стаміліся чакаць, калі збудуюць помнікі тым, хто бараніў нашу зямлю, а ня тым, хто аддаваў Беларусь немцам на перамовах у Берасьці й па жывым рэзаў яе напалам на перамовах у Рызе.

Мы стаміліся чытаць газэты, першыя словы якіх 70 гадоў палыхаюць сьвет заклікам зьяднаць пралетарыяў усіх краін, як быццам невядома, што атрымалася ў адной асобна ўзятай.

Мы стаміліся есьці ўмоўна чыстую ежу.

Мы стаміліся чытаць умоўна праўдзівую «Праўду».

Мы стаміліся жыць ва ўмоўна дэмакратычнай дзяржаве.

Мы стаміліся быць умоўна роўнымі.

Мы стаміліся быць умоўна вольнымі.

Мы стаміліся быць умоўна жывымі.

Вы чуеце?

Мы стаміліся...

Травень, 1990 г.

КАМУНІКАТ.ORG

Разьвітаньне зь Леніным

Мы прыйшлі ў дзіцячы сад,
Бачым Леніна пагляд.
Добры дзень, дзядуля Ленін!
Прывітацца кожны рад.

Прызнаюся, як на духу: грэшны, ніколі ня быў камуністам і верным ленінцам. Ня мог. А вось у КПСС - быў.

Уступаючы туды ў незабыўныя гады застою, я прыйшоў на пасяджэньне бюро гаркаму, дзе адбывалася таемства далучэньня да авангарду грамадзтва, у тэнісцы зь пікамі, звонкамі й іншаю картачнаю масьцю. «Как вы посмели явиться в таком наряде?! - задыхнуўся ад абурэньня нейкі стары бальшавік. - Вы можете себе представить Владимира Ильича с картами в руках?»

Я прасьцей простага мог уявіць правадыра абяздоленых ня толькі з картамі, але й з кілішкам добрага каньяку ці віна - дзе-небудзь у кавярні на беразе Жэнэўскага возера ці пасья паляваньня ў Шушанскім.

Значна цяжэй мне было ўявіць, што, напрыклад, 19 сакавіка 1922 году Ўладзімір Ільіч у сакрэтным лісьце да Палітбюро ЦК РКП(б), патрабуючы ўзмацніць рэпрэсіі супраць духавенства й вернікаў, пісаў: «чем большее число... удастся нам расстрелять, тем лучше».

Калі я з пачуцьцём вялікае палёгкі здаў свой партбілет і быў выключаны зь ленінскае партыі «за отход от позиций марксизма-ленинизма», адна ідэёвая намэнклятурная дама ўтаворвала мяне «не оставляют партию в трудный момент». Пры гэтым яна спасылалася на майго бацьку-нябожчыка, што, як ёй чамусьці здавалася, быў адданым ленінцам. Мяркую, што я лепей ведаю свайго бацьку й маці, якая таксама бязь сьлёз разьвіталася з «умом, честью и совестью эпохи». Падазраю, што ня толькі мае бацькі ніколі не вучылі ва ўсім браць прыклад з Валодзі Ўльянава. Ну й, вядома, не ў мяне аднаго аніколі, нават у хвіліны замарачэньня не ставала натхненьня на тое, каб стварыць апавяданьне, як Ленін любіў дзяцей, або скласьці вершык ці паэмку пра тое, як Ільіч чытае «Правду» ці «думае пра Беларусь». І ўсё-такі кожны з нас воляй-няволяй дыхаў атрутнымі парамі акцябрацка-піянэрска-камсамольска-парцейнай машыны. А таму яшчэ нядаўна дзядуля Ленін уяўляўся нам, безумоўна, ня геніем усіх часоў і народаў (пра інтэлектуальны ўзровень правадыра хораша сказаў адзін з высланых ім за мяжу «контрэвалюцыянэраў» - М. Бярдзьеў), але, прынамсі, дзеячом, якога варта было чытаць і на якога ў дадзенай сытуацыі можна было спасылацца. Кажуць, яшчэ нейкіх пару гадоў таму кіраўнік Саюзу пісьменьнікаў Латвіі Яніс Пэтэрс сарваў аплядысмант, калі замест уласнае прамовы прачытаў на нейкай літаратурнай зборні ленінскі артыкул «Да пытання пра нацыянальнасьці або пра «аўтанамізацыю».

Мне здаецца, цяпер, калі бронзавы Ільіч дзень пры дні набывае ўсё больш сваіх сапраўдных, чалавечых якасьцяў, Пэтэрс згадвае той выпадак не без пачуцьця ніякаватасьці. Згадзіцеся, далікатна кажучы,

няёмка падмацоўваць сваю думку цытатамі чалавека, які (у адрозьненне ад ягонага таленавітага пасьядоўніка - крамлёўскага горца), ня тоячыся, пакідаў шматлікія пісьмовыя сьведчаньні сваёй жорсткасьці, заклікаючы расстрэльваць заложнікаў, прастытутак, сьвятароў, «кулакоў», «буржуяў», спэкулянтаў і іншых ворагаў.

Паводле маіх назіраньняў, людзі з розумам і жывым сумленьнем у нас, у Беларусі, Уладзіміра Ільліча ўжо год як не цытуюць. Дакладней, цытуюць, але ўжо як бы наадварот - разьвітваючыся са сваёй аблудаю й засьцерагаючы ад яе іншых. Адно з такіх малавядомых пакуль што цытатак з напісанай тав. Троцкім ленінскай біяграфіі хачу прапанаваць увазе верных ленінцаў: «Это диктатура? Это манная кашка! - любіў паўтараць Ільліч. - Русский человек - слишком добр. - Он не в состоянии принять решительные меры революционного террора. Тем не менее, необходимо попробовать...»

«Напробовались» усмак.

Леніну пашанцавала памерці адносна рана. Калі хочаце - своечасова. У тым сэнсе, што праз колькі гадоў яго маглі выкінуць з краіны, як ягонага біёграфа тав. Троцкага, або зрабіць - разам з Бухарыным, Каменевым, Зіноўевым і іншымі правадырамі рэвалюцыі - удзельнікам гучных «адкрытых» працэсаў. Гадоў праз 50 яго б рэабілітавалі, а праз колькі месяцаў, як і ў выпадку зь іншымі бальшавіцкімі верхаводамі, мы б задумаліся: навошта й дзеля чаго, калі за здзейсьненае імі іх ніколі не рэабілітуе сама Гісторыя?

Але Ленін памёр у час, і таму, замест таго, каб выдзіраць з кніг ягоныя партрэты, па ўсёй краіне яму панастаўлялі помнікаў.

Зрэшты, больш верагодным мне ўяўляецца іншае разьвіцьцё падзеяў. Іосіф Вісарыёнавіч мог адправіць настаўніка на той сьвет ціха, бяз шуму й пылу, бяз гучных працэсаў, выдзіраньня партрэтаў, паленьня кніг і іншых бальшавіцкіх штучак. Сталін цудоўна разумеў, што быць заснавальнікам небясьпечна. Значна выгадней, схаваўшыся за помнік правадыру, абсалютна шчыра абвясціць сябе спадкаемцам і прадаўжальнікам.

Дарэчы, пра помнікі.

З год таму я прысьніў фантасмагарычны сон. Па маім родным Наваполацку езьдзіў, зносячы помнікі Ўладзіміру Ільлічу, звычайны савецкі бульдозэр. Дзеці падбягалі да бульдозэрыста, казалі яму адрас чарговага помніка, дзядзька спаважна запісваў яго ў свой нататнік і ехаў рабіць сваю справу далей.

Сёньня, калі шчыльныя шэрагі помнікаў правадыру працоўных пад гучныя воплескі гэтых самых працоўных ужо істотна парадзелі, фантасмагарычным у маім сьне засталася адно тое, што дзея адбывалася ў Наваполацку, дзе - рэч амаль неверагодная! - ніякіх помнікаў Ільлічу ніколі не было. Не было нават вуліцы Леніна. Праўда, дзядуля дзейнічаў, так бы мовіць, і «пры наяўнасьці адсутнасьці». Калі тутэйшыя «нацыяналісты» спрабавалі пераназваць наваполацкія вуліцы з дэбільнымі назвамі тыпу Юбілейная, Алімпійская або Камсамольская,

бацькі горада ня проста адмахваліся, як ад дакучлівых мух (ня лезьце, маўляў, зь нейкімі там Скарынамі й Каліноўскімі), але са значэньнем падымалі ўтару палец і, палохаючы саміх сябе, прыхлопвалі гнілых інтэлігентаў апошнім аргументам: «В городе еще нет улицы имени Ленина!» Цяпер ужо можна з усёй пэўнасьцю дадаць: і ніколі ня будзе. Ні вуліцы, ні помніка.

Вялікі пралетарскі пісьменьнік М. Горкі, ня верыць якому няма аніякіх падставаў, у лістападзе 1917 году пісаў пра Ільліча: «он обладает отсутствием морали и чисто барским, безжалостным отношением к жизни народных масс» (М. Горький. Несвоевременные мысли. - Париж, 1917. С. 113). Не, зусім не памыляўся мудры Анры Барбюс, сказаўшы ў разгар сталінскага генацыду, што СТАЛІН - ГЭТА ЛЕНІН СЁННЯ.

19 траўня 1922 году Ільліч загадаў рыцару рэвалюцыі Дзяржынскаму падрыхтаваць высылку за мяжу красы расейскае інтэлігенцыі. Дзеля гэтага правадыр раіў рыцару «собрать систематические сведения о политическом стаже, работе и литературной деятельности профессоров и писателей». А вось і гатовыя ворагі: «питерский журнал «Экономист»... по-моему, явный центр белогвардейцев. В № 3 напечатан на обложке список сотрудников. Все это явные контрреволюционеры, пособники Антанты, организация ее слуг и шпионов и растлителей учащейся молодежи» (у зб.: Ленин и ВЧК. Москва, 1975. С.566-567). Як вам ленінскія парады? А тэрміналёгія? Ці не нагадвае нешта вельмі знаёмае з 30-х гадоў?

Чую голас апанэнта: ну вось, пакланяліся Леніну, вырываючы зь ягонай бяспэчнай спадчыны адныя цытаты, а цяпер той самай мэтодаю выкрываем яго. На гэта я адкажу: геніяльныя ідэі Ільліча, якія доўгія гады паўтараліся як малітвы-заклёны, так і не ўвасобіліся ў «светлое будущее». А вось ленінскія ўказаньні й заветы, ад якіх робіцца вусьцішна, вельмі хутка рабіліся страшнай рэальнасьцю: расстрэламі, высылкамі, тэрорам.

Між іншым, цытаваны вышэй ліст напісаны «самым чалавечным чалавекам» за колькі дзён да першага кровазьліцця ў мозак. Можна толькі здагадацца, якія б яшчэ заветы выйшлі з-пад пяра Ільліча, калі б не хвароба.

Дык хто ж усё-ткі быў стваральнікам савецкай таёмнай паліцыі? Хто быў пачынальнікам тэрору, які закрэсьліў дзясяткі мільёнаў чалавечых жыцьцяў? Ленін ці Сталін?

Нялішне паразважаць над гэтым пытаньнем, калі вы бачыце, як афіцыйныя асобы ўскладаюць кветкі да велічных помнікаў. Нялішне падумаць пра гэта, праходзячы па Ленінскім праспэктзе й незлічоных вуліцах імя Леніна. Нам, беларусам, дарэчы будзе ўзгадаць на гэтых вуліцах і ля гэтых помнікаў, як Ленін і кіраўніцтва ягонае партыі спачатку аддалі Беларусь немцам у Берасьці ў 1918-м, а потым, не спытаўшыся ў нашага народу, не пусьціўшы ягоных прадстаўнікоў на перамовы, па жывым распалавінілі ейнае спакутаванае цела Рыскай дамоваю ў 1921-м.

Ці думалі вы пра гэта ў самай ганебнай савецкай чарзе? Не, я не пра чаргу па міску нішчымнае лягернае баланды. І не пра чаргу на кватэру. І не пра чаргу на выезд за мяжу. І не пра чаргу па віно, мыла, цыгарэты...

Я - пра чаргу да генія, што разам з паплечнікамі штурхануў краіну на шлях, які давёў да бясконцага стаяння ў гэтых чэргах. Пра чаргу ў Маўзалеі.

Ну, а як наконт вашых дзяцей - «юных ленінцаў» і «акцябрат» (слова настолькі чужое беларускай мове, што ягонае зьнікненьне пройдзе зусім незаўважна). Як наконт дэвізу, які яны мусяць ледзь не штодня паўтараць на лінейках і зборах? Да якой «борьбы» яны павінны быць гатовыя? За якое «дело»? Якой партыі? Ды той самай, дзякуючы якой мы зрабіліся абязмоўленымі жабракамі са зьнявечанымі мазгамі. (Кажуць, недзе ў Францыі прызналі Ўладзіміра Ільіча найвыдатнейшым мысьляром XX стагодзьдзя. Пажылі б тыя французы хоць з тыдзень у краіне, што ледзьве не пабудавала ў 1980 годзе камунізм).

А як ставіцеся вы да таго, што вашыя дзеці носяць значкі з выяваю чалавека, з блаславення якога (пасья згаданага напачатку сакрэтнага ліста да Палітбюро) толькі ў 1922 годзе расстралялі, паводле няпоўных зьвестак, 8100 «представителей реакционного духовенства и буржуазии», у тым ліку 3447 манах і паслушніц (Протопресв. М. Польский. Новые мученики российские. - Джорданвиль, 1949-1957. Т. 1. С. 214). Ці ня больш лягічна было б, каб «юныя ленінцы» наладзілі збор гэтых значкоў для сваіх старэйшых таварышаў з КПСС? Няхай бы насілі, дэманстравалі вернасьць ідэалам. Відаць было б, хто ёсьць хто. Спрыяла б «конструктивному диалогу». Не баяцца ж насіць свае значкі сябры й прыхільнікі БНФ.

А ці добра пачуваюцца ў сьвятле новых штрыхоў да партрэту Ільіча студэны й выкладчыкі Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэту ІМЯ У.І.ЛЕНИНА?

Крый Божа, каб нехта падумаў, што я заклікаю нішчыць помнікі й выкрэсьліваць імя Ільіча з нашае памяці. Я зусім не прыхільнік барбарскіх бальшавіцкіх мэтадаў. Далібог, можна вынайсьці нешта больш цывілізаванае й дасьціпнае. Чаму б, скажам, ня зьвезьці помнікі Ільічу да абкамаў і ЦК КПБ? Больш утульна пачуваліся б і гаспадары гэтых будынкаў (пад вокнамі ўвесь час дзейнічаў бы своеасаблівы бронзавы мітынг у падтрымку іхняе лініі) і самі леніны - бачачы чорныя «волгі» ды іншыя сьведчаньні таго, што хтосьці ўсё-такі пабудоваў сабе сьветлаю будучыню.

Што датычыць імя правадзіра, дык, замест вуліц, яго можна было б даваць цэкоўскім калідорам або лецішчам верных ленінцаў. Хіба кепска гучыць: «Дача товарища Соколова имени товарища Ленина»?

Існуе думка, што Леніна чакае свой XX зьезд.

Але хто яго будзе праводзіць?

Сталін хаваўся за помнікі Леніну. Помнікі Сталіну былі ўжо ненадзейнаю абаронаю й хутка пайшлі на пераплаўку. За каго ж схаваюцца верныя ленінцы, калі не застанецца бронзавага Ільіча? За «валютарыста» Хрушчова? За абчаплянага ардэнамі з галавы да пятаў Ільіча № 2? За гэбіста тав. Андропова? За тав. Чарненку, за якога ня здолелі схавацца (памятаеце ТАССаўскае фота?) нават тыя, хто перастаўляў генсеку ногі, калі той прыйшоў на выбарчы ўчастак галасаваць за самога сябе?

Каб захаваць заснаваную Леніным таталітарную антыгуманную сыстэму, «ум, честь и совесть эпохи» можа схавацца сёння толькі за яго самога. З-за помнікаў геніяльнаму правядыру працоўных цікаюць тыя, хто не збіраецца разьвітвацца з вучэньнем, якое прывяло іх да свайго асабістага камунізму. Прывяло за кошт беднасьці, абяздоленасьці й зьнішчэньня іншых.

А таму: ЛЕНІН - ГЭТА СТАЛІН СЁННЯ.

Кастрычнік, 1990 г.

КАМУНІКАТ.ORG

„Парыж ня бачыў я ніколі”

Нататкі з нагоды

Менск. Красавік. Бронзавы Лукіч на пляцы перад Домам ураду трымае ўсунуты кімсьці з забастоўшчыкаў яму ў рукі бел-чырвона-белы сьцяг. Разгар страйкаў у сталіцы ды ў іншых беларускіх гарадох, а таму ацэнкі могуць грашыць празмерным аптымізмам і ад іх лепш устрымацца. Але што б там ні было, цяпер ужо ні ў кога язык не павернецца назваць Беларусь запаведнікам непалоханых партакратаў.

Сёлета мы ўжо другі раз адкрыта адзначалі чарговую гадавіну абвяшчэньня Беларускай Народнай Рэспублікі. Вядома, сумеры нашага Дня Волі пакуль што цяжка параўнаць са сьвяткаваньнем Дня незалежнасьці ў Балтыі. Дый завяршылася сьвята 25 сакавіка гераічнай начной апэрацыяй: выконваючы загад вярхоў, якія яшчэ маглі, доблесныя менскія «пажарнікі» сарвалі з будынку «Белрэстаўрацыі» ў Траецкім прадмесьці асьвячоныя царквою нацыянальныя сьцягі. Тым ня менш, апошнія падзеі сьведчаць: ідэя незалежнасьці ўжо выйшла за межы вузкага кола нацыянальнае інтэлігенцыі. Сярод мноства антыкамуністычных, антыгарбачоўскіх і іншых «анты» лэзунгаў на красавіцкіх мітынгх мне ўрэзаўся ў памяць плякат, які трымаў на плошчы Леніна (з трыбуны зноў і зноў гучаў вох рорлі - заклік назваць яе пляцам Незалежнасьці) хлапчына з чорнымі абадкамі пазногцяў. На плякаце было напісана: «Нынешнее поколение будет жить в независимой Беларуси!»

Лёгіка гісторыі цьвердзіць: у гэтага рабочага хлопца шанцаў нязьмерна болей, чым у тых, хто, выступаючы ад імя гегемону, сем дзесяцігодзьдзяў спакушаў народ прывідам зьмнога раю. Прынамсі таму, што ў іх ніякіх гістарычных шанцаў, здаецца, ужо няма.

Існуе гэтак званая «пашыраная думка», што ў апошнія трыццаць гадоў андэрграўнда ў беларускай літаратуры не йснавала. Сёй-той гэтую думку не падзяляе. У прыватнасьці, супрацоўнікі Камітэту дзяржаўнай бясьпекі, якія займаліся ў 1973-74 гадох аўтарамі наваполацкага самвыдавецкага літаратурнага альманаху «Блакiтны лiхтар». У пятнаццаці выдадзеных рукапісных нумарох зьмяшчаліся зусім ня ўзоры «сацрэалізму». Былі там і паэтычныя экзэрсісы, што мелі нейкае дачыненьне да эротыкі, і абсалютна бяскрыўдныя практыкаваньні ў «чарнільнай лірыцы», накіраваныя трыялету «Парыж ня бачыў я ніколі»:

Парыж ня бачыў я ніколі
І ад таго чарніла п'ю.
Сумую я аб сваёй долі:
Парыж ня бачыў я ніколі.
Бутэлька выпіта - даволі,
Сяджу на крэсьле і пяю:
Парыж ня бачыў я ніколі
І ад таго чарніла п'ю.

Але галоўнае: студэнты Наваполацкага палітэхнічнага інстытуту Вінцэсь Мудроў, Валеры Шлыкаў, старшаклясьнік Андрэй Грабаў і іхнія сябры казалі ў сваіх вершах пра тое, аб чым шмат хто з масьцітых нашых літаратараў адважыўся сказаць на поўны голас толькі ў эпоху «гласности»: што «як раней мужык наш мае ўсё ў плямах сонца», што загналі ў кут і дабіваюць мову...

Размаўляю па-беларуску...
Як у трамваі глядзяць на зайца,
Так глядзяць на мяне этрускі
Ад Асьвеі да Лунінца.

Жыцьцё паэтаў «Блакiтнага лiхтара» складалася па-рознаму. Трагiчнай загадкаю застаецца сьмерць у каравуле, на службе ў Савецкай Арміі, Андрэя Грабава, бадай, самага таленавітага, які ў васьмай клясе пісаў:

Рушу па Беларусі... У небе маланка палае.
Пад прыгнётам усходнім стогне наша зямля.
Песьні жалбы лунаюць ад краю да краю...
Аднак:
Але хутка - ходзяць чуткі -
Паўстане моладзі атрад.

У выдавецтве «Мастацкая літаратура» нарэшце выходзіць кніга прозы Вінцэся Мудрова. Колькі разоў зьяўляліся ў рэспубліканскай пэрыядыцы вершы Валерыя Шлыкава. А нехта горка смуткуе аб сваім удзеле ў альманаху, які перашкодзіў зрабіць партыйную кар'еру...

Спадзяюся, што «Блакiтны лiхтар» дачакаецца свайго дасьледніка. Гаворка, вядома, не пра літаратуразнаўцаў у цывільным, што бачылі крамолу ня толькі ў радку «бруд кастрычніцкіх дарог», але і ў самой беларускай мове, якая мусіла ўжо ціха сканаць і раптам - ні з пушчы, ні з поля! - ня дзе-небудзь, а ў індустрыяльна інтэрнацыянальным Наваполацку на ёй пачынае складаць шкодніцкія вершыкі ледзь не дзясятка гарадзкіх хлапчукоў.

Але мушу астудзіць запал тых, каму заманулася пагрузіцца ў сьвет думак і вобразаў наваполацкага самвыдаву пачатку 70-х. З часоў ягонага разгрому ён даступны адно крытыкам з вайсковымі званьнямі...

Наступніцы «Блакiтнага лiхтара», «Мiлавiцы», пашанцавала болей. Машынапісны альманах, выдаваны ў сярэдзіне 70-х гадоў купкаю студэнтаў гістарычнага факультэту БДУ, у бяздонныя сутарэнні ўсемагутнага ведамства ня трапіў. Зрэшты, фатакопіі кожнага зь пяці нумароў у адпаведных тэчках бясспрэчна ляжаць: трапіўшы ў рукі факультэтаўскіх камсамольскіх актывістаў, «Мiлавiца» зьнікала падазрона надоўга - ведаю не па чутках, бо меў гонар належаць да яе выдаўцоў.

На маім пісьмовым сталe трэці нумар альманаху, які адкрываецца вершам Ігара Чарняўскага «На сьмерць Бэма» (па матывах жалобнай рапсоды Чэслава Немэна на вершы Цыпрыяна Норвіда).

А міг сумленьня сьпіць,
Царуе тут віно.
Ну хто гэта глядзіць
У цёмнае вакно?..

Гэта радкі з баляды Генадзя Кулажанкі, які не вярнуўся з Афганістану.
А вось страфа зь верша «Супраціўленьне матэрыялаў» Юрася
Бандаровіча:

Калі лічыць чарговы стаў вар'ят
Сябе героем, ўзяўшы ўладу ў рукі,
Напомніце яму пра супрамаг -
Бо ёсьць такая мудрая навука.

Мне хочацца працягваць цытаваньне - і вершаў Эдварда Зайкоўскага,
і міні-эсэ пра піваізм (ад слова «піва»), і, далібог, сьмешнага аддзелу
сатыры й гумару, і «псыхалягічна-фізыялягічнай» драмы «Гліст-нігіліст»...

Дык ці справядлівая «пашыраная думка», калі, прынамсі два
самвыдавецкія літаратурныя альманахі, два правобразы цяперашніх
«Літаратуры», «Ксэраксу Беларускага» ды іншых сёньняшніх і будучых
падобных выданьняў, мы ў тую ціхую Варфаламееўскую ноч 70-х гадоў
усё ж мелі?

Беларуская літаратурная эміграцыя.

У выдавецтве «Мастацкая літаратура» я быў рэдактарам анталёгіі
заакіянскай паэзіі. Памятаю, у адным інтэрвію празьмерна захоплена
казаў, што гэта - сапраўдная паэтычная Атлянтыда, якая ўсплывае з
прадоньня забыцця, - са сваімі горнымі вяршынямі й пласкагор'ямі, зь
вялікімі талентамі й сьціплымі сумленнымі працаўнікамі.

Але ж, апроча паэзіі, у беларускай эмігранцкай літаратуры йснуе й
багатая проза, у прыватнасьці, мэмуарная. Нават пасья «Архіпэлягу
Гулагу» моцна ўражвае выдадзеная ў ЗША кніга Аўгена Калубовіча «На
крыжовай дарозе». Чаго вартыя хоць бы старонкі, што апавядаюць, як у
разгар рэпрэсіяў увязьненныя беларускія інтэлігенты ствараюць у камэры
менскае турмы новую «сталінскую» канстытуцыю рэспублікі.

«Дзяржава мае назоў БССР: Будуйце Самі Сваё Рабства. Ганаровае
права мець грамадзянства БССР належыць дзвьём катэгорыям ейных
жыхароў: тым, хто ўжо арыштаваны, і тым, хто будзе арыштаваны.
Дзяржава ўрачыста гарантуе: права на працу - у вынайдзеных Леніным і
Сталіным для росквіту сацыялістычнага грамадства канцэнтрацыйных
лягероў; права на адпачынак - у спэцыяльна абсталяваных дамох
адпачынку, якія капіталістычная прапаганда называе турмамі; права на
сьмерць - ад кулі ў патыліцу...»

Літаратурны мэтар нашае гадоўлі цалкам паважна кажэ з «блакітнага
экрану», што мы ўжо памахалі ручкаю «жизни во лжи». Значыцца, ужо
ня хлусіць нам «Правда»? Значыцца, ня хлусіць ЦТ, аддадзенае на

кармленьне Л. Краўчанку, аднагалосна выключанаму днямі са свайго творчага саюзу калегамі па маскоўскай журналісцкай арганізацыі?

Значыцца, можна без уздрыгу ўспомніць студзень, падзеі ў Летуве. Там гінулі ад куляў бяззбройныя людзі, а на экранах сыпявалі аголеныя прыгажуні ды йшло нізкапробнае, замяшанае на самых прымітыўных страсьцях «Аляксандар-шоў».

Памятаю, уключыў тэлевізар у надзеі злавіць няўлоўную ў тыя дні праграму ТСН і ўбачыў мардаваротаў у чорных камбінэзонах, якія, зьмятаючы ўсё на сваім шляху, несліся па лесьвічных пралётах. Першая думка: штурм летувіскага парламанту! І раптам на экран выплыў месяцападобны, зь вясёлаю ўхмылкаю твар куміра ахвіцэрскіх жонак Сашы Масьякова. Аказваецца, гэта толькі шоў, прысьвечанае сьмелым і мужным хлопцам - «нашым».

Польскі афарыст Станіслаў Ежы Лец раіў: «Памыляйцеся калектыўна!» Вяртацца да праўды таксама больш надзейна й бяспечна гуртам.

Улаўраны сацрэаліст паведаміў нам, што мы ўжо апынуліся ў «жизни без лжи».

Так і жывем.

Ура!

Красавік, 1991 г.

Сьцягі над горадам

Гераічны абразок часоў незалежнасьці

ДЗЕЙНЫЯ АСОБЫ:

ПАЭТ І БАРД Сяржук Сокалаў-Воюш;

СТАРШЫНЯ ПОЛАЦКАЕ РАДЫ БНФ Анатоль Кулік, асуджаны за бел-чырвона-белы сьцяг у гады перабудовы;

СЯБРА ПАЭТА І БАРДА ды і усіх астатніх Базыль Храмцоў, асуджаны за тое самае ў тыя самыя гады;

КАРЭСПАНДЭНТКА абласной газеты «Народнае слова» Ларыса Малашэня;

АЎТАР гераічнага абразка;

НАМЕСЬНІК СТАРШЫНІ ГАРСАВЕТУ тав. Камароў;

вахцёрка, міліцыянты, людзі ў цывільным.

Дзея адбываецца перад будынкам Полацкага гарсавету, у ягоных нетрах, а таксама на гарышчы й на даху.

Субота, трэці дзень, як сэсія Вярхоўнага Савету Рэспублікі Беларусь зацьвердзіла новы Дзяржаўны сьцяг.

Над гарсаветам ціхамірна лунае чырвона-зялёны, сярпаста-малаткасты, бальшавіцка-мусульманскі «флаг» БССР.

У выпадку сцэнічнага ўвасабленьня твору можа гучаць Дзяржаўны гімн БССР або папулярная народная песенька: «Зьлева молат, справа серп, Гэта наш савецкі герб. Хочаш жні, а хочаш куй...» і г. д.

1-Я ДЗЕЯ

Пяцёра першых дзейных асобаў зь бел-чырвона-белым сьцягам шпарка падымаюцца па сходах і заходзяць у кабінэт намесьніка старшыні гарсавету тав. Камарова, які ў выхадны дзень дбае пра палачанаў на сваім працоўным месцы.

СТАРШЫНЯ РАДЫ БНФ. Спадар Камароў...

НАМЕСЬНІК СТАРШЫНІ ГАРСАВЕТУ (зацкавана азіраецца, магчыма, думае, што яго прыйшлі забіраць). Чо такое?

ПАЭТ І БАРД. Чаму гарсавет не выконвае пастанову Вярхоўнага Савету пра Дзяржаўны сьцяг?

НАМЕСЬНІК СТАРШЫНІ ГАРСАВЕТУ (відавочна супакойваючыся).
Какой пастановы? Никакой команды не было, вот и не выполняем (перакрыўляе). Будет команда - будем выполнять.

ПАЭТ І БАРД. Сярод нас двое асуджаных за гэты сьцяг.

НАМЕСЬНІК СТАРШЫНІ ГАРСАВЕТУ. Я ничего не знаю. Не мешайте мне работать (робіць выгляд, нібыта нешта піша, а ў сапраўднасьці колькі разоў абводзіць на сваёй паперыне загадкавае слова «повысится»).

СТАРШЫНЯ РАДЫ БНФ. У вас своя праца, у нас - своя.

НАМЕСЬНІК СТАРШЫНІ ГАРСАВЕТУ (у позірку, далікатна кажучы, нялюбасць да візытантаў, а разам зь ёю - нямоглая злосьць: такога ў жыцьці тав. Камарова яшчэ не было). Кто вы такие?

ПАЭТ І БАРД. Я - сябра сойму БНФ Сокалаў-Воюш.

НАМЕСЬНІК СТАРШЫНІ ГАРСАВЕТУ (махае рукамі). Кто вас не знае!
СТАРШЫНЯ РАДЫ БНФ (сувора). Спадар Камароў, нам трэба ключ ад
выхаду на дах.

НАМЕСЬНІК СТАРШЫНІ ГАРСАВЕТУ (падазрона пазіраючы на
карэспандэнтку). Чем вы там будзеце займацца?

СЯБРА ПАЭТА І БАРДА. Уздымаць Дзяржаўны сьцяг.

НАМЕСЬНІК СТАРШЫНІ ГАРСАВЕТУ. Будеце каманда, тады і
вздымем.

АЎТАР (залішне пафасна). Спадар Камароў, мы ведаем, што вы гэты
сьцяг ненавідзіце, але празь 10 хвілінаў ён будзе вісець над вашым
кабінэтам.

НАМЕСЬНІК СТАРШЫНІ ГАРСАВЕТУ. Кто вы такой?

Аўтар прадстаўляецца.

НАМЕСЬНІК СТАРШЫНІ ГАРСАВЕТУ. Вы вообще не полочанин и не
имеете права здесь находиться.

АЎТАР (нахабна). А вы мяне дэпартуеце.

НАМЕСЬНІК СТАРШЫНІ ГАРСАВЕТУ. Вы - хуліганы!

СЯБРА ПАЭТА І БАРДА (з адценьнем злараднасьці). А вы не
выконваеце пастановы Вярхоўнага Савету.

Пяцёра візытантаў выходзяць. Тав. Камароў ліхаманкава хапаецца за
тэлефон.

2-Я ДЗЕЯ

Загаджанае галубамі гарышча. Кавалак нейкага транспаранту са
словамі «Дадим больше...»

Старшыня рады БНФ разам з паэтам і бардам вылазяць праз вакенца
на дах. Паэтаў сябра і аўтар сядзяць, прыкрываючы тыл, на гарышчы.
Карэспандэнтка застаецца ўнізе перад будынкам.

Бальшавіцкі сьцяг паўзе долу. Карэспандэнтка занатоўвае
гістарычную падзею ў запіснай кніжцы. Пад'яжджае варанок з нарадам
міліцыянтаў, якія кідаюцца да карэспандэнткі.

ПЕРШЫ МІЛІЦЫЯНТ. Где здесь поднимают фашистское знамя?

КАРЭСПАНДЭНТКА (з усмешкай). Гэта не фашысцкае «знамя», а наш
Дзяржаўны сьцяг. Яго прыняла сэсія Вярхоўнага Савету...

ПЕРШЫ МІЛІЦЫЯНТ (яўна паўтараючы нечыя словы). Как приняла,
так и отнимет.

З партатыўнае рацыі на плячы ў старшыні чуецца: «Доложите
обстановку!»

ПЕРШЫ МІЛІЦЫЯНТ (паглядзеўшы ўгару, усцешана). Докладываю: их
всего двое.

Пад'яжджае яшчэ адна міліцэйская машына і машына зь людзьмі ў
цывільным. Усе глядзяць угару. Над будынкам на аснове дзі
навальнічнага неба падымаецца бел-чырвона-белы сьцяг.

3-Я ДЗЕЯ

З ганку бадзёра сыходзяць чацьвёра тых, што былі на гарышчы й на
даху. Паэт і бард ідзе, паклаўшы рукі на патыліцу, у запазусе ў яго -
зняты сярпаста-малаткасты «флаг» БССР.

СТАРШЫНЯ РАДЫ БНФ (да першага міліцыянта). Віншую з
узьняцьцем Дзяржаўнага сыцягу.

ПЕРШЫ МІЛІЦЫЯНТ (не пасьпявае, як астатнія, схаваць рукі за сьпіну
й зьбянтэжана прымае поціск). Там посмотрим... (перахоплівае ўважлівы
позірк падпалкоўніка й зусім нікавее).

СЯБРА ПАЭТА І БАРДА. Віншуем вас, таварыш падпалкоўнік.

ПАДПАЛКОЎНІК (зь велізарным задавальненьнем загнаў бы
нацыяналістаў у варанок, але цяпер ня ведае, што рабіць, і, мабыць,
моўчкі кляне сэсію й дэпутатаў). Отойдите, у нас служебный разговор.

КАРЭСПАНДЭНТКА (да першага міліцыянта). Калі ласка, вашае
прозвішча для гісторыі.

ПЕРШЫ МІЛІЦЫЯНТ Пожалуйста: старшина Кащеев.

Нацыяналісты вясёла й шматзначна пераглядаюцца.

КАРЭСПАНДЭНТКА. Кашчэеў...

ПЕРШЫ МІЛІЦЫЯНТ (зазіраючы ёй цераз плячо). Кащеев - через «о».

КАРЭСПАНДЭНТКА. Я па-беларуску пішу.

ПЕРШЫ МІЛІЦЫЯНТ. А вы поправьте, чтобы правильно было.

«Доложите обстановку!» - зноў хрыпіць у яго на плячы рацыя.

ПЕРШЫ МІЛІЦЫЯНТ. Докладываю: обстановка в целом дружелюбная.

Адчыняюцца дзьверы гарсавету. Углыбіні відзён тав. Камароў. Яўна
па ягонай камандзе да ўдзельнікаў урачыстага ўзьняцьця сыцягу
падбегам кіруецца бабуля-вахцёрка.

ВАХЦЁРКА (запыхана). Где наша знамя?

ПАЭТ І БАРД. А вось (выцягвае з запазукі сярпаста-малаткасты
«флаг»).

ВАХЦЁРКА. Отдавайте имущество (учэпіста хапае «флаг», гэтаксама
падбегам вяртаецца ў будынак гарсавету й зачыняе зь сярэдзіны
дзьверы на засаўку).

Удзельнікі ўзыходжаньня на дах прапануюць падпалкоўніку скласьці
пратакол. Таму гэтая ідэя відавочна падабаецца, але абсурднасьць
сытуацыі разумее нават ён.

ПАДПАЛКОЎНІК. Отойдите, у нас служебный разговор.

ПАЭТ І БАРД (падступна). Таварыш падпалкоўнік, а які ў вас сыцяг
над адзелам?

ПАДПАЛКОЎНІК (зьнячэўлена). Пока никакого.

ПАЭТ І БАРД. Зараз мы вам дамо новы, у нас яшчэ ёсьць.

ПАДПАЛКОЎНІК (не чакаючы небясьпечнага падарунка, хутка сядзе ў
машыну). В отдел!

Усьлед за падпалкоўнікам ад'яжджае машына з маўклівымі людзьмі ў
цывільным, потым - дзяжурны варанок. На пустым пляцы перад
будынкам застаюцца пяцёра тых, з каго пачыналася дзеянне.
Адчуваецца, што ўсіх мучае смага.

У выпадку сцэнічнага ўвасабленьня можа гучаць гімн Макара
Краўцова «Мы выйдзем шчыльнымі радамі...»

Над гарсаветам лунае бел-чырвона-белы сыцяг.

Усё.

Верасень, 1991 г.

У нас у Серабранцы

Пераехаўшы ў Менск, я жыў спачатку ў падвале бяз адрасу.

Вядома, я мог напісаць на канвэрце назву вуліцы й паставіць нумар дому, але пошту ў падвал усё адно не насілі, і ў гэтым сэнсе жылося зацішна.

Хто завітваў да мяне на гасыціны, можа засьведчыць, што падвал быў з усімі выгодамі й нават бяз вокнаў. Праўда, адтуль трэба было раз-пораз выходзіць на працу, дзе міліцыя й склала тры пратаколы за пражываньне без прапіскі.

Пасья гэтага ў Саюзе пісьменьнікаў запыталіся ў мяне, дзе я жыву. Я шчыра прызнаўся: у падвале. Адказныя таварышы пранікліся шкадобаю і праз год далі мне кватэру.

Так я й апынуўся ў нас у Серабранцы, і цяпер за пражываньне на маёй плошчы без прапіскі маю законнае права скласьці пратакол на хамяка Хаменні й на котку Басю (у афіцыйным дакумэнце будзе фігураваць поўнае ймя: Басота).

Апрача асобаў сумніцельных і непрапісаных, у нашым доме ў розны час жылі й жывуць людзі прапісаныя, вядомыя ды заслужаныя.

Па-першае, у нашай кватэры атайбаваўся калісьці пісьменьнік Вячаслаў Рагойша, а да яго заходзіў Уладзімер Караткевіч, які, Кажуць, браў тут чарку й сьпяваў песьні ня горай, чым ён гэта робіць у забароненым некалі фільме паводле ягонага рамана «Хрыстос прыязміўся ў Гародні».

Цяпер у нас у доме жыве крытык і перакладчык Галіна (ашчаджаючы яе спакой, абыйдземся бяз прозьвішча). Жыве таксама паэтка Валянціна, якая зрэзьчас падпісваецца псеўданімам Віта Гнаная. Атрымліваецца сапраўдная літаратурная віктарына, да якой можна дадаць пытаньне: які вядомы беларускі археоляг стаўся героем мастацкага твору ў сувязі з тым, што ў яго ў археалагічнай разьведцы ўтапіліся штаны?

Гэты археоляг, купіўшы новыя штаны, таксама на законных падставах пражывае ў нашым доме.

Тут жывуць Алесь, Аліна, ажно два Данчыкі і Дануся.

А калі дадаць яшчэ й небясьпечнага ў нядаўнім мінулым нацыяналіста, а сёньня народнага дэпутата Пятра Садоўскага, дык нехта абавязкова скажа: гнездо.

Паблізу нашага дому ёсьць канал, на якім вядуцца качкі. Раней па канале плаваў лебедзь, але ня вытрымаў «перестройкі» і адляцеў кудысьці ў эміграцыю.

А вось яшчэ адзін знаны нацыяналіст прафэсар Уладзімер Конан «перестройку» вытрымаў і па-ранейшаму глядзіць на сьвет зь верхатуры суседняга шматпавярховіка.

Часам прафэсар можа ўбачыць, як раніцой па беразе каналу бегае парлямэнтар Пятро Садоўскі. Мінакі з захапленьнем назіраюць, як бягун распранаецца й дае нырца. Як кажа адзін з выбаршчыкаў, на тое ён і народны дэпутат.

Прыбег, значыцца, аднойчы спадар Садоўскі раніцай на канал і - у ваду. А на беразе сядзіць рыбак з вудаю. А мо й не рыбак, і ніякая ў яго ў руках ня вуда, а партатыўны перадатчык (як кажуць вэтэраны беларускіх выдавецтваў, «мае рацыю»). Сядзіць гэты вудаль і глыбакадумна так кажа:

- Ну што, Пятро, дабегаўся?

Дэпутат здзівіўся, але плыве як нічога ніякага.

А вудаль удакладняе:

- Вылазь, Пятро. Пераварот.

Дэпутат зірнуў на дом, а адтуль жонка бяжыць.

Тут ён і зразумеў, што гэта ня жарцікі. Ды якія там жарцікі, калі пісьменьнік Барыс Сачанка гэты пераварот прадказваў ад самай зімы ўжо разоў зь дзесяць.

Народ вудзіў рыбу, а народны дэпутат апрануўся й паехаў хутчэй у парлямант. А тым часам нехта з парлямэнтараў шукаў, куды б зашыцца, нехта, рыхтуючыся да адсідкі, культурна складаў у партфэль камплект бялізны з зубной шчоткай, а нехта ехаў ужо ў цягніку ў Санкт-Пецябург, каб пачынаць усё спачатку.

Карацей, 19 жніўня.

Гэта парлямэнтары.

У паспалітых людзей таксама ўзьніклі свае праблемы.

Да мяне, скажам, падыходзіць на двары старшыня дамкаму - ціхі такі пэнсіянэр і аматар паддаць, што размяркоўваў нам талёны на харч. Гляджу: быццам падмянілі старшыню: вока гарыць, не раўнуючы, як у якога варашылаўскага стралка.

- Ну, как там, Владимир Алексеевич, ваш Народный фронт?

Я яму:

- А адкуль, прабачце, вы ведаеце, як мяне завуць?

- Э-э, милоч, я, к твоему сведению, человек непростой. Я когда-то комсомольский штаб Минска возглавлял.

Мяне неяк міжволі ад суровай прозы пацягнула на паэзію:

Цьвёрда трымаўся юнак на дапросе,
Тоячы словы і думкі свае...

«Ня выдам нікога, апрача аднаго пісьменьніка, - прысягнуў я сам сабе страшэннаю прысягай. - Яму ўсё адно нічога ня будзе».

І пайшоў слухаць далей радыё «Свабода».

З допытам, як вядома, атрымалася адтэрміноўка.

І тут я, слабы чалавек, узяў грэх на душу. Пазваніў дні праз тры да былога начальніка камсамольскага штабу ў дзьверы.

- Ляксеіч, хачу як суседа папярэдзіць. Народны фронт прыняў рашэньне: усіх старшыняў дамкамаў - арыштаваць.

Сьпярша, бо быў, як зазвычай, п'яны, ён даў веры.

- Владимир Алексеевич, спасибо.

Добра, што цяпер талёны выдаюць у домакіраўніцтве.

Яшчэ дні праз тры ў мяне быў дзень нараджэньня. Якраз тады, як Малафеева (ня трэнэра, а таго, што спрабаваў муштраваць усіх нас) сьцягнулі на сэсіі з трыбуны, а ягоны папярэднік пэнсіянэр усесаюзнага

значэння Ахрэм Сакалоў падруляваў на службовай «Волзе» да ЦК і ўбачыў труну, вакол - плакальшчыцаў, а на труне машастовую стужку са сьціплым надпісам: «Ум, честь и совесть».

Таго вечара сябры падаравалі мне кавалак граніту, адбіты ад будыніны ЦК КПБ, той, што стаяла насупраць гарадзкой прыбіральні, на якую касавурыліся, круцячы насамі, бюсты таварышаў Маркса й Леніна.

Такім чынам хоць частку былой парцейнай маёмасьці пашэнціла прыватызаваць і мне.

Так нашая Серабранка апынулася ў сувэрэннай Рэспубліцы Беларусі.

Жыць, праўда, паспалітаму чалавеку стала ня надта каб лепей і весялей. Нават бел-чырвона-белыя сьцягі вывешваць на гаўбцах ужо нецікава, а бэсэсэраўскіх назапасіць у нас у доме не даўмеліся.

Аднак, калі зробіцца зусім сумна, можна схадзіць на нашую пошту.

Вось, напрыклад, я хачу даць тэлеграму з сувэрэннага Менску знаёмаму ў сувэрэнны Нью-Ёрк.

- Ні дурыце галаву, - кажа паштарка. - Ні ў якіх Нью-Ёркі ніякіх ціліграм ні прынімаім.

- А ў якіх-небудзь Наваполацкі якіх-небудзь тэлеграмы прымаеце?

- У Наваполацкі прынімаім.

Пішу, высалапіўшы ад стараньня язык, друкаванымі літарамі, каб, крыў Божа, чаго не пераблыталі.

Тэлеграфістка прачытала й пытаецца:

- А што такая «віншую»?

- Поздравляю, - перакладаю я на мову нашай нацыянальнай меншасці.

- Так бы і пісал. А Вінцэсь -эта што? Фамілія?

- Імя.

- Да нет такова імя, - гаворыць яна з сумесьсю ўквеленасці й шкадобы. - Дурут тока галаву.

Тэлеграму яна ўсё ж прымае, ды потым высьвятляецца, што мае высілки пайшлі тунна, бо тэкст, каб не пакрыўдзіць нацменшасць, пераклалі на «общепонятный». Дзякаваць Богу, што хоць ня сталася, як з адным мастаком, якому таксама пераклалі й замест паведамленьня пра хаўтуры атрымалася запрашэньне на «халтуру».

Праўда, гэтакія пераклады рабіліся яшчэ ў БССРы. У сувэрэннай Рэспубліцы Беларусі новыя праблемы.

- Напішы унізу ціліграмы адрас і фамілію, - кажа паштарка.

Потым яна доўга й падазрона разглядвае блянк.

- Как фамілія? Арлой?

- Арлоў. На канцы - «у» кароткае.

- Нет такой буквы, - акурат, як у тэлеперадачы «Поле чудес», адразу паштарка.

Я - чалавек рахманы. Дастаю нататнік, маюю «й» і «ў» і даходліва тлумачу розьніцу.

Ня ведаю, дзе асела ў яе тое, што я ўтлумачваў, але ў галаве надзейна зачэпілася, што я ўспадчыў ад бацькі незвычайнае найменьне - Арлой.

Заходжу наступнага разу ў аддзяленьне, і паштарка ўсьміхаецца мне, як старому знаёмаму, ды гукае нейкую Надзю.

- Арлой прышол, апяць журналы не данесьлі.

Зь нетраў аддзяленьня выплывае раззлаваная Надзя.

- Што вы ўсё ходзіце? Там у вас яшчэ какой-та Садовскій жывёт. Тожа ходзіт. Навыпісывалі журналав па-біларускі, а ціпер варуют адзін у аднаво із яшчыкав...

Недалёка ад пошты жыве крамяны дзядзька, зь якім нас збліжае тое, што ў яго таксама рэдкае мяно.

У гістарычныя трыццатыя гады ідэёва загартаваныя бацькі ахрысьцілі сына Камінтэрнам.

Ня ведаю, як было зь лексыкай у фірме, у гонар якой яго назвалі (мо там сыпалі выключна антыдзюрынгамі й пасылалі на эмпірыякрытыцызм), а ў нашага Камінтэрна ўлюбёнае слаўцо, перапрашаю, «блядзі».

Зноў адключылі на тыдзень гарачую вадку - «Блядзі!»

Паднялі кошт на гарэлку - «Што робяць, блядзі!»

Абвясцілі Каляды выхадным днём - таксама «блядзі», але з адценьнем павагі.

Ня ведаю, што там чынілася ў большавіцкім Камінтэрне, а наш дзядзька Камінтэрн - вечна нападпітку. Часам ён насмоктваецца да божае моцы й можа забурыцца проста пасярод дарогі.

- Зноў Камінтэрн напіўся, - кажуць тады жанчыны ў ягоным двары й просяць мужыкоў завалачы жлукту дахаты, бо дзядзька мае адметную рысу: заваліўшыся на дол, уяўляе, што ён ужо дома, і, палохаючы мінакоў, пачынае распрацацца да майткоў.

У нашай Серабранцы ня менш цікавага, чымся ў Фолкнэравай Ёкнапатофе.

Але на сёння я закругляюся, бо да мяне зрабіў візыт знаёмы мастак, і мы зь ім глынем кавы, а потым ён натхніцца й што-небудзь намалюе ў Нашай Ніве, і гэта разам з маёй пісанінаю выкліча ў часткі чытачоў новую порцыю здаровага абурэння.

А таму, як звычайна кажуць у Нью-Ёрку, гуд бай!

Або, як звычайна кажуць у нас у Серабранцы, у Менску, у незалежнай Рэспубліцы Беларусі, до свидания!

Люты, 1992 г.

Рэквіем па нясвiскім сале

Адам Міцкевіч страшэнна (яшчэ больш, чым Гётэ - сабакаў і часныку) не любіў гарадоў, не пазначаных на мапах. Гораду, куды ты едзеш, нялюбасць аўтара «Дзядоў» ніколі не пагражала.

Гэты горад - Кракаў.

Калісьці за кухлем кракаўскага піва адзін твой знаёмы выпускнік тамтэйшага ўнівэрсытэту разважаў пра тое, што «понеже от прирождения звери, ходящие в пустыни, знают ямы своя...»

Цяпер у Кракаве жыве твой знаёмы рэжысэр Кшыштаф, які паставіў у вас у Менску спэктакаль пра вар'ята й манашку і, калі захопленая публіка запатрабавала яго на сцэну, выйшаў басанож, бо ніколі не дазваляў сабе зневажаць сцэну чаравікамі.

Яшчэ ў Кракаве жыве беларускі гісторык Алег, які знайшоў там магілу Алеся Гаруна.

Табе здаецца, што ў Кракаве ўсе людзі такія, як Алег і Кшыштаф. Але тры пляшкі нашай новай сувэрэннай гарэлкі «Белая Русь» (адна законная й дзеве кантрабандныя), што ляжаць у цябе ў валізе, ты вып'еш не са сваімі знаёмымі. Ты зусім ня будзеш іх піць.

Ты ня будзеш піць «Белую Русь», бо ў Кракаве ёсць Мар'яцкі касцёл. Некалі татарская страла зрэзала зь ягонае вежы дзорцу, што затрубіў, каб папярэдзіць места пра варожы напад. На памятку пра гэта на вежы штогадзіны граюць трубачы-гейналістыя.

Упершыню за 600 гадоў яны маўчалі тае начы, калі на вежу залез беларускі пісьменьнік Уладзімер Караткевіч.

Ты спадзяеся, што сярод гейналістых і сёння няма непітушчых. Гэтым разам пад акампанемэнт храпу гейналістых начны Кракаў (з тае прычыны, што гімну ў Рэспублікі Беларусі дасюль няма) пачуе, як «Саўка ды Грышка ладзілі дуду».

Магчыма, гэта здарыцца ўжо заўтра.

А пакуль ваш аўтобус пад'яжджае да памежнага берасьцейскага пераходу за Варшаўскім мостам. У вас у кішэнях ляжаць запрашэньні на сэмінары па гісторыі Рэчы Паспалітай, факсы й камандыровачныя пасьведчаньні...

Гейналістым ужо, напэўна, сьніцца Беларусь... Аўтобус закалыхвае, і вакол цябе таксама тчэцца вопрадзень сьненья. Ад думак пра сярэднявечнага гейналістага ў сон лезуць раскосыя твары, якія чамусьці просяць даляраў...

Таргануўшыся, аўтобус спыняецца, і ты адплюшчваеш вочы. За вакном гараць у цемры вогнішчы, нешта булькоча ў задымленых саганах, бегаюць па смуглявых абліччах агнёвыя водсьветы. На мяжы явы й сьненья табе здаецца, што ты глядзіш сон далей, што гэта йдуць на Кракаў праз Варшаўскі мост татара-мангольскія захопнікі.

Праўда, немаведама чаму татары гамоняць па-расейску й нецвярозымі галасамі пяюць задушэўныя расейскія песні пра «ой, мороз-мороз». Прыемнае каляратурнае сапрадна каля суседняга вогнішча выводзіць:

А вот наемни на крючок поймал русалку.
Я это помню, это было, как вчера.
Крючок я бросил, бросил леску, бросил палку,
А что словил? Да только три пера.

Як на сон, дык гучыць занадта саўкова, і ты прачынаеся.

Ад Варшаўскага мосту, губляючыся ў бяззорнай цямрэчы, цягнецца бясконца гірында агнёў. Сонныя гейналістыя трывожна пераварочваюцца на другі бок, а ты змагаеся зь нядобрымі прадчуваньнямі й таксама клічаш на дапамогу Марфэя.

Там, у сьне, паміж аўтобусамі шнуруюць баскакі. Да хвастоў іхніх калматых конікаў прывязаныя берасьцейскія аўтамабільныя нумары, а на гнедых баках выведзена: «Міліцыя». З машынай-міргалкаю наперадзе ў бок мяжы паважна праходзіць караван сланоў і вярблюдаў, і за кадрам хтосьці тлумачыць, што гэта адбывае з афіцыйным візытам спадар прэм'ер...

Раніцою ты ачынаеся пасярод голага поля. У рэдкім туманцы ў далечыню ад застаўленай аўтобусамі да самага далягляду шашы брыдуць ланцужкі людзей. Відовішча нагадвае кадры ваенных кінафільмаў: партызаны ідуць з заданьнем на «жалезку». Нават няўзброеным вокам відаць, што й бяз ранішніх дывэрсантаў поле замініравана так надзейна, што ніякай арганікі яму да ХХІ стагодзьдзя не спатрэбіцца.

У адрозьненне ад уторкнутых берасьцейскімі дойлідамі ў сьмярдзючыя лужыны трох «шпакоўняў» (плюс адна калёнка з вадою) на шэсьць кілямэтраў аўтачаргі, сьмецьцевых бачкоў у нашай незалежнай краіне пакуль што хапае.

Бачкі ледзь не штохвіліны правяраюць абходчыкі зь ёмістымі торбамі. У аднаго на торбе партрэт Міхаіла Сяргеевіча з падмаляванымі гітлераўскімі вусікамі, у другога - лёзунг: «СССР - оплот мира». Часам паміж абходчыкамі ўсчынаецца двубой за пустую пляшку.

Значна спакайнейшая й выгаднейшая іншая прымежная прафэсія - гандаль месцам у чарзе. Адзін аўтобус каштуе сто рублёў, а аўтобусаў тут недзе пад паўтысячы. За дзень мытнікі прапускаюць штук трыццаць-сорак. Кажуць, што праблему здымаюць 500 «зялёных», але ў вас іх ненашмат болей, чым «фанэрных» ва ўдавы філіпінскага прэзыдэнта Маркаса.

Таму вы мітусіцеся паблізу шлягбаўма са сваімі паперамі, а кучаравы капітан з прозьвішчам ці то Гурок, ці то Бурак, зазірнуўшы ў іх адным вокам, пагардліва кідае:

- Пуцай сам Шушкевич придет и мне скажет, тада пропуцу.

Ягоны калега, зрабіўшы страшныя вочы, абяцае, што ўсё адно будзе правяраць «щацильна».

Каля шлягбаўма гамуе аўтобус зь дзявочай зборнаю па нейкім спорце. Пакуль трэнэр вядзе перамовы з начальствам, юныя спартоўкі просяцца ў паставага:

- Товарищ милиционер, пропустите. У нас соревнования. Нам завтра вечером на помост в Париже выходит.

- Знаем мы ваши соревнования, - міралюбна адгукаецца «товарищ милиционер». - Трахаться едете с французами за даляры. Будете с нами за рубли - тада пропустим.

Пэрспэктыва пакаштаваць нясьвіскага сала з чырвонай праслойкаю й пачуць адну з вэрсіяў утварэння колеравай гамы нашага сыягу робіцца для кракаўскіх гейналістых усё больш туманнаю.

Ваш апанаваны апошнімі надзеямі аўтобус бярэ курс на Берасьце - шукаць справядлівасьці ў высокіх кабінэтах. Надпіс на ўездзе ў горад папярэджае: «Народы СССР - едины». Мяркуючы па аўтобусных нумарох у чарзе за мяжу й па агульнай эканамічнай прасторы прымежнага поля, па якім не адважыцца прайсьці басанож нават твой знаёмы серабранкаўскі п'янтос Камінтэрн, - лёзунг кажа шчырую праўду.

Беларускае мовы на берасьцейскіх вулках і ў берасьцейскіх кабінэтах людзі ці то ня хочучь разумець, ці то сапраўды не разумеюць.

- Так вы, ребята, к нам из Белоруссии приехали? - з ухмылкаю пытаецца абласны начальнік. - Как у вас в Белоруссии погода?..

З аднаго кабінэта ў другі вы пераяжджаеце па вуліцы імя Касманаўтаў, і табе згадваецца, як гадоў пяць таму ў Воршы сакратар гаркаму партыі самых разумных і сумленных, пачуўшы прапанову назваць аршанскую вуліцу Касманаўтаў, дзе пісалася «Дзікае паляваньне караля Стаха», імем Караткевіча, абурана адрэзаў, што гэта «ідеологически неверно». На просьбу ўдакладніць, хто з касманаўтаў нарадзіўся ці жыў у Воршы, сакратар дасьціпна зазначыў: «Они здесь пролетали». Назвы вуліц Берасьця сьведчаць, што над ім праляталі Пушкін з Гогалем, Будзённы з цэлым эскадроном бальшавіцкіх башыбузукаў, а таксама Ленін з самім камунізмам.

Няблага вывучыўшы гарадзкую тапаніміку «западных ворот советской страны», вы вяртаецеся на пашу і - о, сьвятая наіўнасьць! - спрабуеце заняць у чарзе ранейшае месца. Яшчэ на далёкіх подступах з аўтобуса зь віцебскім нумарам высыпаюцца, як блашчыцы з матраца, дзясяткі два разьятраных жанок і іхніх няголеных спадарожнікаў.

Ваш аўтобус сутаргава плішчыцца наперад. Хмурныя няголеныя мужчыны зь Віцебшчыны дакляраюць вам размалаціць каменнем вокны. Жанчыны дзейнічаюць больш радыкальна. З крыкам: «Проедете по нашим трупам!» яны кладуцца пад колы на мокры ад імжачкі асфальт.

Ты выбіраеш сярод ляжачых прыгожую маладзіцу ў сьветлай куртцы й пачынаеш яе ўгаворваць зьмяніць паставу. Ты цярпліва даводзіш ёй, што брудны асфальт - ня самае зручнае месца дэманстраваць бясспрэчныя вабноты. Ты пытаеся ў яе ймя й тэлефон і, звяртаючыся да скарбаў айчыннай паэзіі, кажаш пра духмяныя стагі, дзе жанчыны, як радасны сон на зары.

Маладзіца зь віцебскага аўтобуса прыслухоўваецца да тваёй беларускай мовы, і раптам ейны гошы твар перасмыкнае, і яна зь нянавісьцю верашчыць:

- Уйди, хохол бородатый! Тут белорусы по десять суток мучаются, а еще вас понаехало!

Гэта гучыць, як прысуд.

Унурыйшы голаў у плечы, ты выцягваеш з аўтобуса валізу зь «Белай Руссю» й цешчыным салам, спыняеш спадарожны «масквіч», расштурхоўваеш на вакзале колькі падазронных асобаў «кавказской национальности» каля адзінай адчыненай касы, купляеш квіт у цягнік, што йдзе з таго боку, куды цябе не пускаюць, залазіш упершыню ў жыцці ў мяккі й абсалютна пусты міжнародны вагон і праз чатыры гадзіны ўжо падыходзіш да свае хрушчобы ў Серабранцы.

Як казаў, прыяжджаючы з-за сьвету ў сваю Нарвэгію Фрыцьяф Нансэн, «вяртаньне - прыз кожнага падарожжа».

Твой прыз чакае цябе каля дому ў абліччы суседкі, якая, задраўшы галаву, абураецца, што нехта вывесіў «фашистские флаги». Ты бачыш, што адзін павесілі на гаўбцы твае сыны, другі - археоляг зь літаратурным крытыкам з трэцяга пад'езду.

Толькі тут ты ўспамінаеш, што заўтра - 25 сакавіка.

«Дожились», - кажа суседка й зьбіраецца йсьці скардзіцца на фашыстаў народнаму дэпутату П.В.Садоўскаму. Ты падказваеш, у якой кватэры той жыве й даеш арыенцір - яшчэ адзін крамольны сыцяг. Уадначас ты дзелісься асьцярожнаю здагадкаю, што брудную правакацыю супраць народнага абраньніка ўчыніў хтосьці зь мясцовых фашыстаў, прыставіўшы знадворку драбіны.

- Иди, иди... Позыняк оброслый, - падазрона гаворыць суседка. - Сам, может, и лазил.

Апоўначы ты бярэш сынаву дудку й выдзімаеш на ёй «Саўку ды Грышку». У тую ж хвілю на вежы Мар'яцкага касьцёла падносіць да вуснаў трубу кракаўскі гейналісты.

Вашыя мэлэды зьліваюцца ў рэквіем па «Белай Русі» й бел-чырвона-белым нясьвіскім сале.

Сакавік, 1992 г.

Мой сябра Вова Цымерман

Блаславёны, хто мае на свеце дом, у якім прамовіў першае слова, навучыўся хадзіць пад стол, а потым датупаў да ганка, бразнуўся з яго і, румзаючы ад страху ды болю, папоўз на збітых каленках да весніцаў.

Тое месца, дзе стаяў некалі наш скарбовы драўляны полацкі дом, ужо даўно занятае прысадзістым бетонавым кубікам Палаца культуры завода шкловалакна. Часам я заходжу ў ненавісную мне спаруду, блукаю па яе пустых калідорах і спрабую ўявіць, дзе што месцілася ў тыя гады, калі паляцеў у космас Юры Гагарын і нашую вуліцу назвалі ягоным імем.

Сам дом быў, здаецца, там, дзе сёння шатня, «шпакоўня», - акурат на месцы цяперашняй прыбіральні, а пад падлогаю глядзельнае залі, магчыма, ацалела жменька попелу з таго раскладзенага пад маёй улюбёнай папяроўкаю вогнішча, дзе мы некалі спалілі, папярэдне выкалаўшы яму вочы, партрэт Іосіфа Вісарыёнавіча Сталіна. Тады мне было дзевяць гадоў, а Вову Цымерману, што разам з намі браў удзел у карнай акцыі, - на паўтара меней, але гэты рослы мурлаты хлопчык з падобнымі да двух мячыкаў ружовымі шчокамі мог лёгка адужаць любога з нас.

Статыстыка сведчыць, што ў 1885 годзе з кожнае сотні палачанаў габрэямі было шэсцьдзесят шэсць, а на пачатку ХХ стагоддзя - роўна палова. У гады майго дзяцінства агульныя лічбы, відавочна, змяніліся, але нашага раёна гэта ніяк не датычыла. Вакол нас жылі Шэфы і Гофеншэферы, Ліўшыцы і Эпштэйны, Рафайловічы, Сраліовічы і Герцыковічы, трохі далей - Берманты, Бернштэйны, Кацы, Кацманы і Кацнельсоны. Дзякуючы сваім пазнейшым гістарычным роспукам я заўважыў, што некаторыя прадстаўнікі гэтых слаўных фамілій упарта захоўвалі вернасць прафесіям продкаў. Абодва дарослыя Сраліовічы, напрыклад, працавалі ў гарадской друкарні - праўда, не гаспадарамі, як іхні дзед, а ўсяго толькі метранпажамі з вечна чорнымі ад волава і фарбы пальцамі. Бермант і Бернштэйн, гэтаксама як іх сваякі перад «вялікім кастрычнікам», жывіліся з фатаграфіі.

Чым займаліся сто гадоў таму Герцыковічы, я не даведаўся, аднак сын старога Залмана Айзік, што працаваў завучам нашае школы, меў бясспрэчныя заслугі ў змаганні з шыкоўнай фрызурай будучага беларускага літаратара Вінцэся Мудрова, а пляменнік Айзіка Залманавіча Аркаша Кацман кіраваў пазней папулярнай секцыяй аэробікі. Пасля агульных заняткаў ён зазвычай пакідаў у зацішнай спартовай залі адну са сваіх выхаванак, каб яшчэ з паўгадзіны пазаймацца індывідуальна, а потым прыходзіў я, мы рэзаліся ў пінг-понг, і я прапаноўваў Аркашу трохі адрэдагаваць назву секцыі, дадаўшы перад «б» літару «е». Гуляючы са мной развітальную партыю напярэдадні ад'езду ў Лос-Анджэлес, Аркаша Кацман прамовіў сакраментальную фразу: «Не пойму я никак, Володя, почему ты вырос среди евреев, а никак приличную квартиру не получишь».

Але гэта прычынілася праз шмат гадоў пасля дзяцінства, а ў той малечы час, жывучы сярод суседзяў, якіх спрэс звалі Хаімамі, Абрамамі,

Ізраілямі ды Мойшамі, я ад душы здзіўляўся, што ў майго таты такое нетутэйшае імя - Аляксей.

Дом маіх бацькоў на вуліцы першага касманаўта атачалі будынкі розных устаноў, дзе пасля шасці заставаліся толькі вартаўнікі і вахцёры, а таму ўвечары ў нас было пустэльна і ціха. Затое за нашым гародам пачыналіся ажно тры густа населеныя вуліцы з парадкавымі нумарамі пад агульнаю назваю Рабочая. Каб там жылі калі-небудзь нейкія рабочыя, я не памятаю. Там жылі габрэі, і гэтыя вуліцы, прынамсі, старэйшая частка іхняга жыхарства, гаварылі на ідыш.

У цёплыя летнія адвячоркі гаспадары выходзілі з драўляных дамоў, уладкоўваліся на лавачках каля гародчыкаў, у якіх раслі бэз, «разбітае сэрца» і жоўтыя вяргіні, і паважна гаманілі на не зразумелай мне мове. На ўтравелых вуліцах, дзе машыны з'яўляліся толькі калі хтосьці паміраў, хадзілі козы і куры, бегалі непародзістыя каты і сабакі рознае масці, і мы з габрэйскімі дзецьмі гулялі ў «пікара» і «калім-бам-ба».

Тоўстая, як капешка, цётка Роза Саламонаўна любіла пачаставаць нас агрэстам або малінамі. На свята з яе пульхных пальцаў можна было атрымаць кавалак габрэйскага мядовага перніка пад экзатычнаю назваю «тэйгэлэх». Цётка Роза працавала касіркаю на атракцыёнах у парку каля Дзвіны і сваім людзям адказвала па-свойму: «Драйсік копікес білет». З мяне грошай яна ніколі не брала. Па часе я зразумеў, здаецца, прычыну такое дабрачыннасці: мой тата быў пракурорам, а яе сын Фіма цягнуў тэрмін за тое, што зарэзаў жонку. Гэтае злачынства ўяўлялася мне бясконца загадкавым, бо якраз будучы забойца даў мне пачытаць «Маленькага прынца» і яшчэ багата цікавых кніжак.

Тэрмін Фіма атрымаў невялікі, бо ўчыніў смертазабойства, як казалі дарослыя, «на почве ревности». Мая дзіцячая спроба дазнацца, што гэта за «почва», скончылася нічым. Ну і што з таго, што заспеў жонку з іншым? - разважаў я над пачутым тлумачэннем, інтуітыўна падазраючы, што з гэтае прычыны можна перарэзаць занадта шмат жонак. І потым было зусім незразумела, навошта - калі заспеў яе з іншым - рэзаць менавіта жонку, а не таго іншага.

Ведама ж, нашы суседзі-габрэі не толькі прадавалі квіткі ў парку культуры і адпачынку ды рэзалі жонак. Царскі генерал Міхаіл Без-Карніловіч, што выдаў у 1855 годзе кніжку «Исторические сведения о примечательнейших местах в Белоруссии», пісаў аб полацкіх і наогул прыдзвінскіх габрэх наступнае: «Предприимчивы, любопытны, проникательны. Заранее рассчитают барыши, какие может доставить предпринимаемая операция; исчислят расходы, и тогда только возьмутся за дело. Избегают утомительных работ: между ними найдете много портных, сапожников, шапошников, стекольщиков, лудильщиков, жестянщиков, резчиков печатей, золотых и серебряных дел мастеров; редко встретите кузнеца, плотника, пильщика. В вере тверды, единомышленны, любят помогать своим, в особенности когда пострададут от пожара».

Усё праўда.

Муж цёткі Розы Ізраіль Майсеевіч таксама пазбягаў пыльных ды «утомительных» работ і зарабляў на хлеб начным вартаваннем паркавых атракцыёнаў. Хоць імя гэтага мужа чалавека ў памяці палачанаў ужо

сцёрлася, ягоны подзвіг назаўсёды ўвайшоў у гарадскія аналы. Калі ў парку паставілі атракцыён «Пятля Несцерава», двое міліцыянтаў з дзяжурнага патруля раскатурхалі Ізраіля ў ягонаў вартоўні і загадалі пракаціць. Муж цёткі Розы паслухмяна націснуў кнопку і пайшоў дасыпаць. Міліцыянты «пятлялі» ў скляпаным з бляхі самалёце давідна. Знялі іх неспрытомных і ледзь жывых. На шчасце, адзін з «лётчыкаў» перад тым як знеспрытомнець, здолеў выцягнуць пісталет і разрадзіць абойму ў бок вартоўні, чым і парушыў бесклапотны сон пільнага Ізраіля Майсеевіча. (Перад ад'ездам у Ізраіль муж Розы Саламонаўны, праўда, прызнаваўся, што не заснуў у тую ноч ні на волас.)

І наконт пажару праўда. Калі ў Герцыковічаў згарэла палова дому, ім папрыносілі з усіх Рабочых вуліцаў столькі рэчаў, што стары Залман быў проста шчаслівы і хваліўся, быццам у адбудаваанай дамоўцы цешыцца са сваёй Сімай не на двух, як да пажару, а ажно на чатырох ложках.

Яшчэ адна Сіма - Сімачка Музыкант, дачка інспектара гарана, жыла побач з намі ў завулку з глыбокай лужынай, у якую глядзеліся цераз плот падвязаныя сінімі стужкамі мальвы. Смуглявая, з глыбокім малінавым румянкам і зялёнымі міндалевымі вачыма, Сіма надоўга заняла месца ў маіх эратычных фантазіях і самотных забавах. І дагэтуль, перачытваючы «Найвышэйшую песню Саламонаву», я бачу кранутыя лёгкім загарам Сіміны ножкі - палевыя з блакітнымі жылкамі.

Так, варта было выйсці з дому, прабегчы сотню крокаў, і ты як быццам трапляў у іншую краіну - з яе моваю, з яе абліччамі і імёнамі, нязвыклымі звычаямі і стравамі.

Неадменнаю часткаю гэтай краіны, над якой дзымлі далёкія гарачыя вятры, быў дзядзька Грыша Цымерман, што сядзеў на лавачцы каля дагледжанага, пафарбаванага ў тэракотавы колер дамкі і задуменна глядзеў выцвілымі лавандавымі вачыма на стогадовую таполю.

Удзень бацька Вовы Цымермана працаваў шаўцом у будцы каля першай у Полацку крамы самаабслугоўвання. Увечары, перш чым выйсці са свайго прапахлага скураю і клеём закутка, каб паглядзець на таполю, ён таксама працаваў шаўцом. Асабліва захапляла мяне тое, як па-цыркавому спрытна дзядзька Грыша выплёўваў з рота маленькія цвічкі і адным снайперскім ударам заганяў іх у належнае месца. На вайне ён служыў у артылерыі, атрымаў кантузію, і кожны год, на схіле лета, яго апаноўвала замарачэнне. Ён рабіўся гаваркі, апавядаў, як выпіваў з маршалам Жукавым і бачыўся на перадавой з самім Сталіным, а разышоўшыся, пачынаў выгукваць артылерыйскія каманды. Тады дзядзьку забіралі на месяц за Дзвіну, дзе ў колішніх мурах братоў-бернардынаў месцілася вар'ятня. Хворых лекавалі там не толькі медыкаментамі, але і псіхатэрапіяй. Напрыклад, калі медыкам спатрэбілася цэгла, бабінец кляштарнага сабора разабралі, а косткі з пахаванняў пад ім раскідалі проста пад нагамі ў пацыентаў.

Пасля лекаў дзядзька Грыша да наступнага жніўня губляў усю ваяўнічасць, рабіўся ціхмяны ды лагодны і штовечар займаў звычайную пазіцыю насупраць таполі. Ягонья адносіны з гэтым дрэвам прыводзяць мне на памяць пачуцці, што звязвалі палкоўніка Аўрэліяна Буэндыя з каштанам, уткнуўшыся ў які лбом герой Маркеса назаўсёды развітаўся з нашым светам.

Калі ў гады «развітога сацыялізму» дамы, лавачкі і гародчыкі на Рабочых вуліцах пазносілі, а таполю спляжылі і, прычапіўшы тросам да бульдозера, кудысьці адвалаклі, Цымерманы атрымалі кватэру ў дзевяціпавярховіку побач з іхнім былым падворкам. Дзядзька Грыша штывечар уладкоўваўся каля вакна на пятым паверсе і да цёмнага глядзеў у той бок, дзе некалі шамацела лістотаю ягоная таполя. Думаю, у тыя хвіліны ён па-ранейшаму сядзеў на выслізганай азадкамі лавачцы пры цёплай тэракотавай сцяне. У новай кватэры ніхто ўжо не пачуў ад яго ні ўспамінаў пра Жукава, ні артылерыйскіх камандаў. Не дачакаўшыся жніўня, дзядзька Грыша аднойчы адчыніў вакно.

Але я забягаю наперад. Да вакна, праз якое Воваў бацька задуменна ступіў у любы яму зруйнаваны свет, яшчэ заставалася палова дзяцінства.

Мы пераходзілі з класа ў клас, пачыналі чытаць братоў Стругацкіх і Брэдберы, пісаць любоўныя цыдулкі і ціскаць іхніх адрасатак у школьным гардэробе. Мне падабалася поўненькая аднакласніца Поля Кругляк. У шостым класе я колькі разоў падводзіў яе дахаты і прапаноўваў «дружыць». Поля чырванела, апускала вочы і, картавячы «р», ціха казала, што яна згодная толькі на сур'ёзныя адносіны. Я не ведаў, што такое сур'ёзныя адносіны, і маркотна пазіраў услед поўным Поліным нагам, падобным да літровых малочных бутэлек.

Да Сімачкі Музыкант Полі было, безумоўна, далёка, аднак Сіма з бацькамі ўжо з'ехала ў Ізраіль. Выправілася на гістарычную радзіму і шмат іншых суседзяў. З'ехалі Шэфы з сынам Ілюшам, маім аднагодкам, што меў не надта, відаць, зручную для ізраільскага грамадзяніна мянушку з нейкім арабскім прысмакам - Мустафа Ягло-Ягло. З'ехалі Кацнельсоны са сваім Мішам, мянушка ў якога (прышчэпленая, дарэчы, Фімам-забойцам) была шматкроць даўжэйшая, велягурысцейшая і дзіўнейшая - Мабута Чомба Лэя Пінзя Скавародкін.

«Жиды редеют, а ряды жидеют», - са злосцю зацятага антысеміта казаў школьны ваенрук Іван Кірылавіч, што на занятках па грамадзянскай абароне вучыў нас з малалецтва карыстацца супрацьгазам, які аднойчы назваў таямнічым словам «гандон». Я не разумеў ягонае злосці. Мне было шкада аднакласнікаў, што назаўсёды знікалі з майго жыцця разам з мянушкамі, бацькамі, брацікамі і сястрычкамі. У шостым класе афіцыйных габрэяў у нас засталася ўсяго трое - Поля Кругляк, Марк Альтбрэгін, якому я пякуча зайздросціў, бо ў яго дома было ажно два тэлевізары, і Бора Гасіль.

Бору я не зайздросціў. Выконваючы піянерскае даручэнне, я падцягваў яго па матэматыцы.

Падцягванне Бору адбывалася даволі цікава. Мы займаліся на кухні, дзе плаваў настоены пах смажанай цыбулі, за сталом, засланым белаю цыратай у блакітныя краткі. Трэба сказаць, што з маіх тлумачэнняў Бора ніколі нічога не разумеў ды і не імкнуўся зразумець, а ўвесь час прапаноўваў згуляць у настольны футбол. Ён працягваў вучыцца па матэматыцы на стабільны дваяк, але я ўпарта прыходзіў да Бору зноў і зноў. Апрача масляных плямаў на сшытках для практыкаванняў, я заўсёды нёс у кішэні жменю дарагіх цукерак кшталту «Мишка на севере», атрыманых ад Боравай маці ў якасці незаслужанага ганарару.

Плюс гульня ў настольны футбол. Плюс кучаравая Борава сястра Фірка, якая хвалявала маё сэрца не меней за Полю Кругляк.

Пад час нашых заняткаў Фіра зазвычай уладкоўвалася побач на зэдліку і ела мяне пукатымі авечымі вачыма, пакуль я не збіваўся і не заблытваўся ў лічбах. Заўважыўшы гэта, яна дарыла мне задаволеную ўсмешку і, трасянуўшы кудзеркамі, выплівала з кухні, падкрэслена круцячы клубамі і пакідаючы ва ўсёй маёй істоце салаткавую гарачую млявасць. У тыя хвілі ўваччу неадчэпна стаяў малюнак з нядаўняе мінуласці, калі я вучыўся ў чацвёртым класе, а Фіра - у трэцім. Пакінуты на другі год пяцікласнік Вася Шуйскі прапанаваў Фірцы за марозіва схадзіць з ім у зараснікі лопуху за канавай і паказаць, што ў яе пад трусікамі. Калі Фіра вярнулася, тое самае, але ўжо за пяцьдзсят капеек прапанаваў ёй Васькаў прыяцель Валерка Акаркоў, і яна зноў згадзілася. Кажуць, што потым, на зямлі продкаў, Фіра пачала з масажнага кабінета, вельмі хутка пайшла ўтору і цяпер кіруе велізарнай сеткаю гэткіх кабінетаў па ўсёй краіне, у што я, успамінаючы тую дзіцячую кухонную млявасць, ахвотна веру.

З кніжкі пра Грышку Распуціна я ўведаў, што сакратаром у яго службыў мазырскі габрэй Сімановіч. Адноўчы геніяльны прыдворны чмут вырашыў падараваць папалечніку залаты спод з надпісам. Надпіс уласнаручна накрэмзаў гравёру на шматку паперы сам Распуцін - «Лутшиму ис иврей».

Каб у дзяцінстве мне прапанавалі падараваць спод з гэткім надпісам камусьці з маіх знаёмых габрэяў, я без ваганняў выбраў бы Вову Цымермана.

У школьныя гады мы хадзілі як злыганья. Разам гадавалі прывезенага мною з бабулінай вёскі маладога зайца Колю і разам, пусціўшы слязіну, хавалі ягоныя костачкі ў скрынцы з-пад абутку, калі гаротніка Колю разарваў суседскі сабака Дунай. Разам латашылі чужыя сады, а ў сваіх садах, якія трэслі суседскія хлапчукі, пяклі ў прыску бульбу. Разам палохалі дзяўчынак акуллярыстымі вужакамі, якіх лавілі ў траўні на прыгарадных азёрах і прыносілі ў школу за пазухай.

Мая маці карміла нас дранікамі, клёцкамі з душама і старадаўняй полацкай стравай - халоднай варанаю бульбай з брусніцавым сочывам. Маці Вовы Цымермана, настаўніца малодшых класаў Марыя Абрамаўна, частавала рыбай-фіш, фаршмакам і цымусам. Адзінае, што з яе кухарства мне не падабалася - відаць, па генах, - гэта маца.

Разам з Вовам мы першы раз пераплылі туды і назад Дзвіну і, узрушаныя здзейсненым, прысягнулі адзін аднаму вусцішнаў сяброўскаю прысягай, якую напісалі ў двух асобніках на аркушах з вучнёўскага сшытка. Прысяга была па-мужчынску лапідарная - «Дружба до гроба», подпісы мы паставілі крывёю, раскалупаўшы пальцы шпількаю, што замяняла мне гузік на рукаве зялёнай - запомнілася ад урачыстасці моманту - кашулі.

Ды ці мала чаго яшчэ перажылі мы з Вовам.

Нас не здолела развесці нават ізраільска-арабская вайна 1967 года, пасля якой багата полацкіх габрэяў узяліся хуценька мяняць імёны ды прозвішчы, ператвараючыся з Ізраіля ў Іллю, з Абрама ў Аляксандра, а з Макса Моўшавіча ў Марка Міхайлавіча. Вову Цымермана зусім не

крыўдзілі мае паказкі накшталт той, чый герой слухае па дарозе дахаты па радыё, як габрэі набліжаюцца да Каіра, а потым адчыняе дзверы, а яны ўжо там.

Нас - банальная гісторыя! - развяла ў розныя бакі беларуская дзяўчынка Наталля Ёсвайская з майго былога дзесятага класа. Пад канец школы яна з непрыкметнага заморка з цыпкастымі нагамі-трысцінкамі, што вучылася на чацвёркі і пяцёркі, неўпрыцям вырасла ў прыгажуню троечніцу, вакол якое круціліся нават лётчыкі з задзвінскага ляснога аэрадрома. Я прыглядаўся да Наталлі здалёк і, даючы ўначы волю лятункам, удзень рыхтаваўся да іспытаў у БДУ і марыў пра час, калі сустрэну Ёсвайскую, вярнуўшыся дахаты студэнтам.

Першы, каго я спаткаў, прыехаўшы з Менска, быў Вова Цымерман з Наталляю. На маё ганарлівае паведамленне, што я ўжо студэнт, Вова паклаў даме майго сэрца руку на талію (а праўдзівей, крыху ніжэй) і, тэатральна закаціўшы вочы, прадэкламаваў найагіднейшыя з усіх вядомых мне дагэтуль паэтычных радкоў:

Натали моя, Натали,
Утоми мою плоть, утоли...

Перад Наталляй стаяў студэнт універсітэта, а яна ўхвальна падхілівала нейкаму паршываму дзесяцікласніку. Я моўчкі павярнуўся і з нечалавечай самотаю ў душы пайшоў прэч, выкіроўваючыся на дарогу ведаў і зрабіўшы на сцэжцы да яе кароткі прывал у бары «Пралеска», дзе ўпершыню ў жыцці выпіў алкагольны кактэйль «Луна».

Каханка маіх сноў наталяла Вову Цымермана нядоўга. На зімовых вакацыях я са змрочным помслівым задавальненнем даведаўся, што мой супернік не вытрымаў канкурэнцыі з якімсьці задзвінскім лётчыкам, які неўзабаве зрабіў Наталлі дзіця і ўвішна перабазаваўся на іншы лясны аэрадром неабсяжнае краіны.

У душы зноў заварушыліся ачыхлыя сяброўскія пачуцці, аднак мы з Вовам ужо рухаліся па розных траекторыях, і цяпер я сачыў за ім адно здаля.

Звесткі, што дасягалі мяне, толькі пацвярджалі маю выснову: сябар дзяцінства быў не тыповым носьбітам нацыянальнага характару свайго народа.

Гэта выяўлялася, скажам, у тым, што Вова Цымерман займаўся не шахматамі, як большасць ягоных схільных да спорту адзінакроўцаў, а вольнай барацьбой і меў па ёй разрад.

Пасля школы ён не палез у інстытут, а пайшоў у тэхнікум цераз дарогу ад дому і потым працаваў на аўтарамонтным заводзе з розным жалеззем.

Вова мог няквола выпіць, у тым ліку і за свой кошт.

У адрозненне ад шмат каго з супляменнікаў Вова пайшоў служыць у савецкую армію. Праўда, там ён не скакаў з парашутам і не будаваў БАМа, а граў у аркестры на ўдарных, але дружная армейская сям'я ўсё адно хутка падрыхтавала Цымерману нялёгкае выпрабаванне. Двое дземблялёў паклікалі Вову з рэпетыцыі на паважную размову за казарму. «Слушай, жидяра пархатый, - сказаў, паказаўшы на боты, першы

дзембель, родам аднекуль з-пад Растова, - будешь по утрынке вылизываць нам до блеска говнодавы». Другі, больш вытанчаны і адукаваны, бо гадаваўся ў «колыбелі рэволюцыі», інтэлігентна дадаў: «В противном случае, сударь, сыграем на ваших гениталиях шестую симфонию Шостаковича». Пасля гэтага Вова паказаў сваім суразмоўцам пару барцоўскіх штукаў, і да самага развітання з роднай вайсковаю часткай тыя дзембелі публічна звярталіся да яго выключна так, як і было загадана, - «господин Циммерман».

Яшчэ Вова быў буйны спецыяліст па жанчынах. Да чутак дадалося і адно маё ўласнае назіранне. Працуючы пасля ўніверсітэта ў гарадской газеце, я атрымаў заданне напісаць рэпартаж, як гараджане дапамагаюць вёсцы. Дабраўшыся з фотакарам пад вечар у калгас, мы заспелі ўсіх памагатых на кінасеансе ў клубе. Пасля кожнае часткі кіншчык пакутліва доўга мяняў бабіну і ў залі запальвалі святло. У адным з гэтых перапынкаў я ўгледзеў наперадзе буйную стрыжаную галаву і крутыя плечы Вовы Цымермана, які абдымаў нейкую маладзіцу. Праз некалькі хвілінаў пракураная і запляваная семкамі заля пачула сцішаны, але выразны Цымерманаў басок: «Слушай, Зінка, надоело. Пойдем лучше пое...ся». «Ціха ты!» - цыкнула Зінка, і дзве постаці рушылі да дзвярэй.

З сумам мушу зазначыць, што тады я бачыў Вову астатні раз. Неўзабаве ён паспрабаваў уладкавацца на наваполацкае прадпрыемства пад кодаваю назваю «Измеритель», аднак першы адзел завярнуў яму дакументы. «Не прошел по шнобелю», - вясёла тлумачыў Вова знаёмым. Але ў душы пакрыўдзіўся і зазбіраўся ў Ізраіль...

Паміж днём, калі я ўзяўся пісаць гэтыя прыгады, і днём, калі я іх скончыў, была ноч, у якую мне сасніўся Полацк. Чамусьці ён дужа выдаваў на Нью-Йорк з вядомага фільма «Аднойчы ў Амерыцы», а мы з сябрамі - на падлеткаў, што зрабіліся гангстэрамі. Ноч навывёт мы гойсалі па вуліцах, кагосьці мачылі, рабавалі і гвалцілі, да апошняга патрона адстрэльваючыся ад міліцыі. Ад гэтае страляніны я і прагнуўся. Ляжаў і ўсцешана думаў, што, дзякуй Богу, нікога мы з Вовам Цымерманам насамрэч не згвалтавалі, не абрабавалі і не зарэзалі. А таму засталіся ў нас на дваіх успаміны цнатлівыя ды чулівыя, якімі няшкода і падзяліцца.

TAM

KAMUNIKAT.ORG

За бугром, за рэчкай

Вугорскі дыярыюш

Рэчка гэтая - Тыса. Пра яе распавёў нам некалі савецкі пісьменьнік А. Аўдзеенка. Зь дзяцінства засталася ўражаньне: плюнеш над Тысаю - абавязкова трапіш ці ў бандэраўца, ці ў шпіёна, ці ў чэкіста або ў якога іншага чалавека асобага складу. Гэта на нашым баку, а што на тым - і ўявіць было боязна.

Апанаваны ўспамінамі, стаю над Тысаю й рыхтуюся да мытнага агляду.

Там, за рэчкаю, - Вэнгрыя, Вугоршчына.

Першае, што заўважаеш, трапіўшы ў Вугоршчыну, - мадзяры гавораць, пяюць песьні, вучаць дзяцей і моляцца ў храмах на сваёй мове. Ужо за адно гэта яны вартыя больш людзкага жыцьця, чым беларусы.

У Дзбрэцэне, першым вугорскім горадзе на шляху нашае менскае турыстычнае групы, мы прачынаем 15 сакавіка, на ўгодкі вызваленчага паўстаньня 1848 года, задушанага войскамі царскае Расеі - жандара Эўропы.

Дзень, зразумела, непрацоўны. На грудзях у кожнага сустрэчнага трохкалёрных адзнакі ды стужачкі, у руках у дзяцей і ў дарослых - чырвона-бела-зялёныя сыцяжкі. Сотні гараджанаў з кветкамі вакол помніка Шандару Пэтэфі, верш якога «Нацыянальная песня» стаўся гімнам паўстаньня. Пачынаю лічыць уторкнутыя ў газон ля помніка нацыянальныя сыцяжкі. На трэцяй сотні збіваюся. (25 сакавіка, у дзень абвяшчэньня Беларускае Народнае Рэспублікі, я падыйшоў у Менску да помніка аўтару «Пагоні». На голым п'едэстале дагнівалі тры гваздзікі.)

Сыцягі ня толькі над кожнымі дзевярыма, але й на гаўбцах, у вокнах. Падкрэслена будзённы толькі адзін будынак. Мо тут жывуць нашчадкі Габсбургаў, супраць якіх паўставалі мадзяры? Не, гэта генэральнае консульства СССР.

Мусіць, ягонья гаспадары ня могуць дараваць мадзярам ні вызваленьня ад камуністычнага дурману, ні вітрынаў навакольных крамаў, каля якіх таўкуцца савецкія турысты.

Каб не забываліся, што яны - прадстаўнікі самай перадавой краіны, ім абмянялі цэлыя 19 рублёў. За 500 атрыманых форынтаў можна 17 разоў праехаць туды й назад на гарадзкім аўтобусе альбо сто разоў наведаць грамадзкую прыбіральню.

Найбольш адметнае ў прапанаванай турыстам вугорскай кухні тое, што й на абед, і на вячэру замест кавы ці гарбаты гасьцей частуюць вадою з крана. Не падабаецца - замаўляй віна, брэндзі ці яшчэ якога пітва, але дзеля гэтага трэба йсьці на рынак і гандляваць правезенаю праз мяжу кантрабандай.

На вугорскім рынку, як і ў іншых краінах, дзе камуністы ўжо не займаюцца ідэалагічным забесьпячэньнем сяўбы й вытворчасці тавараў

народнага спажываньня, усё прадаецца разы ў паўтара-два таньней за крамныя кошты, бо дзяржаўныя й прыватныя крамы заваленыя таварамі.

Рынак віруе. Амаль роднымі здаюцца палякі. Грамадзяне СССР, кіруючыся пачуцьцём пралетарскага інтэрнацыяналізму, купляюць двухкасьтнікі «Інтэрнацыяналь» і літровыя пляшкі 96-працэнтавага сьпірту. Мае спадарожнікі распакоўваюць валізы, і выяўляецца, што ледзь ня кожнага другога трэба саджаць. Душу апаноўваюць лятункі пра час, калі пасадзяць тых, хто, зрабіўшы сацыялістычны выбар, змушае нас цягнуць усё гэта празь мяжу.

Празь нейкую гадзіну ў дзвюх дамачак з нашае тургрупы ўжо шамацяць у руках тысячныя купюры. Яшчэ праз гадзіну ў іх крадуць сумку з таварам, а заадно й партманэткі з грашыма й пашпартамі.

Мацней прыскаю да грудзей торбу зь некалькімі як быццам бы законна правезенымі пляшкамі й пытаюся ў нашага гіда, за колькі можна збыць шампанскае. Спадарыня Ільдико ня ведае. Іхняя сям'я шампанскага сабе не дазваляе.

Потым высветліцца, што мясныя стравы Ільдико й яе бацькі ядуць два разы на тыдзень - сярэднестатыстычны вугорскі паказчык.

Але ня будзем сьпяшацца шкадаваць гарапашных мадзяраў. Проста ў іх іншыя стандарты. Мяса двойчы на тыдзень, затое свой трохпакаёвы дом і непусты гараж. Дый мяса, якое смажыць Ільдико, - гэта ня наш нашпігаваны радыенуклідамі жылаваты кусман, урваны ў чарзе, дзе чалавек чалавеку - друг, таварыш і брат. Мяса мадзярка купляе ў такой краме, куды нашай гаспадыні трэба йсьці з валідолам, бо там толькі кілбасы гатункаў дваццаць. А замест дарагога шампанскага можна па даступнай цане набыць пляшку «бычынае крыві» або «такаю», або... «Сёньня ў нас у продажы 150 найменьняў вінаў і лікёраў», - сьціпла паведамляе абвестка на адной з будапэшцкіх крамаў.

Тут не пасажыры стаяць у чарзе па таксі, а таксі ў чарзе па пасажыра. Тут немагчыма ўявіць на дзвях кавярні ці рэстаранцы шыльду, што няма месцаў. Каб падтрымліваць стандарты свайго жыцьця, сярэднестатыстычны вугорац працуе па 12 гадзін 10 хвілін пяць дзён на тыдзень, але ён ведае, што, зарабіўшы патрэбныя грошы, ён за некалькі хвілін можа купіць амаль усё, чаго прагне душа або цела.

Вышла мадзярка на бераг Дуная,
Бросила в воду цветок.
Утренней Венгрии дар принимая,
Дальше понесся поток...

Насьвістваючы песеньку свайго дзяцінства, я шпацырую па сталічнай набярэжнай і не магу пазбыцца ўражаньня, што апошнім часам у Дунай - і ў Вугоршчыне, і ў Югаславіі, і ў Баўгарыі, і ў Румыніі, і ў «нашай» Малдове - найчасцей кідаюць ня кветкі, але помнікі «правадырам працоўных».

У сапраўднасьці, прынамсі ў Вугоршчыне, было йначай - «ленінаў» ды ягоных пасьядоўнікаў рознае масьці, што набліжалі сьветлую будучыню чалавецтва расстрэламі, арганізаваным голадам і бязьлітаснай

эксплёатацыяй народу, цывілізавана дэмантавалі й прыбралі далей ад вачэй.

Непараўнана цяжэй дэмантаваць іхнюю спадчыну - ліквідаваць плянавую эканоміку, ураўнілаўку, адкрыць шлях прыватнай уласнасці ды прадпрыемальнікам...

Наш гід Пал кажа, што яны ўжо пачалі, а ў нас усё наперадзе.

Наш стукач Саша спрабуе выступіць у абарону сацыялізму.

Сашу мы вылічылі яшчэ ў першы дзень, калі ён распытваў пра золата, валюту й пра тое, ці праўда, што БНФ атрымлівае з Ізраіля зброю.

Не да густу Сашу й гідаў аповед пра народную рэвалюцыю 1956 году, калі, годна доўжачы баявыя традыцыі жандара Эўропы, Савецкі Саюз кінуў супроць Будапэшту столькі ж танкаў, колькі ў 1940-м вёў на Парыж Гудэрыян. Трохі супакойвае Сашу паведамленьне, што новыя вугорскія ўлады вырашылі прызначыць пэнсіі сем'ям ня толькі палеглых паўстанцаў, але й забітых у часе баёў вугорскіх «гэбістаў», якія стралялі ў братоў.

- Вот это правильно! - кажа Саша.

- Да, - пагаджаецца спадар Пал. - Все они жертвы коммунизма.

У нас вольны час, і, калі ня йсьці на рынак, можна ўдосталь пагуляць на самоце па Пэшце.

Прыдунайскія кварталы вельмі нагадваюць Парыж, які мы бачылі ў францускіх фільмах. У падземным пераходзе на вуліцы Ракацы на раскладным крэсьле сядзіць мурын. Ён пад гітару сыпявае па-ангельску нешта мэлянхаічнае й непрыхільна пазірае на беллага жабрака, што ўладкаваўся на тым баку пераходу. Ля мурынавых ног абцёрханы брунатны капялюш з прыладжанай чырвона-бела-зялёнай стужачкай. Штораз, калі туды падае колькі форынтаў, ільсьняна-чорны мурынаў твар асьвятляе маціцовая ўсьмешка.

Вылузнуўшыся зь невялікага збою слухачоў, нейкі заджынсаваны чалавек ляпае мурына па плячы, і я чую «общепонятный язык».

- Хороший ты мужик, да дать тебе нечего.

- А ты х...вый мужик, - амаль без акцэнту адказвае мурын. - Мог бы форинтов десять и отстегнуть.

Збой з павагаю глядзіць на беллага чалавека, што ўмее па-негрыцянску.

У двухзоркавым гатэлі «Вена», што дае нам прыстанак, аповед пра мурына не выклікае асаблівае цікавасьці. У цэнтры ўвагі вылазка двух нашых спадарожнікаў у начны бар на апршнім паверсе гатэля, дзе высветлілася, што жанчына каштуе там 3 тысячы форынтаў, прычым не за ноч, а за гадзіну.

- Саша, а табе твая кантора на баб грошы выпісвае? - цікавіцца нехта.

Стукач Саша нядобра ўсьміхаецца, і мне прыгадваецца чутая ад знаёмага марака гісторыя пра тое, як яго злавілі ў дацкім публічным доме. У самую адказную хвіліну мой знаёмы пачуў за дзьвярыма: «Товарищ Горелик, вы здесь?»

Мне чамусьці робіцца шкада й марака, і самога сябе, і мурына, што сыпявае на вуліцы Ракацы. Я ўспамінаю, да каго той мурын падобны - да

чарнаскурага студэнта Белдзяржуніверсытэту, які жыў у нашым інтэрнаце разам з двума в'етнамцамі й штодня - апоўначы й а шостаі раніцы - змушаў іх стоячы слухаць гімн СССР.

Союз нерушимый республик свободных
Сплотила навеки великая Русь...

Як жа там, дарэчы, вырашыўся лёс Саюзу на рэфэрэндуме, які мы мусілі - хто вымушана, а хто й не - байкатаваць? Перад вячэраю пытаемся пра гэта ў гіда.

Пачуўшы папярэднія вынікі рэфэрэндуму, Саша, а зь ім яшчэ зь дзясятка саўкоў пляскаюць у ладкі. Мы - за Саюз. Мы другой такой страны не знаём...

Апошні перад вяртаньнем вугорскі горад Эгер. Неверагодная чысыціня й дагледжанасьць вуліц, жылых будынкаў, сярэднявечнае фартэцы й храмаў. Колькі гадоў таму ў горадзе памерла апошняя праваслаўная, але праваслаўны сабор з гэтае прычыны чамусьці не ператварылі ў склад мінеральных угнаеньняў, і ў гадавыя сьвяты там па-ранейшаму служыць сэрбскі архіепіскап з Будапэшту.

На вуліцах такога гораду пачуваецца гэтаксама надзейна і ўтульна, як у сваёй хаце. Такімі былі б нашыя Горадня ці Нясьвіж, каб не балышавікі ды іншыя верныя ланіцы. Былыя эгерскія рэзыдэнцыі іхніх вугорскіх папалчнікаў - будынкі колішніх гарадзкога ды абласнога камітэтаў кадараўскае партыі - здаюцца ў арэнду, але ўжо даўнавата стаяць упусьце. Мусіць, арандатары чакаюць, пакуль ня выветрыцца стары дух.

У часе экскурсіі спадар Пал прыгадвае сяміградзкага ваяводу мадзяра Сьцяпана Батуру (Штэфан Батары), што быў абраны каралём Польшчы й вялікім князем літоўскім. Абсалютная большасьць маіх спадарожнікаў чула пра пераможцу над Іванам Жахлівым і вызвольніка беларусаў ад маскоўскае няволі ня больш, чым пра апошняга караля інкаў.

- Почему он сказал, что это наш король? - неўразумела пытаецца адна турыстка. - У нас ведь цари были, а не короли.

Аказваецца, наш гід ведае пра беларусаў трохі болей за сярэдняга вугорца. У прыватнасьці, чуў, што, дзякуючы роднай савецкай уладзе, у Беларусі не засталася беларускіх школаў. Як жа з такімі школамі цяпер, пасья перабудовы?

- У сельскай меснасці ішо коя-гдзе захраніліся, но вубощим-та ўсё эта атмирайт, - бадзёра адказвае жыхарка беларускае сталіцы, не разумеючы ні сутнасьці, ні спачувальнае афарбоўкі пытаньня спадара Пала.

Словы суайчыньніцы нагадваюць: хутка дамоў, туды, дзе «ўсё атмирайт».

Тургрупа ўжо прасьпявала на разьвітальнай вячэры «Подмосковные вечера». За вокнамі - апошнія кілямэтры вугорскае зямлі. «Божа, як востра ім не хапае рубэройд!» - у распачы думаю я, пазіраючы на крытыя дахоўкаю дамы, хлявы, курнікі й нават сабачыя будкі.

Усьмешка вугорскага памежніка, ягонья «здравствуйте», «до свидания» ды іншыя эўрапейскія штучкі выклікаюць у нас амаль што абурэнне. Мы - патрыёты. Мы замілавана пазіраем на савецкага хлопца зь зялёнымі пагонамi, які не ўсьміхаецца й не дазваляе сабе розных там сантымэнтаў накшталт «до свидания».

- Давай! - загадвае ён нашаму кіроўцу, і мы пераяжджаем ужо ніштавата пасунутую на ўсход мяжу сацыялістычнага лягеру.

На ўваходах у залю мытнага агляду - папярэджаньні - «Проход держать открытым!» Да кожнага нечая руплівая рука акуратна дапісала наперадзе: «задний».

Ужо ў самой назве памежнага савецкага гарадка Чоп чуваць нешта роднае, «чрезвычайное» - ЧОН, ЧК, ЧП...

Якія да болю свае - хоць прытулі іх да грудзей - шыльды й аб'явы: «Комендатура», «Милиция», «Торговля только по талонам», «Туалет не работает», «Имя и дело Ленина будут жить в веках»... Як звыкла й жадана ўштукоўваецца ў засьмечаны прывакзальны краявід і сам абседжаны галубамі ленин. Яшчэ адзін падфарбаваны золатам ленин схаваўся ад дэструктыўных галубоў у вакзальную пачакальню. Ля ног ільліча трое пасажыраў сыцелюць газэціну з фотаздымкам Гарбачова, крояць на ёй сала і, апасьліва аглядаючыся на бакі, дастаюць кантовую шклянку.

Я ўглядаюся ў дарагі зь дзяцінства, лагодны й мудры твар правадыра. Правадыр, сарамліва адвёўшы вочы за пляшкі «Гуцульскай» на газэціне, празорліва глядзіць удалеч, на шыльдачку «Ресторан закрыт нет воды». Мне здаецца, ягонья вусны шэпчуць нешта геніяльнае:

- Как нам реорганизовать Рабкрин?

- Социализм - это учет...

Што да гэтага ленинскага завету, дык у Чопе поўны парадак. Палова крамаў зачыненая на пераўлік, але, мусіць, хутка адчыніцца, бо выстаўлены ў вітрынах асартымэнт сьведчыць, што пераўлік можна правесыці імгненна.

Мэмарыяльная шыльда на вакзале паведамляе, што ў Чопе жывуць людзі розных нацыянальнасьцяў, аб'яднаныя адной велічнай справай - будаўніцтвам камунізму. Шыльду, на добры лад, трэ было б прадубляваць на замежных мовах, каб іншаземцы таксама зразумелі, зь якой прычыны зачынення абедзьве вакзальныя прыбіральні. (Трэба меркаваць, што ў камунізме прыбіральні ўжо нікому не спатрэбяцца.)

Тым часам па вакзале й вакол нэрвова пахаджаюць колькі дзясяткаў нашых і замежных грамадзянаў. Людзі савецкага гарту хутка знаходзяць выйсьце - хто заглыбляецца ў сквэрк, хто хаваецца за цягнік або плішчыцца ў прыватны сэктар.

Бездакорна адзеты сівы іншаземец з пакутаю на твары адважваецца таргануць дзьверы зачыненае на рамонт прыбіральні. Установа залітая сьмярдзючаю жыжккай, сярод якой сям-там тырчаць цагліны. У госьця нашае краіны хапае змогі толькі на два скачкі. Не дацягнуўшы да трэцяе цагліны, ён ступае на дно і ў распачы падцягвае пашытыя дзе-небудзь у Парыжы ці ў Гамбургу нагавіцы. Але тут яму ня Монтэ-Карла. Жыжкі -

па костачку, і белыя іншаземцавыя шкарпэткі ўмомант набываюць менш кідкі колер.

У вітрыне зачыненай на пераўлік крамы лётае верабей. За шклом газэтнага шапіка - нумар ці то маскоўскай, ці то яшчэ нейкай такой самай «правды» з буйным загалоўкам: «Народ сказал Союзу «да»! Народ сказал «да» социалистическому выбору».

Мне хочацца паглядзець на таго, хто прысягае ў вернасьці сацыялістычнаму выбару - толькі каб ён паўтарыў гэта не з тэлеэкрану, а з цаглянак у сьмярдзючай жыжцы.

Па пэроне, апусьціўшы голаў, брыдзе сівы іншаземец з мокрымі нагамі. Над вакзальным будынкам лёзунг: «Да здравствует марксизм-ленинизм - вечно живое, революционное интернациональное учение!»

На твары ў госьця нашай краіны - пакора.

Але яму ёсьць куды вярнуцца.

А мы ўжо вярнуліся.

Сакавік, 1991 г.

КАМУНІКАТ.ORG

Старыя Лівадзійскія могілкі

Здарыцца так, што дабрадзеі з Саюзу пісьменьнікаў адшпіляць табе пучэўку ў Дом творчасці імя Антона Паўлавіча Чэхава, і ты апынешся сярод дзвюх сотняў творцаў, зь якіх калі-небудзь схіляліся над пісьмовым сталом мо чалавек дзесяць. Цябе гэта зусім ня будзе абыходзіць, калі левакі будуць трымацца, як людзі, але яны будуць касіць пад пісьменьнікаў, і ты паспрабуеш закасіць пад сантэхніка, узнагароджанага пучэўкаю за перамогу ў сацыялістычным спаборніцтве, і будзеш з ганьбаю выкрыты, калі прарве трубу, і трое пісьменьнікаў з суседняга стала прафэсійна залезуць у каналізацыйны лаз і ймгненна ліквідуюць аварыю. Праўда, сярод творцаў будзе непрыкаяна блукаць пад кіпарысамі некалі гнаны, а цяпер улаўраны расейскі паэта, і расейскамоўная аўтарка зь Менску, у якой ад беларускай мовы на твары зьяўляецца гідлівая грымаска, і малады армянскі перакладчык Ашот, які, кажучы словамі М. Зошчанкі, «знает дам и верит в их назначение»...

Зрэшты, ты прыедзеш у гэты дом ня дзеля назіраньняў за прадстаўнікамі твайго віду й безь вялікіх спадзяваньняў стварыць нешта геніяльнае. Ты прыедзеш таму, што недзе там, у Ялце, ля сіняй бухты, ляжыць Максім Багдановіч. Адзіны на сьвеце паэта, пра вершы якога ты можаш з усёй пэўнасьцю сказаць, што паэзія сапраўды здольная зьдзейсніць дзіва. Бо бачыў тое дзіва на свае вочы: твой раўналетак, сын савецкага афіцэра й расеец па пашпарце, які зрываў урокі ніколі не вывучанай ім беломовы, у дзясятай клясе грэбліва выкалупнуў нагой з сабранае піянэрамі макулятуры Максімаў зборнічак, пачаў, скрывеліўшыся, чытаць, а потым зрабіўся беларускім прازیкам, пабыўшы перад гэтым выдаўцом падпольнага альманаху, які адабралі хлопцы ў цывільным.

Недзе там, зусім блізка, будзе ляжаць Максім Багдановіч, і табе дастаткова будзе запыніць таксоўку ды сказаць: «Старое Ливадийское кладбище», але замест простага й лягічнага ўчынку ты чамусьці будзеш дзень пры дні плёхацца ў цёплым, быццам вада ў лазнай балеі, моры ды шнураваць па ўзьбярэжжы.

На ўзьбярэжжы будуць стаяць пад пальмамі плеценыя столікі з гумовай садавінаю й парожнімі пляшкамі з-пад трункаў, якія п'юць у сваіх краінах замежныя грамадзяне. За дзесяць рублёў ты зможаш пасядзець за тым столікам і атрымаць каляровую фотку, але ты лепей вып'еш за гэтыя грошы дзьве шклянкі херасу ў татарскай кавярні («Ў чарцы цёмнай і глыбокай, плешча, пеніцца віно...») і пасунешся далей - паўз фатографа з плюшавым Міхаілам Сяргеевічам, паўз фатографа з малпаю, якая з зусім чалавечаю радасьцю задарма паказвае кожнаму мінаку вогненна-чырвоны зад, паўз фатографа з трохмэтровым смарагдавым пітонам, які нечым няўлоўным нагадвае галоўнага камісара TV таварыша Краўчанку, паўз карункавы ад пены прыбой, што выносіць на бераг дарункі мора ў выглядзе шкарпэтак і скарыстанага прэзэрватыва («Ў іх русалкі заблуталі косы, - рвуць і блутаюць срэбныя ніці...»), паўз мастакоў, што малююць партрэты з натуры, паўз мастачку, якой ты б з прыемнасьцю папазіраваў, але толькі ня тут, паўз

гітарыстаў, скрыпачоў і джазістаў, гледзячы на якіх узгадваеш раньняга Алега Гаўрылавіча Мінкіна:

Бродячий музыкант, он дело знает:
Футляр раскрыл, и - шляпу на цемент,
И на глазах у всех опять терзает
Неповоротливо печальный инструмент...

Потым будзеш лезыці да сябе на гару, а, падняўшыся ў нумар, выйдзеш на гаўбец і незнарок угледзіш, як на гаўбцы пад табою перакладчык Ашот расшпільвае станік на бялявай студэнтачцы Зіне, якую цэлы дзень пасьвіла ды так і не ўпасла дагледжаная маскоўская маман.

Назаўтра будзе задушлівы скварны дзень («Ад сьпёкі пышучь дахі і асфальт...») з экскурсіяй па чэхаўскіх мясьцінах. Тут жыве Ратару, у яе сухоты. Тут выпіваў Купрын, там - Бунін. Тут Чэхаў пажартаваў - убачыў у асьветленым начным вакне жаночы профіль і гучна кажа спадарожніку: «А вы чулі? Учора Буніна ў адной татаркі зарэзалі».

Лівадзійскія могількі зусім блізка, аднак ты ўсё адно ўпарта павернеш у іншы бок і выйдзеш на ўзьбярэжжа - да тых самых фатографаў, да музыкаў, што могуць і «Come together», і палянэз Агінскага, да вогненназдай мартышкі, да пітона, да варажбітак і прадказальнікаў, абстаўленых кампутарамі, якія, апрача ўсяго іншага, выдадуць табе навукова абгрунтаваныя зьвесткі, што ты памёр 23 лютага 1988 году, да херасу, да афіцыянткі з кляснымі нагамі й распусным разрэзам вачэй, зь якой шмат хто хацеў бы спаткацца зусім не на вуліцы, да плюшавага прэзыдэнта СССР, да ўсіх тых, з кім разам ты ляціш сёньня да зор... А ў чарцы цёмнай і глыбокай будзе зноў і зноў сьветлым хмелем калыхацца віно і, ускараскаўшыся на гару, ты, палохаючы Ашота зь Зінай і ўкормленых літфондаўскіх катоў, будзеш чытаць з начнога гаўбца:

Скарына, доктар лекарскіх навук,
У доўгай вопратцы на вежы сочыць зоры...

І набяжыць новы дзень, калі ты будзеш плаваць па цёплым, як калюжына, моры, і думаць, ці шмат было ў Максіма ў Ялце жанчын, і, чуючы абураны хор дбайцаў пра паэтавую цнатлівасьць, будзеш раіць ім пачытаць Максімаў дзёньнік. Потым ты наведаеш Лівадзійскі палац, дзе адпачываў расейскі імператар Аляксандар II, у якога кінуў бомбу твой суайчыньнік рэвалюцыянэр Ігнат Грынявіцкі, і зусім па-клясаваму й па-пралетарску ў памяці ў цябе застануцца не эксплёататарскія інтэр'еры, а букет ружаў у палацавай прыбіральні.

А недзе на ўзьбярэжжы ў гэты час будзе кімарыць на сонейку падобны да таварыша Краўчанкі пітон, яшчэ ня ведаючы, што адвячоркам да ягонага гаспадара падыйдзе аматар экзатычных фотак - загарэлы мацак у адных шортах і з такой шыкоўнаю татуіроўкай, што здалёк яна будзе выдаваць на бэзавую кашулю. Усьцешаны фатограф абкруціць свайго смарагдавага кампана вакол мацака й замітусіцца каля апарату, а ты разам з натоўпам будзеш захоплена разглядаць татуіроўку, на якой у

непрыстойнай блізкасьці зь Ільлічом ды іншымі выдатнымі кіраўнікамі Камуністычнае партыі й Савецкай дзяржавы будуць выстаўляць свае вабноты прыгажуні з падпісанымі ўнізе ймёнамі. Ты будзеш думаць пра час, калі давядзецца падпісваць і правадыроў, і раптам у паветры запахне ня толькі алеандрам, але й скандалам. Мацак пачне зьяякана азірацца й дзіўнавата тузацца. Што падзейнічае на пітона, застанецца загадкаю: ці то ён будзе прыхільнікам бальшавіцкай плятформы ў КПСС і абурыцца суседзтвам правадыроў з цыцкастымі вярціхвосткамі, ці то спрацуе інстынкт вольных ад эксплёатацыі фатографамі продкаў, але вынікі будуць відавочныя: татуіроўка стане бачная лепей, а ейны гаспадар зьяялелымі вуснамі вымавіць: «Сними змею». Зьяяканы фатограф абяруч ухопіцца за пітонаў хвост і пачне ліхаманкава адкручваць зьяёныя кольцы. «Адресок! Адресок!» - закрычыць ён наўздагон уратаванаму мацаку, а той істэрычна выгукне цераз плячо: «Пошел ты со своей змеей на х.!»

Чамусьці менавіта ў тую хвіліну ты вырашыш: сёньня...

Валошак на ялцінскім рынку ня будзе, і ты купіш букет вялікіх, пабітых начным дажджом рамонкаў. Прыватнік завязе цябе на гару колеру прывялага лаўровага ліста й высадзіць ля брамы старых Лівадзійскіх могілак, а п'янаваты вартаўнік растлумачыць, што трэба йсьці па стрэлках, якія паказваюць шлях да магілы нейкага Бірукова. На адным з паказальнікаў пад словамі «К могиле Бирюкова» зусім па-беларуску будзе цьвіком надрапана: «і М. Багдановіча», і ты ўдзячна падумаеш, што, можа, гэта зрабіў наш міністар культуры, калі быў тут у траўні са сваёй дэлегацыяй, адзначаючы ўгодкі Максімавай сьмерці...

На магіле ты ўбачыш стандартную цэмэнтаваную пірамідку зь пяціканцоваю зоркай, якая, мусібыць, значыць, што - каб не сухоты - Багдановіч атрымаў бы парцэйную кулю ў патыліцу адзін зь першых. Ты ўбачыш, што нейкі мастак замаскаваў зорку намаляванай зьверху валошкай, а таксама ўбачыш бел-чырвона-белую харугвачку, дзюбаты алюміневы імбрычак са збуцьвельмі кветкамі й яшчэ чатыры валошкі - капронавыя.

Казаць пра астатняе табе буцце няёмка. Магчыма, ты прачытаеш сам сабе «Пагоню», магчыма, пагаворыш зь ім і нешта дакляруеш - яму й сабе...

Пасья ты памяняеш ваду ў імбрычку, напішаш пад слупком датаў на харугвачцы сваю й пойдзеш, разы тры азірнуўшыся на адвітаньне, сьцежкаю да брамы з думкай, што яму добра ляжаць тут, над морам, у засені старога кіпарысу, у краіне сьветлай, дзе суха, цёпла й не чуваць узьнёслых прамоваў міністраў, намесьнікаў і загадчыкаў нашае культуры: «Удзячныя нашчядкі сабралісь, штоб адзначыць...»

Жыцьцё ў творчым доме будзе каціцца сваёй каляінаю. Перакладчык Ашот будзе круціцца вакол гнуткай ташкенцкай жыдовачкі Розы. На ганку сталоўкі будуць лайдакавата даядаць літфондаўскія секунцы дзясятка паўтара катой. Ад творчага перанпружаньня паваліцца на газон паўночнаасяцінскі драматург. А з-за Максімавай гары выпаўзе булгакаўская хмара з бліскавіцамі («Дзесь у хмарах жывуць павукі, што

снуюць павучыну дажджа...) і зьнячэўку ўпадзе на горад смужыстаю непрагляднай залевай, каб праз гадзіну пакінуць па сабе неверагодна празрыстую ноч, празь якую далёкія агні на схілах будуць зьзяць, быццам калядныя зоркі.

Ноч будзе поўная паўдзённых пахаў, юрлівага ёкату літфондаўскіх катой і дзіўных гукаў зь ніжняга гаўбца («Жыцьцё чуваць з усіх старон, жыцьцём напоўнены ўвесь змрок...»), зірнуўшы куды, ты міжволі ўбачыш, як перакладчык Ашот і жыдовачка Роза стоячы займаюцца любоўю.

У гэтую ноч ты будзеш пачувацца ў згодзе з усім сьветам: з катамі, з армянскім калегам, з Розай, якой ты гатовы будзеш прысудзіць званьне ня толькі «міс Дом творчасці», але й «міс СССР»... У гэтую ноч ты дасі веры, што недзе сапраўды ёсьць Беларусь, дзе жывуць беларусы. Ты будзеш пэўны, што з такой самай думкай ляжаў на Божай пасьцелі й Максім Багдановіч. Таму што ён прыехаў сюды, каб у свае астатнія дні мець ня толькі сонца ды сінюю бухту, але й - Беларусь.

Бо яна ў параўнаньні зь любой іншай краінаю мае адну асаблівасьць: існаваць адно тады, калі ты ад яе ад'едзеш, калі будзеш хадзіць сярод чужаніцаў, пакуль табе нарэшце ня здасца, што і ў вас усё, як у людзей.

Твая Беларусь праіснуе, пакуль ты ня выйдзеш з самалёту.

З куплёнае ў аэрапортаўскім шапіку расейскае (бо іншых тут нямашака) газэціны ты даведася, што Ніна Андрэева праводзіць у Менску зьезд сваіх пячорных бальшавікоў. Сярод сваёй пошты ты знойдзеш акуратна ўскрытую бандэролю з Таронта, ад беларускага нацыяналіста і, як піша дасьведчаны недзе беларускі пісьменьнік Барыс Іванавіч Сачанка, гітлераўскага паслугача (які чамусьці служыў Гітлеру, ваюючы супраць таго ў войску саюзнікаў), а таксама знойдзеш абы-як разадраны канвэрт зь лістом ад беларускага нацыяналіста зь Вільні, які не пасьпеў паслужыць гітлераўцам, трэба меркаваць, толькі з тае прычыны, што позна нарадзіўся. Ты зойдзеш у краму, і разьлезлая злая кабеціна параіць табе гаварыць «па-чалавечаску нармальным языком» і, пашкадаваўшы, растлумачыць, што «эта называіцца сахер». І хутка, вельмі хутка прыйдзе хвіліна, калі ніякае тваё пачуцьцё ня здолее зраўняцца сілаю з тваёй зайздрасцю да Максіма, які ляжыць над морам, і ягоная душа зьлятае пад кіпарысы, верачы, што недзе ёсьць Беларусь і даруючы гэтую веру тым, хто мяняе ваду ў алюміневым імбрыку.

Прыкладна ў той самы час удзячныя нашчадкі, пакрываючы помнік белаай татуіроўкаю, будуць пісаць на бронзавым менскім Максіме, што «чеснок полезен для здоровья» і даваць суайчыньнікам іншыя «полезные советы». А празь дзень да цябе зьявіцца нацыянальна заклапочанае дзяўчо з даўжэзным сьпісам подпісаў: не за тое, каб паставіць на ялцінскай магіле прыстойны помнік бяз зорачкі, а за тое, каб раскапаць паэтаву магілу і, хоць ён ніколі нас пра гэта не прасіў («І разрытаю магілай вее сумна на мяне...»), прывезыці Багдановічавы косткі ў Менск, дзе нашчадкі займаюць мажлівасьць пісаць «полезные советы» яшчэ й на надмагільлі.

Ты будзеш марудзіць, перачытваючы знаёмыя прозьвішчы, і дзяўчо пакрысе пачне пазіраць на цябе, як на ворага беларушчыны, і ты, слабы

чалавек, ня вытрымаеш і паставіш свой подпіс. Візытантка з палёгкаю пацягне паперу на сябе, але ты не аддасі й дапішаш побач з подпісам: «Калі Беларусь будзе Беларуссю».

Дзяўчо падзякуе й пойдзе, цешачыся ад усъведамленьня значнасьці свае місіі. Ёй будзе няўцям, што, калі Беларусь сапраўды стане Беларуссю, ніхто й не надумае прыходзіць на паэтавыя магілы ня з кветкамі, а з рыдлёўкай.

Ліпень, 1991 г.

КАМУНІКАТ.ORG

Гамсахурдзія - наш чалавек

На плоце наклеены нясьвежы нумар газеты «Правда». Друкаваны орган прыпыненай партыі абураецца, што мумію правадыра хочуць вынесці з маўзалею й па-хрысьціянску аддаць зямлі побач з магілаю маці. Аргументы па-бальшавіцку грунтоўныя: вось памруць, маўляў, Міхаіл Сяргеевіч з Раісай Максімаўнай, і заманецца некаму пахаваць іх на Стаўрапольшчыне, каля магілы маці былога генсека... Між тым, прэзыдэнт не вылазіць з тэлевізара, прэзыдэнціха ўчора паведамляла народу, што «передвижники внесли большой вклад в искусство», а прэзыдэнтава маці днямі яшчэ сядзела на лавачцы пры сваёй сыціплай стаўрапольскай хацінцы, казалася тэлегледачам, што Міша быў актыўны камсамалец, і таксама паміраць нібыта не зьбіралася.

А можа, «Правда» нешта ведае?..

Карацей, думай, што хочаш.

Побач з газэцінаю матляецца аб'яўка: з 30-га маршрутная таксоўка ў аэрапорт хадзіць ня будзе ў сувязі з паломкаю. А сёньня толькі 25-га. Адкуль вядома, што акурат празь пяць дзён маршрутка паламаецца - загадка.

Але ўсё гэта драбязя.

Вось праблема, вартая інтэлігентнага мужчыны: дзе я знаходжуся?

Вакол кіпарысы, горы, жанчыны й гандлёвыя кропкі Абхаскай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі, якая ўваходзіць у склад СССР. Але адначасова яна ўваходзіць і ў Рэспубліку Грузію, якая ў СССР не ўваходзіць.

Ёсьць толькі адзін спосаб дабраць тут нейкага сэнсу. Яго завуць Бора Гальперашвілі. Гэты абхаскі жyd, здаецца, ніколі ня быў ні акцябронкам, ні піанэрам, не вучыўся ні ў школе, ні ў ВУ, а ад нараджэньня, пабліскаючы заплылымі тлушчам разумнымі вочкамі, стаяў за стойкаю аднаго з приморскіх піцундзкіх бараў зь непрэтэнцьезнаю назваю «Бар».

З Борам мы пазнаёмліся яшчэ на досьвітку перабудовы, калі аднойчы так заўзята падтрымлівалі дэмакратычныя працэсы, што потым давялося падтрымліваць нас. Тады, памятаецца, пляшка цынандалі каштавала ў «Бары» два рублі, а гарачы сакаўны хачапуры - сорок капеек.

Час не спрыяе чужлівасьці, і мы з Борам сустракаемся па-мужчынску стрымана. Паміж намі адбываецца першы дыялёг.

- Господин Боря, - кажу я, - изможденный организм жаждет бутылочку цинандали и один хачапури.

- А что, дорогой, - пытаецца «господин Боря», - Белоруссия тоже отделилась?

- А как же, - адказваю я, падазрона пазіраючы на загадзя адкаркаваную пляшку без налэпкі, а потым на Бору.

Спакойна вытрымаўшы мой позірк, Бора цікавіцца:

- А какая у вас будет валюта?

- Драньки и майсюки, - не змаргнуўшы, адказваю я.

- Интересные названия, - з павагаю кажа Бора.

- При чем, в одном драньке будет 99 майсюков, - помсьліва дадаю я.

Бора настолькі ўражаны складанасцю нашай грашовай сістэмы, што хавае адкаркаваную пляшку без апазнавальных знакаў і адкаркоўвае новую, з налэпкай.

- А чаму 99, а не 100?

- Потому, что один уже есть.

Гэта мая дробная помста за таямніцу Абхаскай ССР. Няхай ведае, што й мы ня ў рэшаце яешню смажым.

З пляшкаю залацістага цынандалі за восем рублёў, з хачапуры амаль бяз сыру й бяз масла, затое за траячку, і зь філіжанкаю з адбітым вушкам (шклянкі ў Абх.ССР ці ў незалежнай РГ ужо скончыліся) я йду да мора й выбіраю сабе абгладжанае хвалямі й выкінутае ўрэшце на бераг бервяно.

Шторм быў учора. Сёння зялёныя хвалі ласкава ліжуць бераг. Раз-пораз пенлівы язык мора дастае да самага бервяна. Тады каменьчыкі ўспыхваюць і пераліваюцца рознымі колерамі, ды хутка зноў робяцца шаравата-аднатоннымі, і толькі рэдкі зь іх не губляе свае барвы.

Зьверху грэе сонца, зьсярэдзіны - цынандалі, зьнізу - утульнае цёплае бервяно. Магчыма, яго кінулі ў хвалі турэцкія працоўныя, каб дапамагчы працоўным незалежнае РГ (ці Абх. ССР) пераадолець энэргетычны крызіс, які змушае на ўсім гэтым абшары (незалежна ад уваходжаньня ці неўваходжаньня ў СССР) з 12-ці да 17-ці вырабаць электрычнасьць.

Але выпіць першую філіжанку за турэцкіх працоўных я не магу. Бо ў такім разе мне ніколі не даруе беларускі паэт, прозьвішча якога я беспардонна выкарыстаў у размове з Борам Гальперашвілі.

Першыя глыткі я п'ю за Лёню Дранько-Майсюка. Цяпер мяне грэе ня толькі сонца, бервяно й цынандалі, але і ўспамін пра Лёню. Гэта ён, Лёня, напісаў мне на сваёй апошняй кніжцы аўтограф:

Валодзя, дружа, жарты - жартамі,
Ды трэба й гэткага чакаць,
Што будзем хутка з парыжанкамі
Па-беларуску размаўляць.

Я ня супраць. Праўда, парыжанак мне хочацца замяніць на філіжанкі. Тады атрымаецца больш сыціпла й бліжэй да жыцця...

Палітыка на гэтай блаславёнай зямлі прысутнічае сёння ва ўсім, нават у цынандалі.

Калі я п'ю за здароўе турэцкіх працоўных, імя Леаніда Васілевіча Дранько-Майсюка ў маёй сьвядомасьці ўжо цалкам выцесьненае іншым - Зьвіяд Канстанцінавіч Гамсахурдзія.

Калісьці ён змагаўся за правы чалавека, яго садзілі, ён нібыта каяўся, выходзіў на волю, зьбіраў дэманстрацыю й вёў яе да Мцхецкага храму. Насустрэч Зьвіяду Канстанцінавічу выяжджаў Эдуард Амвросіевіч Шэварднадзэ, які, сеўшы ў крэсла першага сакратара грузінскага ЦК, перасаджаў, кажучь, 30 тысяч гэтак званых спэкулянтаў і цэневікоў, за правы якіх, называючы іх прадпрыемальнікамі, ваюе цяпер у «Движении демократических реформ».

А тады верны ленінец, брэжневец і андропавец Шэварднадзэ, раскрыліўшы рукі, ішоў насустрэч дэманстрантам.

- Чаго ты хочаш, сыноч? - пытаўся ён у Гамсахурдзіі, спрабуючы абняць яго.

- Ніякі я табе не сыноч, - хмурна абзываўся сын клясыка грузінскае літаратуры дысыдэнт Зьвіяд. - У мяне адна маці - Грузія, і ты яе прадаў.

Гамсахурдзію зноў садзілі, і ўсё паўтаралася. Пра гэта распавядаў мне гадоў дзесяць таму знаёмы грузінскі мастак - паміж злоснай антысавецкаю показкай пра тое, як Брэжнева вадзілі па Эрмітажы (Вось, Леанід Ільліч, Гоя, а вось «Дзяўчынка на шары» Пікаса. - А гэта што за малпа? - А гэта, Леанід Ільліч, люстэрка. - А-а, Таркоўскі...), і блюзьнерскай показкай пра тое, як Гіві намаляваў мадону, аднак «слишком балшой малчык палучылся».

Першая пляшка цынандалі, як і часіны застою, калі яна каштавала ня больш за два рублі, ужо сталася гісторыяй.

У Бору бяруць марозіва салдацікі Савецкай арміі. Лыжачкі ў Абх.ССР (ці ў незалежнай РГ) ужо скончыліся, і Бора падае марозіва зь відэльцамі. Воддаль спыняецца машына з трыма грузінскімі гвардзейцамі, і паміж мною й Борам адбываецца другі дыялёг.

- Боря, ты хотел бы служить в национальной гвардии?

- ...национальная гвардия... и... - вытанчана й прыгожа лаецца Бора.

- Боря, а в Советской армии ты служил?

- Советская... и... армия... и... - Бора лаецца непрыгожа й нявытанчана.

Вяртаючыся да бярвяна, я знарок раблю кругалю, каб прайсьці побач з нацыянальнымі гвардзейцамі й падараваць аднаму зь іх бел-чырвона-белы значак.

- Ты за Гамсахурдіа? - замест якога-небудзь значка наўзамен, пытаецца гвардзеец, і тры пары цёмных вачэй глядзяць на мяне, нібыта тры дубальтоўкі.

- Я за демократію, - абачліва адказваю я пад гэтымі трыма сэктарамі абстрэлу.

- Проходи, - кажа гвардзеец.

Цынандалі з новае пляшкі пераконвае, што вадаправод у «Бары» з 12-ці да 17-ці пакуль што не адключаюць.

Бярвяно, мора й цынандалі зноў скіроўваюць мае думкі да загадкі - дзе я знаходжуся? - і да асобы, якая гэтую загадку ўвасабляе.

Чарговая пабыўка Гамсахурдзіі на волі атрымалася такая працяглая, што дысыдэнт здолеў ператварыцца ў прэзыдэнта.

Народ любіць свайго прэзыдэнта батона Зьвіяда Гамсахурдзію.

Ніякага сумневу ў гэтым не пакідае ўчарашні нумар «Вечернего Тбилиси», што тырчыць у мяне з кішэні. «Напрасно враги Грузии, - напісана ў ім на першай старонцы, - тешат себя надеждой, что наш народ устал в борьбе за независимость и демократию. Он неутомим, как и его Президент. Проискам врагов мы противопоставим сплоченность и единство. Те же, кто выступает против народа, будут сурово наказаны».

Ад гэтых суворых слоў лёгкі хмель пакідае мяне, і я пасьпешліва напаўняю філіжанку, каб адагнацца ад халоднае думкі, ці не выступаю я супраць народу, што супрацьпаставіць мне сваю згуртаванасьць і адзінства.

З газэтнае паласы на мяне дапытліва глядзіць дарагі батона прэзыдэнт. «Хай смутак ніколі ня росіць вачэй тваіх добрых і ясных», - выплываюць на памяць словы зь ліста беларускага народу да вусатага суайчынніка дарагога батона прэзыдэнта.

Тамсама, на першай старонцы, пад партрэтам дарагога падварстаны ліст армянаў, якія дзякуюць «и лично дорогому президенту» за адкрыццё ў грузінскай школе армянскае клясы.

Учора ўвечары, калі далі электрычнасьць, па першай праграме TV паведамлілі, што ў Тбілісі за арганізацыю забастоўкі арыштавалі старшыню грузінскага дзяржтэлерадыё й яшчэ дзевяць апазыцыянэраў. Тэлежурналісты па-ранейшаму бастуюць, і па тбіліскай праграме йдуць адно інфармацыйныя выпускі й амэрыканскія баявікі.

У вечаровым выпуску паказваюць мітынг. На ім выступаюць: прыгожая жанчына ў чорных панчохах, непрыгожая жанчына ў чорных панчохах і з вусамі, неінтэлігентны мужчына ў чорных акулерах з падазрона аттутураным крысом пінжака й сам батона прэзыдэнт. Ён чыста выгалены, але ўсё адно цяжка пазбыцца моцных асацыяцый з фідэлеўскай смаляной барадою. Над натоўпам падымаецца збой партрэтаў дарагога батона.

Пасья інфармацыйнага выпуску круцяць вэстэрн пра індзейцаў, які, мусіць, нідзе, апроча Абх.ССР (ці незалежнай РГ), ня ўбачыш. Фільм ідзе па-ангельску, унізе паўзуць гіерогліфы японскіх субтытраў, за кадрам гучыць пераклад то на грузінскую, то на расейскую, то на нейкую зусім незнаёмую мову. Напэўна, паказ наладжаны адмыслова дзеля дарагога прэзыдэнта, які ведае зь дзясятка моваў.

З боку Турцыі хвалі павольна падганяюць два бервяны й яшчэ нешта незразумелае.

Яшчэ адна філіжанка за туркаў, і неўпрыкмет я апынаюся ў смуге колеру разбаўленага цынандалі. У ёй пачынае вымалёўвацца нейкая выснова. Вось зараз я ўхаплю яе за хвост, але...

Але ў гэтай залаціста-празрыстай смуге па пляжы - быццам кагадзе сыйшоў з тэлеэкрану - сунецца ў белых штанах генэрал КГБ Алег Данілавіч Калутін. Ён без накладной барады й чорных акулераў і відавочна не падобны да зацкаванага людзьмі Гамсахурдзіі агента (хай сабе й адстаўнога) варожай дзяржавы. Значыцца, я ўсё ж у Абх. ССР.

- Госпадин Калутин! - гукаю я, падымаючыся зь бервяна.

Ён ня ўздрыгвае й не палюхаецца. Здаецца, яму нават прыемна, што яго пазналі. Генэрал стаміўся безь вядомасьці, ваюючы на таемных франтах барацьбы зь імперыялізмам.

- Г-н Калутин! Интервью для белорусской газеты «Наша Ніва»! Первый вопрос: Вы прибыли сюда в качестве агента Кремля?

Генэрал аблівае нахабу прафэсійным ліпуча-чэпкім позіркам і дастае з кішэні асадку «паркер». Мяне працінае: вась стрэліць зараз якой-небудзь атрутнай стралой...

- Так вы из Минска? - Ён хавае «паркер» у кішэню. - Что-то вы не очень похожи на белоруса.

Ніякіх дакумантаў у мяне з сабою няма, і замест іх я пачынаю чытаць генэралу верш Рыгора Іванавіча Барадуліна:

Трэба дома бываць часьцей.
Трэба дома бываць ня госьцем...

- Это намек? - пытаецца пільны спадар Калугін.

Я прапаную яму разбаўленага цынандалі ймя Бору Гальперашвілі. Генэрал адмаўляецца. Магчыма, прычына ў тым, што філіжанка ў мяне адна, а йсьці па другую да Бору неахвота.

Банальная ідэя наконт інтэрвію ўжо пакінула мяне.

Ну, пайшоў ён у ворганы адразу пасья філфаку Ленінградзкага ўнівэрсытэту (ці не пастукаў, як быў студэнтам?). Ну, сядзеў на «дыпляматычна-журналісцкай» пасадзе ў ЗША, закупаючы рэдактараў эмігранцкіх выданьняў. Ну, выдаваў пад псэўдонімам «О.Кедров» свае кніжкі, дзе выкрываў акулаў капіталістычнага сьвету. Ну, ажаніўся зь Людмілай Віктараўнай (яна ўжо зьявілася на даляглядзе й занепакоена набліжаецца да нас у штанах колеру бэж). Ну, працуе яна, скончыўшы пэдынстытут, у Інстытуце ЗША й Канады. (Мы й так ведаем, што якраз у пэдынстытутах і рыхтуюць гэтых спэцыялістаў.) Усё гэта неістотна.

Новую філіжанку я п'ю за генэрала Калугіна, найлепшага з усіх прадстаўнікоў ягонага ведамства, якіх я дагэтуль ведаў.

Ён не паказваў мне сваёй корачкі, не выклікаў мяне ў бюро прапускоў, не казаў пра «нагнетание националистических страстей в некоторых рассказах». Урэшце, нават апазнаў ня ён мяне, а я яго.

За вас, генэрал!

Людміла Віктараўна таксама адмаўляецца ад цынандалі, і яны аддаляюцца ўздоўж шампаністага прыбою. Іхні ўлюбёны адпачынак - дваццацікілямэтровая прыморская прагулянка.

За вас, Алег Данілавіч і Людміла Віктараўна!

Як кажуць у вас у Расеі, скатертью дорога!

Я гляджу на мора. Таямнічая рэч, якую несьлі хвалі, ужо блізка. Гэта абшарпанае драўлянае крэсла. Напэўна, яго таксама прыслалі турэцкія пралетары, прачытаўшы ў газэце, што ў нас крызыс з мэбляю. Я выцягваю аблупленае крэсла з вады й кладу яго на жвір сушыць.

У яго толькі тры нагі, але на ім можна сядзець, што я й раблю, дапіваючы за турэцкіх пралетараў апошнія глыткі. На ўсялякі выпадак я пералічваю грошы й гляджу на Бору. Крэсла, як быццам прадчуваючы хуткае расстаньне, ня хоча адпускаяць мяне.

Паміж мною й Бора адбываецца трэці дыялёг.

- Кто этот человек? - ён ківае ў той бок, куды пайшоў генэрал.

- Это Калугин, - адказваю я. - Ну тот, генерал КГБ.

- ... и... КГБ... - кажа Бора.

За час, пакуль я гаварыў з генэралам і сушыў турэцкае крэсла, у «Бары» прычынілася падвышэньне коштаў на цынандалі й хачапуры, аднак мне як старому кліенту Бора адпускае яшчэ па старым кошце. Ягоны позірк раптам робіцца загадкавы й скіраваны некуды паўзьверх майго пляча.

Я адварочваюся ад стойкі й бачу побач са сваім крэслам нейкага чалавека.

- Эй! - вясёла крычыць ён. - Это твоя стула?

- Моя!

- Можна, я заберу?

- Нельзя!

- Спасибо! - крычыць незнаёмы грамадзянін Абх.ССР (ці незалежнай РГ), пасылае мне сарамяжлівы позірк і, прытуліўшы да грудзей турэцкае крэсла, шпаркай ступою кіруецца ў кіпарысавыя прысады.

На шчасьце, захапіць з сабою маё цёплае бервяно ён ня здолеў. Я прыхінаюся да яго, расьсыцілаю газэту «Вечерний Тбилиси», кладу побач з партрэтам Гамсахурдзіі свой трэці хачапуры, дзякую Бору й асабіста дарагому прэзыдэнту й пагружаюся ў залацістую смугу.

Перада мною мора, усьцяж якога шпацыруе генэрал Калутін. За мною горы, за якімі сядзіць генэрал Дудаеў. Галаваломнае пытаньне Абх.ССР і незалежнае РГ абрастае новымі варыяцыямі: Грузія ўваходзіць у Абхазію, СССР выходзіць з Грузіі, я выходжу з СССР, СССР выходзіць зь мяне...

Чамусьці ад усяго гэтага мяне наведвае востры прыступ самоты. Сьвет здаецца страшэнна няпэўным і крохкім. Ён гатовы абрынуцца на мяне й пахаваць пад сваімі руінамі. Шукаючы духоўнага апірышча, я гляджу на філіжанку з адбітым вушкам. Яшчэ імгненьне, і ад распачы я загавару зь ёю па-беларуску, спраўдзіўшы адрэдагаванае абяцаньне Лёні Дранько-Майсюка.

І тут з залацістае смугі прыходзіць паратунак. З гэтае смугі колеру разбаўленага цынандалі ймя Бору Гальперашвілі выплывае выснова, якая ўкладваецца ў тры словы: Гамсахурдзія - наш чалавек.

Каб не забыцца, я пішу іх на вільготным пяску буйнымі літарамі:
ГАМСАХУРДЗІЯ - НАШ ЧАЛАВЕК.

Праз хвіліну мне здаецца, што гэта ня надта патрыятычна, і побач я дапісваю:

ЖЫВЕ БЕЛАРУСЬ!

Сьвет вакол мяне зноў набывае ўстойлівасьць і надзейнасьць.

- Гамсахурдзія - наш чалавек, - уголас прамаўляю я, дажоўваючы апошні кавалак гумовага хачапуры й запіваючы яго апошнім глытком Боравага цынандалі, у чым непайторным букеце яўна прысутнічае хлёрка.

Няроўны белы язык хвалі ліжа мой надпіс. На пяску застаецца толькі:
НАШ БЕЛАРУСЬ!

Даволі доўга я гляджу на гэтыя шматзначныя словы з каўкаскім акцэнтам. Потым падымаюся і йду да Бору.

Надыходзіць чуйлівая хвіліна разьвітання. Я люблю Бору Гальперашвілі й адчуваю патрэбу сказаць яму нешта цёплае. Наш чацьверты дыялёг зусім кароткі.

- Калі ты прыедзеш у Беларусь, - кажу я, - цябе будуць зваць Гальпяровіч.

Не азіраючыся, каб не пусьціць скупую мужчынскую сьлязіну, я йду ў авіякасу.

Лістапад, 1991 г.

Тунэль зь Серабранкі ў Бэрлін

Бывайце, заходнебэрлінскія дворнікі! Калі б ты гаварыў па-нямецку, дык растлумачыў бы ім, што больш за ўсё на свеце яны падобныя да беларускіх акадэмікаў і членкараў і, пакінуўшы за дзвярыма канфэрэнц-заляў свае мудрагелістыя прычындалы, маглі б сьмела займаць месца ў прэзыдыюмах.

Бывайце, белазубыя гандляры-туркі з пляцу каля Брандэнбургскае брамы з вашымі медалямі «За взятіе Берліна» (вас можна было б таксама ўзнагароджваць імі, бо Бэрлін зь ягонымі 250 тысячамі малаазійцаў - трэці пасья Стамбулу й Анкары турэцкі горад сьвету), са значкамі «Победитель соцсоревнования» й партабакамі з «Пагоняй» вытворчасці Полацкага ліцейна-мэханічнага заводу па пяць марак за штуку.

Бывайце, бэрлінскія немкі! З кожным пражытым годам вы робіцеся толькі больш прывабныя, каб у старасьці кожная ператварылася ў прыгажуню.

Бывайце, бэрлінскія турчанкі! Карыстайцеся са свае смуглявае маладосьці, бо з вамі з кожным пражытым годам адбываецца штосьці адваротнае.

Бывайце, бэрлінскія мурынкі! Здаецца, вы (хіба што за выняткам адной радавой U.S.Army) пакуль што ціхамірна йснуюце па-за эстэтычнымі крытэрыямі беларускіх мужчынаў.

Бывай, галоўка Нэфэрціці з Эгіпэцкага музэю! Адно тваё дасканалое вушка слухае дзесьці голас сахарскіх пяскоў, а ў ацалелае нехта асыярожна шапянуў табе, што па менскіх вуліцах ходзіць жанчына з тваім профілем і, можа, калі-небудзь хтосьці таксама аблашчыць ейнае вушка цёплым дыханьнем і адкрые ёй яе таямніцу.

Бывайце, паважныя бэрлінскія панкі з кармінавымі, вохрыстымі ды індыгавымі грабянямі на голеных да люстранога бляску галовах, падобных да яек, знесеных ацтэцкімі пачварамі з Далемскага музэю, перад якім бялеюць на газонах чародкі шампінёнаў, а па-наску - пячурак.

Бывайце, бэрлінскія дзеці! Незалежна ад колеру скуры ў вас такія здаровыя й чыстыя твары, якія ў беларускіх дзяцей можна ўбачыць адно на фотаздымках пачатку стагодзьдзя.

Бывай, італійскі рэстаранчык, дзе гасьцінныя гаспадары Ульрых, Вольф і Свэн да адвалу нагадалі цябе стронгай і мясам акулы.

Бывай, сталоўка бэрлінскага аддзяленьня пасольства Расейскай Фэдэрацыі, дзе цябе нагадалі баршчом і сечаным шніцлем.

Бывайце, па-цыганску маляўнічыя жабракі й жлукты са станцыі мэтро Заалёгішэр гартэн! Ніхто не забароніць вам, абліваючы бароды, смактаць сваё віно й піва, цалавацца ўзасос бяз розьніцы полу й проста на вуліцы, пад нагамі ў мінакоў, здымаць хірургічныя швы з раны, атрыманай тут у п'янай бойцы.

Бывай, заходнебэрлінскі зьвярынец, пасья якога хочацца наведаць усе зьвярынцы былога СССР з адной толькі мэтай - дапісаць на кожнай шыльдачцы з назваю жывёліны два словы: «дробны» й «брудны».

Бывайце, прычасаныя, быццам на прыём дыпляматычнага корпусу, арангутангі, гібоны й гамадрылы! Бывайце, фрывольныя макакі з мадняцкімі фрызурамі! Вашыя дзеці маглі б штодня адпраўляць сваім равеснікам у СНГ гуманітарную дапамогу ў выглядзе некалькіх скрынак памаранчаў, ківі, манга й трускавак, якія ў нас бываюць у чэрвені, а ў бэрлінскім зьярынеці - а восьмай раніцы.

Бывайце, бела-чырвона-сінія чыюкі памерамі з нашых буслоў! Вашая крыклівая валгузня нагадвала б пасяджэнне парляманту суседняе дзяржавы, каб вы не дзяўблі двух жоўта-блакітных суродзічаў, што больш выдавала на дзяльбу Чарнаморскага флёту.

Бывайце, падобныя да некаторых клясыкаў нашае літаратуры сытыя мядзведзі зь недадзенымі паляндвіцамі на цёпрых камянёх пры басэйнах з вадою, чысьціня якой не прысьніцца нашым вадаправодным кранам нават у самых празрыстых снох. Бывайце, акапі са зграбнымі дзявочымі попкамі, абцягнутымі ультрасучаснымі зебрастымі ласінамі. Бывайце, чапурыстыя жырафы зь недажаванымі гронямі залацістых бананаў.

Бывайце, бэрлінскія зьяры! Ваш рацён пакуль нам толькі сніцца.

Бывай, падобны да маскоўскіх нэабальшавікоў усходнебэрлінскі маладзён з вачыма параноіка! Напэўна, ты й оёньня палохаш пасажыраў падземкі сваімі істэрычнымі выгукамі, абяцаючы без чаргі расстраляць усіх буржуяў і паказваючы, як гэта будзе: «Та-та-та-та-та!» (Наконт без чаргі, дык у прынце, усіх нас трэба абслугоўваць безь яе, бо ўсе мы - хто болей, хто меней - інваліды сацыялізму.)

Бывай, бэрлінская сыцяна! Цябе няма, але нават ня ведаючы, дзе твой нож упіваўся ў цела гораду, імгненна адчуваеш, у якім сэктары знаходзіцца, бо з аднаго боку сыцяны пачуваецца ў значна палешаным, але яшчэ ў сваім вымярэнні, а з другога - апаноўвае навязлівае адчуванне, што з гледача ты ператварыўся ў дзейную асобу тэлеперадачы пра сьвет, дзе, як пісаў яшчэ нядаўна сёй-той з нашых сучасных дэмакратаў, спраўляе свой баль жоўты д'ябал.

Бывайце, двухпавярховыя гарадзкія аўтобусы зь дзясяткам пасажыраў, ліфты для інвалідаў на станцыях электрычкі, у падземных пераходах і ўнівэрмагах, дармовыя музэі з эгіпэцкімі муміямі, палотнамі Босха, Брэйгеля й Кранаха, з графікай Дзюрэра й васковымі скульптурамі Леанарда! Бывайце, адмысловыя прыбіральні для нябогаў на калясках і сыціплыя прыгарадныя супэрмаркеты са свежымі персікамі, вінаградом, авакада й з пладамі, якіх вы ніколі ня бачылі нават на малюнках, а таксама яшчэ зь дзесяцьцю тысячамі найменняў тавару, сярод якога трыста гатункаў цукерак і трыццаць - туалетнай паперы, у тым ліку з зайчыкамі й з паветранымі шарыкамі.

Бывай, ціхі зялёны куток у прадмесці, дзе на мяжы капіталізму й сацыялізму абменьвалі шпіёнаў! Калі б цябе звазілі ў заходні сэктар у тваім піанэрскім дзяцінстве зь ягонымі хрушчоўскімі чэргамі па хлеб, ты, магчыма, таксама захацеў бы падацца ў шпіённы, каб цябе калі-небудзь абмянялі на нямецкага, а мо й на савецкага калегу.

Бывай, усходні сэктар! Дзе яшчэ можна было ўбачыць так блізка да зораў беларускага паэта Алеся Разанава, які спакусіў цябе на начны вылаз у былы разьвіты сацыялізм, а па дарозе да Аляксандар-пляцу

ўбіўся ў нейкі камуністычны тупік з бруднымі калюжынамі і ў распачы палез на ржавы жалезны плот, за якім шумеў ручай з зусім свойскім пахам. Дзе яшчэ вы вып'еце кухлік залатога хмелю ў піўбары, кельнэрам у якім служыць былы партбос гарадзкога ўзроўню, якога часам пазнаюць візытанты з Рэспублікі Беларусі, што калісьці пілі з партайгеносэ на партайбанкетах, а цяпер заложна аднаўляюць беларускую дзяржаўнасьць. Кажуць, сустрэўшы знаёмага, гер кельнэр не хавае вачэй, аднак ветліва папярэджвае, што доўга затрымлівацца каля аднаго століка яму забаронена.

Бывай, падобная да праваслаўнай царквы зялёнакупальная турма Маабіт, дзе сядзеў за Гітлерам татарскі паэта Муса Джаліль, а цяпер сядзіць шэф усходненямецкага міністэрства дзяржбясьпекі Эрых Мільке і дзе, як лічаць усе бэрлінцы, з кім ты пра гэта размаўляў, павінен сядзець геносэ Хонэкер. Ён хоча да дачкі ў Чылі, але ж гэта ён доўгімі гадамі не выпускаў твайго перакладчыка былога дысыдэнта Норбэрта Рандава да жонкі й малога сына ня ў Чылі, а ўсяго толькі з Бэрліну ў Бэрлін; не пускаў нават тады, калі ў жонкі згарэла кватэра, і, каб хоць колькі часу пабыць разам, сям'я мусіла паасобку зьбірацца ў Баўгарыі.

Бывайце, бэрлінскія каналы й самавітая Шпрэва! У вашых водах на вачох у спадара Рандава загінуў ад кулі хонэкераўскага памежніка заходнебэрлінскі будаўнік, які ў скварны дзень, каб трохі асьвяжыцца, даў з прыбярэжных рыштаваньняў зухаватага нырца, што ўсходненямецкае радыё праз паўгадзіны ўжо абвясціла жудаснай правакацыяй рэваншыстаў.

Бывай, бэрлінская каналізацыя! Па тваіх трубах, пакуль іх таксама не перарэзала жалезная заслона, пайшоў у вольны сьвет сябар твайго спадарожніка й твой калега-літаратар; рукапіс ягонага раману дабіраўся іншым шляхам, каб дайшоў хоць адзін з двух.

Бывайце, фраў Эльке Эрб! Вы таксама пакаштавалі сацыялізму, а таму вам было трохі лягчэй перакладаць зь беларускай вэрсэт пра чужую зямлю, якая робіцца радзімай толькі тады, калі назаўсёды ляжаш у яе.

Бывай, возера Ванзэе з тваімі яхтамі, цеплаходам «Мобі Дык» і павай з Павінай выспы, якая выйшла па-павінаму пасварыцца на цябе, калі ты плыў на «Мобі Дыку» ў Патсдам, дзе ў Сан-Сусі ў атачэньні магілаў сваіх сабак спачывае кароль Фрыдрых II.

Бывай, падобная да невялікага замку віла Літаратурнага калёквіюму на прывазэрнай вуліцы, дзе ты ў сваім пакоі ў вежы побач з ружовым каштанам, куды штورانіцы прылятала зязюля, спасьціг, што такое эўрапейская цішыня, пра якую сказаў у сваім скандальным «Тропіку Рака» «чалавек са сталёвым фаласам, зьедлівым розумам і неўтаймоўным свабодным сэрцам» - амэрыканскі пісьменьнік Генры Мілер.

Бывай, вуліца Зандвэрдэр, над якой, калі ты, пабуджаны зязюляю, упершыню выйшаў на ранішні шпацыр, быў разьліты кактэйль з пахаў бэзу, хваёвай смалы-жывіцы й гарачых булачак з карыцай. Бывай, падобная да адной з Кранахавых грацыяў наркаманка з плэерам і ціхім шчаслівым сьмехам, што гучаў у гэтым вулічным кактэйлі, дадаючы ў яго свой струменьчык з водару неведомых духоў і салодкага жаночага поту.

Бывай, да болю родны і ўтульны «Запарожац» з усходнебэрлінскім нумарам, што прыткнуўся сярод усіх гэтых пачварных аўдзі, фордаў, таётаў, вольваў і мэрсэдэсаў жывым увасабленьнем перавагаў плянавае эканомікі.

Бывайце, мурашкі з Ванзэйскага парку! Гэтая зямля й вас надзяліла нямецкім характарам зь ягоным богам парадку, і вы пракладаеце свае сыцежкі не абы-дзе, а акурат па каменных бардзюрах ходнікаў, нібыта за ваш мурашыны крок управа, крок улева вас вокамгненна возьме ў абарот паліцыя.

Бывайце, бэрлінскія камары! Аднаго вечару вас наляцела столькі, што міжволі палезьлі ў голаў гісторыі пра гулагаўскія страты з дапамогаю сібірскае камарэчы - пагатоў змагацца з вамі, дзякуючы добраму французскаму кабэрнэ, ужо не было ніякае змогі, і заставалася адно зацкавана пазіраць на крылатыя эскадрыльлі, што злучаліся ў палкі й дывізіі. Невядома, дзе, хто й чым вас гадуе, але тады, калі вас набілася ў пакой, як савецкіх алкашоў у парфумэрную краму, куды прывезьлі «трайны» адэкалён, і калі рука асуджана націснула на выключальнік, вы ня кінуліся пікіраваць, як, зарабляючы ачкі на будучае расейскае віцэ-прэзідэнцтва, пікіраваў на сваім бамбавозе на афганскія кішлакі вусаты «воін-інтэрнацыяналіст» Аляксандар Руцкой, а - мірна палеглі спаць да самае раніцы.

Бывай, сяржант з амэрыканскай базы на вуліцы Зандвэрдэр! Ганарлівыя мінакі-немцы адмовіліся выпіць з табою віскі, як вы, мусібыць, не захацелі б чокнуцца з налітым гарэлкаю па самыя вушы лейтэнантам-танкістам, які аднойчы на менскай вуліцы на пытаньне, ці прыняў ён прысягу на вернасьць Рэспубліцы Беларусь, папулярна растлумачыў вам, што «в гробу он видел вашу ё...ю Беларусь и вас, ё...х бульбашей-лапотников с ней вместе». (Тут, напэўна, трэба дадаць, што танкіст прасіў вас падкінуць яго ў Гомель і вы зь сябрам пасадзілі яго ў сябравы «Жыгулі» й па дарозе дахаты завезьлі пад Полацак, дзе ёсьць вёска, што таксама завецца Гомель, а там вытрасьлі свайго спадарожніка з машыны, падцягнулі да дарожнага ўказальніка, тыцнулі носам у назву й паехалі замольваць свой грэх у полацкую Сафію.) Аднак сяржантава база стаіць не на тваёй зямлі, сяржант ня лаецца на цябе трохпавярховымі мацюкамі й не абяцае зрабіць на сваім танку «капітальную утюжку» - «только попробуйте рыпнуться», а таму ў праграме дзён беларускае літаратуры ў Нямецчыне зьяўляецца незаплянаваная імпрэза са сьціплым антуражам у выглядзе двух крэслаў-раскладанак, пляшачкі віскі й дзьвюх плястыкавых чарак. (Дзеся беларускіх спэцслужбаў ты даеш урачыстую прысягу, што мурын Робэрт - або проста Бобі - з Луізіяны не спрабаваў завэрбаваць цябе ў агенты СІА, а ты сам неяк пасаромеўся набівацца.)

Дзяржаўныя таямніцы Рэспублікі Беларусі ўратавала тое, што ты пакутліва саромеецца свае ангельскае мовы.

Зрэшты, са сваім полацкім пранонсам ты досыць бойка паведаміў, што your name is Uladzia, што you have the sister and the mother, but haven't the car and the telephone. (Тут Робэртавы вусны ад вуха да вуха расплыліся ў недаверлівай жамчужнай усьмешцы, - маўляў, так не бывае.) Апрача таго, ты мог бы даволі ўпэўнена пагаварыць зь ім пра

дзяцінства Валодзі Ўльянава альбо адбарабаніць з паўсотні сказаў пра ўсталяванне савецкае ўлады ў Закаўказзі. Тэкст пра сібірскага хлопчыка Вову, што так жорстка адпомсціў за старэйшага брата, навечна, як цэвік у труну, умалаціла табе ў галаву школьная настаўніца Генрыета Залманаўна Бляхер, а артыкул пра перамогу большавікоў за Каўкаскім хрыбтом ты чатыры ўнівэрсытэцкія гады з сэмэстру ў сэмэстар здаваў ціхай вар'ятцы, якой патрэбныя былі спакой і пэнсія, але якая на сваё й вашае няшчасьце даводзілася сястрою прарэктару, і таму ты ўдасканалваў сваю ангельскую пад ейным кіраўніцтвам і, калі раптам зьбіваўся ў даўно вывучаным на памяць тэксьце, хор тваіх таварышаў - яны ведалі твой артыкул ня горш, чым ты іхні, бо здавалі «тысячы» па той самай мэтодзе - пачынаў суладна гудзец: «джорджыян меншевікс... арменіян дашнакс... азербайджан мусавацістс...»

Бывай, бэрлінская аматарка беларускае літаратуры, што ў музэі Бэртальда Брэхта заклікала цябе з калегамі не ўчыняць у Беларусі татарскіх ды жыдоўскіх пагромаў і дазваляць расейцам адчыняць расейскія школы, не ўяўляючы, што апошні за паўсотні гадоў «пагром» быў у Беларусі пазалетась, калі аднае начы - «чтобы не рыпались» - у Менску паграмілі рэдакцыі беларускіх выданьняў.

Бывай, мілая фраў Хэдвіг Ноак, а па-наску Ядзьвіга, у менскім дзявоцтве - Рымашэўская! Вы, пэўна, глядзелі фільм «Начны парце» й самі ведаеце, што вам выпаў лёс, шчаслівейшы за лёс кінагераніні, якую гэтаксама пакахаў у канцлягеры нямецкі афіцэр - бо ваш афіцэр не дарыў вам на Каляды адрэзаных галоваў, а выратаваў вас зь лягеру і ўратаваўся ад суду за гэты ўчынак сам, зрабіў вас сваёй жонкаю й стаў бацькам вашага сына. Відаць, і цяпер, у лепшым сьвеце, ён цешыцца, што вам пасья ўдаўства пашанцавала й на другога нямецкага мужа, які сам вычытаў у газэце абвестку аб прыездзе нейкіх там беларускіх пісьменьнікаў і за сотню кілямэтраў прывозіў вас на сваім «BMW» на кожную сустрэчу зь землякамі, а пасья частаваў іх у рэстаранчыку, за сыцяной якога спачывае прах Гегеля й фіхтэ.

Бывай, Бэрлін! Немагчыма стаць тваім грамадзянінам таму, у каго ёсьць Полацк, Менск і Нясьвіж, але калі на Сьвіслачы раптам стрэліць якая-небудзь беларуская «Аўрора» і зноў гасыцінна расчыняцца ў сьветлую будучыню дзьверы большавіцкіх засьценкаў на вуліцах імя таварышаў Урыцкага й Валадарскага, хтосьці са спадкаемцаў крывавага Фэлікса зможа пачуць з пасіпельных вуснаў аднаго зь вязьняў, што, апрача ўсіх іншых злачынстваў, гэты варожы элемент піў піва з канцлерам Колям, цалаваўся зь вясёлай наркаманкаю з вуліцы Зандвэрдэр і капаў тунэль зь Серабранкі ў Бэрлін.

Травень, 1992 г.

Не гуляйце каля статуі Свабоды

У сёмай клясе наш настаўнік геаграфіі стварыў турыстычны гурток. Праграма дзейнасьці была зразумелая й простая, як абвешчаны Хрушчовым плян пабудовы камунізму. Увечары мы хадзілі на таварную станцыю разгружаць вагоны, каб на атрыманыя грошы ўлетку падарожнічаць. Хадзіла пагудка, што палову нашага заробку кіраўнік гуртка прысабечыў, але мы не затаілі на яго крыўды, бо на астатнія грошы ён павёз нас у Рыгу.

Рыга была маім першым вялікім горадам.

Падчас разгрузкі вагонаў скрыня з бутэлькамі адціснула нагу майму аднаклясьніку Віцю Скрыпкіну, і ён доўга кульгаў. Віцю перавялі да нас у трэцяй клясе, і мы глядзелі на яго як на дэбіла. Дый хто яшчэ ў нашым уяўленьні мог вучыцца ў адзінай у Полацку беларускай школе, якую якраз тады па просьбах працоўных зачынілі?

З тых часоў Скрыпкіну вечно не шанцавала. У Рызе ён адно пацьвердзіў сваю рэпутацыю няўдатніка. На экскурсіі ў зьярынец Віцю найбольш спадабалася лама, што падыйшла да самае агароджы й рахмана глядзела на нас пукатымі вачыма нашага завуча Розы Ізрайлеўны. Адламаўшы дубчык, Скрыпкін засунуў яго ламе ў наздрыну і задуменна круціў там, пакуль зьняможаная гэткім экспэрымэнтам жывёліна ня чхнула юнаму натуралісту проста на галаву. У выніку ў маім дзёньніку, дзе я да непрыстойнасьці цнатліва прызнаваўся ў каханьні да аднаклясьніцы Людзі, зьявіўся лягідарны запіс: «В зоопарке лама чихнула на Скрипкина».

Але гэта было ня самае моцнае рыскае ўражаньне. Ня самым моцным было й тое, што ў трамваі з мноствам вольных сядзеньняў мяне зь Віцем прымусілі падняцца й саступіць месца дзвюм бабулям, і тое, што вакол гаварылі не па-расейску, як у нас, у Полацку, а на зусім незразумелай мове (балазе, настаўнік геаграфіі папярэдзваў, што ў Латвіі жывуць нацыяналісты).

Наймацнейшым маім уражаньнем было мора. Плюхаючыся на юрмальскім плятыводзьдзі паміж далёкімі караблямі й блізкімі, парослымі хвоямі выдмамі, я злавіў сябе на тым, што пачаў размаўляць зь ім, з морам, і папрасіў у яго зрабіць маё пачуцьцё да аднаклясьніцы Людзі ўзаемным.

Мора не дапамагло, але з таго часу я заўсёды гавару зь ім і чаго-небудзь у яго прашу.

Гэтыя чужыя прыгады спавіваюць мяне ў купэ міжнароднага цягніка Менск-Талін, вядомага яшчэ як «Чайка». За вакном мяняюцца ахайна-халаднаватыя летувіскія краявіды; сям-там трапечацца на ветры тутэйшы трыкалёр, пад якім вяртаецца да ўлады ці то понас ці то таварыш Бразаўскас зь ягонай былой кампартыяй і жыве мой сябра гісторык Гедымінас, якога днямі ўжо не пусьцілі ў архіў КГБ.

Пасья першай дзіцячай вандроўкі рыскія пеўні безьліч разоў сустракалі мяне зь менскіх і полацкіх цягнікоў і аўтобусаў, і мне

здавалася, што ні ў воднага зь іх ні разу ня ўзьнікла ахвоты зьяцець са свайго сьпічака й дзюбнуць мяне ў тое месца, дзе сьпіна страчвае сваё годнае найменне.

Я піў з бочкі на хутары пад Рыгаю свойскае піва на латыскае Купальле - Ліго і, не шкадуючы нырак, асушаў кухаль за кухлем у рыскім бары «Zem ozola», а па-наску - «Пад дубам», дзе праводзіў выязное паседжаньне наш загнаны ў падпольле факультэтаўскім начальствам гістфакаўскі «Клюб аматараў піва».

Я слухаў арганьня канцэрты ў Домскім саборы і слухаў на прыдзьвінскай эсплянадзе бывалага марака Мішу, што пад мэлёдыю завойнага шлягеру «Сіні лён» у выкананьні Ларысы Мондрус апавядаў мне пра рыскія падпольныя публічныя дамы, у адным зь якіх ён, нацягнуўшы нагавіцы, прачытаў суровае маральнае настаўленьне дзяўчу, што кагадзе дзяліла зь ім ложак.

Аднаго разу ў студэнцтве я прымудрыўся зьездзіць у Рыгу зайцам. (Грошай хапала толькі на піражкі й дарогу ў адзін канец, і я разважыў, што лепей пакінуць іх на зваротны шлях.) Блукаючы пасьяя неспакойнай зайцовай ночы па старым горадзе, я апынуўся каля разнасьцежанага вакна: за ім гралі на піяніне Шапэна, а на падваконьні пад аховаю сіямскага ката дымеў вялікі сіні кубак з каваю. Ад'яжджаючы ўвечары ў Полацк, я ўпершыню ў жыцьці ўбачыў хлопца ў белых штанах. Калі правадніца выцягнула жоўты сьцяжок, ён уклечыў у запляваным тамбуры і апошні раз абняў сваю дзяўчыну, што заставалася на рыскім пэроне. З таго часу ў слове Рыга мне чуюцца яшчэ прэлюды Шапэна, пах кавы, кацінае вуркатаньне й сьмешныя словы закаханага юнака ў белых штанах з чорнымі каленямі.

Я люблю цябе, Рыга, і тое, што я ўжо два гады не хадзіў па тваіх вулках, успрымаецца як нейкая недарэчнасьць.

Я люблю цябе, Рыга, і ў вагонным вакне ўжо плывуць твае пеўні.

У гэтай Рызе ня граюць за расчыненымі вокнамі Шапэна й ня ставяць на падваконьні кубкаў са сьвежазваранаю кавай. Рэч, мабыць, ня толькі ў тым, што на двары восень.

Пазамінулым лістападам разам зь лістотаю рыскіх ліпаў і клёнаў з дамоў абляцелі пыльдачкі са старымі назовамі. Вуліца Леніна ператварылася ў Брывібас, гэта значыць, Свабоды, а вуліца Кірава й наогул зрабілася Элізабэтас.

Мужчыны ў белых штанах сустракаюцца на гэтых вуліцах значна радзей, чым мяняльныя канторы, дзе за нашыя «зайчыкі», ці, як той казаў, «шышкебічы», вы не атрымаеце аніводнага латыскага «рэпшыка», а за сотню расейскіх «ленінак» вам адшпіляць 45 рублісаў - пражыцьцёвы дзённы мінімум беспрытульнага рыскага ката.

Побач са мною йдзе па Элізабэтас чалавек, імя якога вядомае з двух бакоў беларуска-латыскае мяжы. Гэта мастак Вячка Целеш, таму няма нічога дзіўнага, што неўзабаве мы апынемся ў Вячкавай майстэрні на Брывібас, дзе на мальбэрце пачаты партрэт Зоські Верас.

Раней на прытульнае Целешава гарышча, зь якога беларусы мелі выхад да мора, паказваў рукою бронзавы правадыр. Цяпер Лукіча

прыбралі, затое - каб мастаку не было маркотна - зьявіўся сын колішняга гаспадара дома, які выцягнуў адпаведныя паперы й запатрабаваў за арэнду трыста на месяц, прычым ня рублісаў, а даляраў.

Ад гэткае навіны робіцца ніякавата нават мне, госьцю, што трымае ў адной руцэ кілішак, а ў другой - крыло вэнджанай курыцы. Што ўжо казаць пра гаспадара, які звычайнае гарышча, дзе марцавалі рыскія каты, ператварыў у атэль, вартае Манмартру й Манпарнасу.

На добры лад гэтыя трыста даляраў павінна было б узяць на сябе Міністэрства культуры РБ. У Вячкавай майстэрні перавярнулася добрая палова нашага Саюзу мастакоў і чвэртка Саюзу пісьменьнікаў. Зь яе вакна бачылі вежачку на даху суседняга дома Ўладзімер Караткевіч і Рыгор Барадулін, Стафанія Станюта й Павал Дубашынскі.

Калі ў Міністэрства няма грошай на майстэрню, дзе апрача музаў зьбіраюцца на свае паседжаньні сябры беларускага культурнага таварыства ў Рызе «Сьвітанак», няхай купляе на рынку коціка-скарбонку й пачне збіраць СКВ хоць на Целешаву Кнігу гасьцей. Ужо сёньня гэты фаліянт у брунатным пераплёце дасьць фору шмат якім зборам твораў. Ня буду стамляць імёнамі народных і заслужаных (афіцыйна й не), вядомых і невядомых (накшталт аўтаркі сыціплага запісу «Вячку я считаю мужчиной»), жывых і адляцелых у вечны вырай, дзе іх таксама грэе ўспамін пра рыскае гарышча.

Адных вершаў тут хопіць на самавіты зборнік - ад просьценькіх спробаў зарыфмаваць «Целеш» - «келіх» да выведзеных цьвёрдай рукою Караткевіча амаль клясычных радкоў:

З майстэрні мілай пана Вячкі
Паўзьлі мы ледзь не на карачках.
І дух наш ледзь трымаўся ў целе,
Калі дамоў пусьціў нас Целеш.

Настальгію па былых часінах, калі спадар Лецка яшчэ не ўзначальваў беларусаў сьвету дый усе мы жылі лёгка й бесклапотна, абуджаюць радкі ахвярнага песьняра Целешавага Парнасу С.Панізньніка:

Хто ні быў у майстра Вячкі!
І ліцьвінкі, і палячкі
Заключалі творчы пакт.
Вось вам ню, а вось вам акт...
Свой хацеў пакінуць ген
Лецка, той, які - Яўген...

O tempora, o mores!

Пакідаючы мяне нанач у майстэрні, гаспадар раіць не хадзіць на вечаровы шпацыр. Найлепей бавіць рэшту вечара тэт-а-тэт зь ягонай найбагацейшаю ў сьвеце калекцыяй беларускіх паштовых картак. (Выдавецтва «Беларусь» ня мае сродкаў на выданьне ягонаў кнігі «Гарады Беларусі на старых паштоўках», і Вячка спадзяецца на фундатараў.) У тым разе, калі я засумую над карткамі, маю адзіноту

можа развезаць чэрап на паліцы. Перахапіўшы мой позірк, гаспадар кажа, што некаторыя з начлежнікаў і нават (што ўжо зусім недаравальна) зь дзеячоў нацыянальнага адраджэньня прыкрывалі чэрап газэцінай, хоць ён, Вячка, і папярэдзваў, што гэты знойдзены археолягамі чэрап насіла на сваіх плячох простая беларуская жанчына аднекуль з-пад Ваўкавыску.

Карацей кажучы, чым бадзяцца па сталічных вулках, лепей пасядзець з чэрапам беларускай жанчыны. Днямі каля манумэнтэ Свабоды абрабавалі самога амэрыканскага пасла, які, мабыць, вырашыў сустрэцца з латыскім народам.

Я, дзякаваць Богу, не пасол, шмат у мяне не нарабуеш, а таму я заходжу ў густа сьпісаны кірыліцаю ліфт і празь дзесяць хвілінаў у чаканьні магчымых экспрапрыяцыяў набліжаюся да статуі Свабоды. Мяне займае адзін істотны аспект нацыянальнага пытаньня. А менавіта: ці лягчэй разьвітвацца з грашыма, калі злодзеі гавораць з табой на тваёй мове?

Рабаўнікоў на прыцемных цэнтральных вуліцах з выключанай рэклімаю пакуль не відаць, як, зрэшты, амаль не відаць і верагодных ахвяраў. Мабыць, і адныя, і другія яшчэ сядзяць ва ўтульных рыскіх кавярнях. Пералічыўшы свае цэлыя рублісы, я вырашаю таксама неадкладна заняць месца за столікам. Мяне чакае жорсткае расчараваньне. Кавярняў процьма, але ўсе яны, за выключэньнем пары валютowych, ужо зачыненыя, хоць на гадзінніку яшчэ бяз чвэрці восем. Напэўна, скончылася кава, а магчыма - наведнікі. Грэючы душу астатняй надзеяй, кіруюся ў знакамітыя «12 крэслаў» каля Домскага сабора. «12 крэслаў» на замку, перададзены вернікам сабор - таксама.

Улякнуўшы ў падваротні нейкую даму з сабачкам, я падымаюся ў знаёмым ліфце. Гэтым разам сьвятло запальваецца ў ім адно тады, калі я, зачыніўшы дзьверы, нейкім дзівам намацваю ў мораку патрэбную кнопку.

У майстэрні праблемаў са сьвятлом ня ўзьнікла, аднак зьявіліся іншыя: а дзевятай гадзіне вечара адначасова адключыліся вадаправод і ацяпленне.

За вокнамі рэдка сьвяціўся гатэль «Латвія» й ляжала цёмная, як цешчына вёска, сталіца незалежнае Латвійскае Рэспублікі.

Я доўга пахаджаў па выстылым гарышчы, піў сам з сабою сьветлае грузінскае віно, ад якога рабілася яшчэ халадней, і гаманіў з жанчынаю з-пад Ваўкавыску.

Стоена й гаркава пахлі прывялыя бэзавыя хрызантэмы. Шкрэблася ў кутку адубелае мышанё. У цьмяным старадаўнім люстры клубіліся мае й чужыя ўспаміны.

Майстэрня напоўнілася гаманою, шэптамі, пацалункамі... Я крыху распрануўся і даў нырца пад тры коўдры, дзе ўжо даўно, скруціўшыся ў клубочак, соладка пасопвала на канапе мая азяблая душа.

З усіх рыскіх пеўняў найбліжэй да неба той, што атайбаваўся на саборы сьвятога Пятра. Падняўшыся на сотню мэтраў, я стаю пад ягоным крылом і гляджу ў бок мора. Зьнізу, з пляцу, плыве ў марозным паветры музыка: скрыпка, акардэон і басэтя. Такую мэлэдыю, толькі

выдзьмутую з дуды-дудаса я чуў на вясковым беларуска-латыскім вясельлі паблізу Рыгі, дзе пазнаёміўся з Андрысам.

Андрыс адседзеў тры гады за тое, што павесіў над сельсаветам латыскі нацыянальны сьцяг. «Запомні, Володя, - казаў ён мне, - русские никогда не будут здесь хозяинами. Если бы ты был русский, я бы с тобой не сел выпить». Праз пару месяцаў Андрыс у штармавую ноч уцёк на маторцы на швэдзкую выспу Готлянд.

Спусьціўшыся з сабора, можна паслухаць музыкаў, пакласьці ім нешта ў капялюш і рушыць далей. А можна й не пакласьці.

Зусім ня так проста разьмінуцца з музыкамі, што ўладкаваліся ў вузкім аркавым праходзе па дарозе да сабора сьвятога Яна. На выхадзе скрыпач, не пакідаючы граць, заступае вам дарогу, у пяшчотным голасе скрыпкі праразаюцца сталёвыя ноткі эпохі незалежнасьці й эканамічнага абвалу, і рука сама сабою цягне з кішэні пяць рублісаў.

У электрычцы, што вязе мяне ў Юрмалу, да мора, я разгортваю сьвежы нумар газэты «Советская молодежь». Зрэшты, так газэта звалася раней. Цяпер гэтае заслужанае выданьне выходзіць пад таямнічай назваю «СМ - сегодня». Што такое СМ - здагадвайцеся самі.

«Современная молодежь? Совковая? Суверенная? Счастливая?» А ня выключана, што і «М» - гэта зусім не «молодежь». «Макулатура? Макуха? Малина?..» Што б там ні было, два тузіны бутлікаў дэзадаранту для цела «Лунная ночь», што стаяць каля ліфту ў Вячковым пад'ездзе на Брывібас, выжлукціла відавочна СМ.

На першай старонцы эксклюзыўнае інтэрвію з намесьнікам камандзера рыскага ОМОНу. «Год прэбывания в следственном изоляторе мало изменил его внешне, - з замілаваным дамскім прыдыханьнем паведамляе газэта, - разве что прибавили взрослости усы. В свои 32 года он по-прежнему любит покушать, но теперь вынужден еще глотать таблетки: развившийся здесь ситуационный невроз и заметно усилившийся логоневроз (заикание) - симптомы условий жизни, изменившихся не по его воле». Значыцца, жыў-быў сабе сьціплы расейскі хлопчык, «кушал», хадзіў у бібліятэку чытаць кніжкі і раптам - ні з пушчы, ні з поля - «изменились условия жизни».

Прафэсійна акцэнтаваны здымак: бамбіза ў профіль з кветачкай у руцэ, на заднім пляне - краты й ахоўнік. «Я просто хочу дать им шанс», - пачынае сваё інтэрвію гаротны хлопчык Сярожа. Дыяпазон шанцаў, што даюць хлопцы з такімі патыліцамі, настолькі вузкі, што чытаць далей нецікава.

Станцыя Прыедайнэ. Тут жыве мастак Валеры Дэвіскіба. «Дэ» пішацца разам, бо Валеры ніякі не віконт і ўвогуле не француз, а беларус, якога маці нарадзіла ў фашыстоўскім канцлягеры й які потым падаўся зь Беларусі шукаць шчасьця ў Эўропу - у Латвію. Праўда, Бацькаўшчына не адпускала, і Валеры то маляваў Скарыну, то ехаў з паходным мальбэртам на родную Гомельшчыну, дзе быў затрыманы міліцыяй у прыбіральні на аўтастанцыі, калі мыў запэцканыя фарбамі рукі: пільны наведнік прыбіральні паведаміў ворганам, што забойца змывае кроў.

Аднойчы Валеры стварыў мой партрэт. Гэта здарылася ў чарнобыльскім 1986-м годзе, калі я прыехаў на ўзмор'е ў пісьменьніцкі Дом творчасці «Дубулты».

За сьценамі нашага флігелю шумела мора і - кантрапунктам - прыбярэжныя хваіны. У бары можна было ўбачыць нездаровы азызлы твар рэдактара «Літгазеты» і аднаго з фурманаў яшчэ нерастрэсенага возу СП СССР Аляксандра Чакоўскага зь нязьменнаю люлькаю ў зубох. Па беразе, дыхаючы марскім паветрам, ад відна да відна шнуравалі натоўпы адпачывальнікаў; сярод іх быў мой сусед па сталоўні маскоўскі нібыта літаратар, што паўсюль цягаў з сабою яшчэ рэдкі тады мініяцюрны Panasonic і колькі разоў напужаў сабратаў па пяру, пракруціўшы іхнія вольналюбівыя выказваньні наконт «Софьи Власьевны», як дзеля канспірацыі называлі савецкую ўладу некаторыя расейскія інтэлігенты. Уладар Panasonic'а пазнаёміўся з пагляднай гамяльчанкаю й канфідэнцыйна пацікавіўся ў мяне, ці перадаецца радзьяцья палавым шляхам. Я запэўніў калегу, што абавязкова перадаецца, прычым у небяспечных дозах.

Стаяў халодны, з прымаразкамі, верасень, але ў нашых пакоях было так цёпла, што я спаў пад адной прасьцінай. Аднае начы я прачнуўся ад вусьцішнае халадэчы і, надзеўшы на сябе ўсё, што меў, да самае раніцы ляскаў зубамі. На пытаньне, чаму выключылі ацяпленне, пакаёўка сказала, што ўначы Чакоўскі ад'ехаў у Маскву.

Найбольш пакутаваў ад холаду мой сусед зьлева, сівы кульгавы сын каўкаскіх вяршыняў. Ён распачаў з дырэктарам Дому творчасці барацьбу за грамадзянскія правы шараговых пісьменьнікаў, сабраў подпісы, і праз тыдзень батарэі зноў нагрэліся. Шчасьлівы змагар у адзіноце адзначыў перамогу, выйшаў з нумару, і, забурыўшыся, са страшэнным грукатам скаціўся па стромкіх драўляных сходах на першы паверх.

Мой сусед зьлева ад холаду не пакутаваў. Ён быў сынам азэрбайджанскага міністра і, мяркуючы па гуках з-за сьцяны, заложна зьбіраў матэрыял для будучага сэкс-баевіка.

Адна пісьменьніца з гораду на Няве на грамадзкіх пачатках займалася тады маёй адукацыяй. Яна ведала Льва Гумілёва і выклікала зь ім разам нейкія трансэндэнтныя сілы, пасля чаго адчайныя экспэрымэнтатары нібыта апынуліся ў тэлефоннай будцы на другім канцы гораду.

Нядаўна Гумілёў апынуўся значна далей. Засталася ягоная тэорыя этнасаў, згодна зь якой паміж этнасамі йснуе невідочная сувязь, што выяўляецца або ў прыязнасьці або ў адкрытым адштурхоўваньні - нешта накшталт узаемадачыненьняў плюсаваых і мінусаваых часьцінак у сьвеце электрамагнітных хваляў. Паводле Гумілёва, на ўзроўні супэрэтнасаў ніякай натуральнай прыязнасьці аднаго да аднаго нарадзіцца ня можа. Напрыклад - паміж этнасамі заходне- і ўсходнеэўрапейскімі. Прыбалтыку ён адносіў да заходнеэўрапейскага, і яшчэ чвэрць стагодзьдзя таму, калі яна была візытнаю карткай савецкай імперыі, а я разгружаў з турыстычным гуртком вагоны, пісаў, што Балтыя неадменна пойдзе на Запад, бо той лічыць яе хоць і задворкамі, але - сваімі.

З думкаю, да якога супэрэтнасу належаць беларусы і ад каго яны мусяць непазьбежна адштурхоўвацца, я выходжу ў Дубултах з

электрычкі й заглыбляюся ў жоўта-зялёныя ад лістоты й колеру будынкаў юрмальскія вулчкі.

Зачыненныя кавярні з бруднымі вокнамі. П'яная расейская жанчына просіць пяць рублісаў на чыёсьці пахаваньне. У двух дзейных шапіках прадаюцца літаратурна-мастацкія творы з сэрыі «Жесткий секс для взрослого чтения» па 10 рублісаў за штуку. «Приключения молодой женщины» заважылі на ўсе 15. Магчыма, іх выдае сын азэрбайджанскага міністра.

Павыбіванныя й застаўленыя фанэраю вокны нацыяналізаванага пансіянату «Прибалтика». Дом творчасьці сёлета таксама вярнулі латыскаму народу, прычым кажучь, што ў працэсе вяртаньня былому дырэктару далі аўтаматным прыкладам па галаве.

Не сказаць, каб я надта шкадаваў адданага прыхільніка раманаў А. Чакоўскага, але йсьці да Дому творчасьці мне неахвота. Замест гэтага я паварочваю да мора.

Ад колішніх гаманлівых гурмаў савецкіх працоўных, што прыяжджалі прыгожа адпачыць і паправіць здароўе працэдурамі ды гарэлкаю «Кристалл» з рыскім бальзамам, цяпер засталася толькі некалькі самотных постацяў. Я вітаюся з морам, і ніхто не замінае нашай элегічнай размове.

З выкінутых хвалямі галінак хтосьці выклаў імя жанчыны, а можа - коткі ці птушкі - Люка. Я падымаю ўторкнутую ў кружок ад літары «ю» гронку арабіны. Ягады халодныя й гаркавыя, але іх хочацца зноў і зноў.

На станцыі Маяры ўдаецца знайсці адчыненую кавярню. Яна сустракае мэлэдыяй «Yesterday» і пахам сапраўднае кавы. Гэтая ўтульнасьць, кава, узб'ітыя вяршкі й булчкі з разынкамі здаюцца асколкамі іншага сьвету, і ў маёй грэшнай галаве варушыцца блюзьнерская антыдэмакратычная й агідная мне самому (але, зараза, варушыцца) думка: што ўсё ж лепей - быць параднай брамаю азіяцкай імперыі ці задворкамі эўрапейскай цывілізацыі?

Нешта падобнае відавочна рупіць і маім спадарожнікам па электрычцы. Адна пара гаворыць па-расейску, другая - па-латыску. «Вот и получили Латвию, свободную от всего», - кажа «русскоязычная» кабеціна й апавядае пра якуюсьці ці то кладаўшчыцу ці то таваразнаўцу Веру, што ня здала абавязковага іспыту па латыскай мове, бо ня ведала галоўных твораў тутэйшага мэтра жывапісу.

Пра што гамоняць латышы, я не разумею. Не разумею, апрача таго, што гаворка йдзе пра Дайніса Іванса, зь якім я маю гонар быць знаёмым з часоў латыска-беларускага змаганьня супраць праекту Даўгаўпілскай ГЭС.

Мы былі з Дайнісам у 1986-м на водным ральлі пратэсту па Дзьвіне; яно пачыналася на мяжы, у Друі, а таму ў менскіх касах ніякіх квітоў туды не было, хоць бесьперасадачныя вагоны «Менск-Друя» йшлі пустыя.

Я бачыў, як Дайніс ірваўся да мікрафону на канфэрэнцыі па абмеркаваньні праекту ГЭС, калі аўтар праекту масквіч тав. Тверытнеў зь вясялаю ўсьмешкай даводзіў тубыльцам, што іхнія найбольш каштоўныя архітэктурныя помнікі ў зоне затапленьня вялікія белыя бацькі з Масквы абгародзяць бэтоннымі дамбамі і да іх можна будзе, калі заманецца, падплысьці на чоўне.

Найперш дзякуючы Дайнісу напалову рэалізаваны праект пахавалі. Дзясяткі тысяч людзей у Латвіі й Беларусі засталіся жыць у сваіх дамох, а тая барацьба сталася пачаткам руху, які нарадзіў прыгожае й разумнае дзіця - Народны фронт Латвіі.

Я памятаю, як Дайніс дыктаваў па тэлефоне свой артыкул у «Комсомольскую правду» і колькі разоў паўтараў той самы сказ - «Моя Родина больше не желает быть колонией» - бо на другім канцы проваду, відаць, упарта не хацелі разумець такога прыбалтыйскага акцэнта. Мы пілі гарбату ў ягонаў цеснай і сырой кватэры на першым паверсе нейкай паваяннай развалюхі, дзе Дайніс туліўся з жонкаю Эльвірай і чатырма малымі дзецьмі. (Каб латышы ня вымерлі, кожная сям'я павінна мець як мага больш дзяцей.)

На Каляды 1988 году ён званіў мне ў Наваполацак, пчасьлівы, што ў Латвіі гэты дзень абвешчаны выхадным, і я падумаў, што там, у Рызе, у мяне зьявіўся сябра.

Наступны раз мы пілі гарбату ўжо ў штаб-кватэры НФ - у асабняку ў цэнтры старой Рыгі, над якім быў узняты чырвона-бела-чырвоны латыскі сьцяг. Потым мы йшлі зь Івансам па вуліцы, і жанчыны ўсьміхаліся яму й махалі з вокнаў тралейбусаў.

Пасья гэтага я доўга бачыў старшыню НФ, а затым першага намесьніка старшыні Вярхоўнага Савету Латвіі толькі па тэлевізары. Рыга, Масква, Брусэль, Жэнэва, Нью-Ёрк... Дазваніцца на новую Дайнісаву кватэру было не лягчэй, чым у ягоны кабінэт у парламаньце. Аднаго разу сакратарка не захацела разумець ніякіх тлумачэньняў і адказвала выключна па-латыску, нават тады, калі я, страшэнна напружыўшыся, здолеў ёй нешта растлумачыць па-ангельску. Напэўна, я нарваўся на Дзень латыскае мовы, калі дазваніцца да Вярхоўнага Савету можна было толькі латышам.

Паступова я скарыўся з тым, што калі твой сябра грунтоўна йдзе ў палітыку, ён пакідае быць тваім сябрам.

Астанкіна ўжо даўно не выпускае Дайніса на нашыя блакітныя экраны. Дайніс Іванс - у ганаровай ссыльцы - не ў дыпляматычнай місіі, як некаторыя, а на чацьвертым паверсе Міністэрства культуры Латвіі, дзе месціцца прадстаўніцтва ЮНЕСКО. Я ня ведаю службовага тэлефону, а хатні ўсе апошнія дні глуха маўчыць, і застаецца спадзявацца, што тыя, хто змусіў Іванса падаць у адстаўку, з кватэры яго ўсё ж ня выселілі.

Апошнія зьвесткі, якія я пра яго маю - з інтэрвію ў «Московских новостях». Былы старшыня НФ гаворыць пра «людзей з гумовымі пазваночнікамі», што прыйшлі на зьмену інтэлектуалам зь першае хвалі фронту і «атруцілі народ прымітыўнай ідэяй разьвязваньня любых праблемаў праз аднаўленьне колішняй дзяржавы ў абсалюце - грамадзянства, права ўласнасьці...»

Сёлета я зноў павіншую Дайніса з Калядамі.

Электрычка грукоча па рыскім Задзьвіньні. Недзе тут жыве на вуліцы Талсу перакладчык Талрыд Руліс - патомны курземец, падобны да невысокага Мэфістофэля. Ён пераклаў і выдаў па-латыску столькі беларускіх кніжак, што, прыгнуўшыся, можа схвацца за іхным стосам.

Раманы Ул. Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім» і «Хрыстос прызямліўся ў Гародні» выпусьціць ён ужо не пасьпеў, бо, як яму растлумачылі ў выдавецтвах, Латвіі гэткая літаратура ня трэба.

У студзені 1991-га Талрыд быў на барыкадах каля парлямэнту. Цяпер у кампаніі чатырох ці пяці котчак ён вядзе бітву за ўраджай на сваім летніку.

Цярусіць дождж, пад якім адбываецца мая разьвітальная праходка па бульвары Брывібас. Каля манумэнту Свабоды мокра й пустэльна. Сёньня ніхто не патрабуе тут, як колькі дзён таму, гнаць зь Вярхоўнага Савету ягонага старшыню Анатоля Гарбунова - за тое, што ягоны бацька беларус; турнуць прэм'ера Годманіса, у якога дзядуля быў жыдом; даць пад зад міністру замежных спраў Юркансу - за тое, што паводле пашпарту паляк; крыкнуць «Viso gero!» цяперашняму старшыні НФ Латвіі летувісу Ражукасу... Сёньня пікетчыкі нацыянал-радыкалаў маюць, як і астатнія грамадзяне, законны выхадны.

На пэроне мне на момант мроіцца, што цягнік «Рыга-Менск-Гомель» ходзіць ужо толькі ў адным кірунку. Я пераконваю сябе, што ўсё гэта - проста восень. Ляжа сьнег, загарыцца рэклама, і Рыга зноў будзе ранейшая.

Праз гадзіну наш трансэўрапейскі экспрэс спыняецца на памежнай станцыі і, мне ставяць у пашпарт пячатку, што я пасьпяхова пакінуў сувэрэнную Латвійскую Рэспубліку.

Цяпер можна выцягнуцца да самага Менску на вагонным палку, каб прысьніць мора, загадкавую Люку з халоднай гронкаю рабіны, абрабаванага амэрыканскага пасла, Вячкаву майстэрню і майго аднаклясьніка Віцю Скрыпкіна, які быў вечным няўдачнікам, пакуль ня зьехаў летась у Піцэр і не зрабіўся там мільянэрам...

І ўвесь час у сьне мяне ня будзе пакідаць трывожнае чаканьне: вось зараз зьлятуць са сьпічакоў рыскія пеўні і возьмуцца дружна дзяўбсьці мяне ў тое самае несамавітае месца ніжэй сьпіны, бо няма ўва мне ані кроплі латыскае крыві, а ёсьць адно беларуская, ды яшчэ й разбаўленая кропляю цыганскай...

Кастрычнік, 1992 г.

Няхай жывуць гановэрскія вароны!

Мне хочацца хоць трохі пабыць жанчынаю. Цікава, што яны адчуваюць - на вуліцы, у краме, у ложку... Цікава зірнуць зь сярэдзіны, як яны манэрнічаюць, як кахаюць і як здраджваюць. Часам я хачу пераўвасобіцца ў адну кучаравую шатэнку са злосным позіркам, але падазраю, што ўжо даўно не выклікаю ў яе аніякай станоўчай эмоцыі, а непрыхільнасьці да самога сябе мне не бракуе й без пераўвасабленьняў. Я не адмовіўся б пабыць пару дзён адной маёй знаёмай бляндынкаю, аднак прадчуваю, што потым замучае рэўнасьць да яе незьлічонных прыхільнікаў. Пазнавальна, хоць і таксама небяспечна, было б глянуць на сьвет і вачыма жонкі...

Напэўна, гэтакія думкі лезуць у голаў таму, што за вакном падае на цьмяна-вясёлкавы брук дождж, на сталае курэюць чатыры вялікія кубкі кавы, а гаспадынямі трох зь іх апынуліся жанчыны.

Іх завуць Моніка, Сільвія й Мірэла. Яны са смакам сёрбаюць каву, белая пара ад якой мудрагеліста зьвіваецца з лавандавым цыгарэтным дымком, яны са смакам шчабечуць на мове Гэтэ й Дзюрэнмата і, мяркую, зусім ня хочуць ператварыцца ў свайго візаві, што валодае нямецкай на ўзроўні адукаванага чыюка з рэспэктабельнай бюргерскай сям'і.

Каторая зь іх сталася б маёй абраньніцаю ў выпадку экспэрымэнту зь пераўвасабленьнем?

Падобная да рубэнсаўскіх жанчын Моніка, што спрытна ладзіць самакруткі? Маленькая, зграбная й жывая, як міркіль, Сільвія, што курыць «West»? Або смуглая, прыгожая нетутэйшаю (нягледзячы на бездакорную нямецкую мову) прыгажосьцю Мірэла, якой не хапае на кубак кавы дзвюх цыгарэтаў «Rothmans»?

Пра аматарку самакрутак я ведаю толькі ймя.

Сільвія нарадзілася ў Заходнім Бэрліне, але зьнелюбіла сыціснуты кальцом гэдэраўскай сыяны-анаконды горад настолькі, што ўцякла на захад, у Гановэр, дзе пачала пісаць вершы й апавяданьні.

Прозьвішча Мірэлы - Іванова. Дзякуючы ёй я ўжо ведаю па-баўгарску першае слова: «благодаря» - дзякую. Калі б я мог зараз стаць Мірэлай, я ўспомніў бы Сафію, Віташу, магчыма, задаўненыя ўжо ўцёкі ад жаніха за тры дні да вясельля - каб «не належаць нікому, апрача паэзіі».

Мірэла любіць анатомію. У сваіх вершах яна анатамуе зьявы й рэчы. Гэтую схільнасьць падкрэсьлівае яе падобны да компасу гадзіннік: на ім няма лічбаў, а стрэлкі рухаюцца проста над вантрабамі мэханізму. Гадзіннік, што бесцырымонна анатамуе загадкавую субстанцыю часу, Мірэла набыла ў бэрлінскага магамэтаніна з турэцкіх кварталаў.

Пра гэта я даведваюся, дзякуючы яе расейскай мове. На ёй Мірэла гаворыць з прыбалтыйскім акцэнтам - вынік стажыроўкі ў Рызе. Шкада, вядома, што яе настаўнікам выпала быць ня мне, але я ўсё роўна ўдзячны таму латышу, бо безь яго я ня здолеў бы паразумецца з акулярыстым чалавекам, перад якім Моніка ставіць пяты кубак кавы.

Чалавека завуць Ролянд Бальцэр. Ён пазірае на мяне з даверлівым подзівам, хоць, на добры лад, такое пачуцьцё павінна жыць у гэтыя

хвіліны якраз не ў ягонных вачох, а ў маіх. Сапраўды, што змушала яго разам зь Сільвіяй адпраўляць у нейкую таямнічую Weissrussland факс за факсам з запрашэннямі, якія на руінах СССР чыноўнікі бясконца гублялі або не разумелі й вымагалі дубляваць іх то па-расейску, то па-нямецку. Ня менш прыемнаю загадкаю выглядае й тое, дзеля чаго гановэрскаму часопісу «Textura» друкаваць пераклады зь беларускай.

Выдавецтва, дзе выходзіць часопіс, завецца «Rabenrat», што можна перакласці, як «Сход варонаў». На стале ў кожнага супрацоўніка - шылдачка з варонаю й імем. На Роляндавай шылдачцы пазначана, што тут сядзіць галоўная варона. Маецца на ўвазе, што ён дырэктар і ўладальнік выдавецтва. Па сумяшчальніцтву ён піша гістарычныя навэлы й афарызмы, сабраныя ў сыціплую кніжачку пад гэткаю ж сыціплаю назваю - «Афарызмы». Сільвія сваёй шылдачкі ня мае, а калі б мела, дык на ёй, мусіць, напісалі б «Вольная варона», бо яна на вольным хлебе. (Тыя два з паловаю гады, калі я мог існаваць на гэтым хлебе, не паміраючы ад голаду, здаюцца мне ўжо часамі міталягічнымі.)

Варона сядзіць і на вокладцы часопісу, дзе надрукаваныя нашы зь Мірэлаю опусы. Калі казаць больш дакладна, дык птушка ўладкавалася на мапе Эўропы, нацэліўшыся дзюбаю на яе ўсходні кавалак. Няхай дзяўбецца й надалей, думаю я, пакуль Ролянд замаўляе таксоўку, каб адвезці нас на вячэру.

За гасьціннасьць нам зь Мірэлаю трэба разьлічыцца дзвюма літаратурнымі вечарынамі. Першая адбываецца ў нечым накітавалым гарадзкога Дому культуры. Аншлягу няма, аднак пытаньняў хапае. Сільвія чытае маё, па сутнасьці першае ў жыцьці, сэнтымэнтальнае апавяданьне пра пёўня на гарадзкім гаўбцы. Адзін са слухачоў, які паводле веку мог быць у «Гітлерюгендзе», а мог і на фронце, упэўнена называе опус паэтычна-фантастычным. Я прырчу. Апрача таго, праблема мае інтэрнацыянальны характар. Прэса паведамляла, што аналягічны выпадак меў месца ў Боне, але там суседзі падалі заяву на гаспадара пёўня не ў паліцыю, а адразу ў Эўрапейскі суд па правах чалавека.

Відаць, што гановэрская публіка ня сьпешчаная сустрэчамі з гасьцямі з былога сацыягэру. «Чаму вы так ціха гаворыце? - пытаецца ў нас зь Мірэлаю падстаркаватая фраў. - Вы яшчэ баіцеся?»

Нашая начная рэзыдэнцыя - родны дом Ролянда ў гарадку Цэле за паўсотні кілямэтраў ад Гановэру.

У электрычцы з намі знаёміцца малады жаўнер бундэсвэру. Пачуўшы пра Менск і Сафію, ён кажа, што разьведка Варшаўскага дагавору працавала на міжнародных імперыялістаў. У іншым разе камуністычнае камандаваньне даведася б, што ў бундэсвэры жаўнераў распускаюць на ўікенд па хатах і без праблемаў узьняло б у выхадныя дні чырвоны сыцяг над Гановэрам ды і рэшткаю Эўропы.

Пад перастук вагонных колаў мне згадваецца, як некалі, у часы, калі наша неабсяжная краіна будавала БАМ і жыла пад лёзунгам «Нечерноземье - ударный фронт!», такой самай парою я ехаў на начлег са сталіцы ў падмаскоўны гарадок. Поруч важылі носам табаку двое сяброў і былых аднакурснікаў. Адзін, летувіс, быў тады асыпірантам МДУ й

натхнёна пісаў дысэртацыю аб прапагандзе летувіскімі камуністамі перавагаў сацыялізму ў гады буржуазнага рэжыму. Другі, беларус, вучыўся ў Вышэйшай камсамольскай школе, заслужыў гонар быць у групе скандаваньня на чарговым гістарычным зьездзе КПСС і са шкадобаю апавядаў пра юную швэдку, якая прыехала ў іхнюю вышэйшую школу ўдасканалваць свае левыя погляды, ды аказалася настолькі леваю, што хадзіла на заняткі ў празрыстай сукенцы бяз станіку й згодна з пастановаю парткаму завяршыла навучаньне значна раней тэрміну.

Першы мой спадарожнік пазьней выкладаў у Вільні ў Вышэйшай партыйнай школе, потым быў беспрацоўным, потым узяўся выкладаць нешта супрацьлеглае зьместу й патасу сваёй дысэртацыі ў паліцэйскай акадэміі, а пасля заняўся бізнэсам і аднойчы напямілы Бог прасіў мяне перадаць на менскім вакзале нейкаму чалавеку нейкую сумачку. Другі папутнік, што ў студэнцкія гады захапляўся подзьвігамі Ігната Грынявіцкага й Івана Пуліхава й казаў, нібыта рыхтуецца «замачыць» Леаніда Ільліча, паехаў пасля камсамолскай alma mater выконваць інтэрнацыянальны абавязак у Афганістан, спаў у гатэльным нумары не на ложку, а ў абкладзенай мяхамі зь пяском ваньне, а аднаго дня сеў у гэрацкім аэрапорце ў тамтэйшую таксоўку й нікуды не прыехаў...

Сацыялістычныя ідэалы былі калісьці не чужыя й Ролянду Бальцэру, пагатоў ягоным бацькам належала ў Цэле колькі рэстарацияў. Ролянд з сябрамі нават стварыў камуну. (Сустрэўшыся празь пятнаццаць гадоў, яны - бізнэсмэны, банкіры, проста заможныя людзі - ўволю нацешыліся ўспамінамі.) Як рэха таго даўняга часу я ўспрыняў дэмакратычнае Роляндава рашэньне: самому ўлегчыся спаць, калі мы пасля вячэры падняліся на другі паверх, на падлозе, а мяне ўладкаваць на ложку. Калі Ролянд прыедзе да мяне ў Менск, я таксама лягу на падлозе. Праўда, у нас ня будзе на другім паверсе мэзаніну з усімі выгодамі, ня будзе тэрасы з выхадам у сад і могуць надацца перабоі з вадой і баварскім півам, а таксама з саямі, ківі й яшчэ некаторымі дзяжурнымі прадуктамі.

На гановэрскіх вуліцах і вулачках, акрамя немцаў, жывуць туркі, мурыны й жоўтатварыя дзеці паўднёва-ўсходняй Азіі. У мэтро, трамвай або электрычцы побач з вамі абавязкова апынецца хтосьці са скураю іншага колеру. На цьвінтары катэдральнага сабору, відаць, з блаславеньня Алаху, жабруе маладая турчанка або чачэнка са спавітым дзіцем. У пастаўленым каля ног плястыкавым вядзерцы ад жавальных гумаў пуста - мо таму, што дзіця ў жабрачкі нейкае занадта ціхмянае: ні голасу зь пялюшак не падае, ні носу не вытыркае. Усё гэта прыводзіць на памяць айчынных сьляпых, што калісьці сядалі ў электрычку на станцыі Койданава, старанна й балюча топчучы відушчым пасажырам ногі, сноўдаліся па вагонах і цягнулі гутнявымі галасамі «Врагі сожгли родную хату», а выбраўшыся ў Стоўбцах на пэрон, на вачох у дабрадзеяў упэўнена лічылі нажабраваньня грошы і, беспамылкова абмінаючы гразкія калюжыны, імпэтнай хадзою кіраваліся ў прывакзальную піўніцу.

Некалі ў Гановэры жыў досыць вядомы дадаіст Курт Швітэрс. У ягоны гонар у цэнтры гораду паставілі скульптуру: вялікія, узгравашчаныя

адзін на адзін кантэйнэры з сабраным на вуліцах і спрасаваным сьмецьцем і жалезным ламаччам. Надпіс паведамляе, у які дзень якога году быў напоўнены сваім зьмесьцівам кожны кантэйнэр. Маўляў, сыпі спакойна, дарагі Курт, твой эстэтычны клопат жыве.

Ня ведаю, ці можна аднесці да дадаізму вершык, што выплывае каля гэтага манумэнту з маіх дзіцячых успамінаў:

Пришла весна. Цвели дрова.
Верблюды из Африки
Приехал на галошах.

На ўсьцеху Мірэла ў гановэрскіх крамах багаты выбар маціцовых гузікаў. Такія гузікі - ейная жарсыць. Мірэла выкладвае па некалькі марак за штуку й нецярпліва чакае хвіліны, калі можна будзе выкінуць у сьметніцу няшчасныя гузікі, народжаныя на сьвет без удзелу малюскаў. Адным словам - паэтка.

Праходка па Гановэры сканчаецца бліскучым тэрарыстычным актам паяданьня сакаўной паляндвіцы вусьцішных памераў, якую мы распластваем на кухоннай дошцы пасярод стала й крыважэрна паласуем нажамі адразу з двух бакоў, падмацоўваючы сілы салатаю з кукурузай і шмальцам з гарачым белым хлебам. Паводле сваёй ідыёцкай звычкі згадваць з нагоды й без нагоды розную лухту, я ўспамінаю паказку пра тое, як канібалы злавлі недзе ў джунглях Новай Гвінеі групу савецкіх спэцыялістаў. У чопе кіпіць вада, кухары рыхтуюць соль і перац, а ўдзячныя дзікуны аблізваюцца, смакуючы наперад філейныя часткі, прысланыя ім далёкай краінаю разьвітога сацыялізму. Тым часам правадыр племя прыглядаецца да будучага пачастунку й раптам усцешана выгуквае: «Вунь таго разьвязаць, я зь ім вучыўся ў БДУ імя Леніна».

Баляваньне адбываецца на хаце ў спадарыні Сільвіі. Пры каве высвятляецца этымалёгія ейнага прозьвішча. «Geist» па-нямецку дух, а таксама - здань. Каб замест кавы я выпіў «вогненнай вады», дык неадменна выткнуўся б з тостам пра добры дух Гановэру або пра здань, якая выклікае пачуцьці, бязьмежна далёкія ад жаху.

Аднак наперадзе ў нас сустрэча зь верагоднымі чытачамі, а таму ўсё сказанае вышэй ідзе падтэкстам, а гаворка круціцца вакол іншага.

Напрыклад, вакол расейскага нацыянальнага характару, або, як той казаў, мэнталітэту. Аказваецца, баўгарскія этнографы таксама закмецілі адметнасьць казачнага расейскага Ямелі: лайдак, які адлежвае на печы бакі, раз-пораз загадваючы што-небудзь зрабіць «по шучьему велению, по моему хотению», у вачох братняга народу паўстае героем відавочна станоўчым. Здаецца, аналягі ёсьць яшчэ ў казачным эпасе братніх народаў Цэнтральнае Афрыкі.

Мірэла апавядае пра македонцаў, якія гавораць на заходнебаўгарскім дыялекце і якіх у Баўгарыі лічаць баўгарамі, але палітыкі ў сацыялістычнай Югаславіі нібыта зрабілі ўсё магчымае, каб баўгарскі этнас скараціўся роўна на колькасць македонцаў. Пры вялізнай розьніцы палітычных ды іншых умоваў перада мною ўсё адно з халодным ветрыкам мільгае аблічча паэта й паляшукцакага лідара Міколы

Шаляговіча са стосікам ягонай газеты «Полісьсе», дзе на незразумелай большасьці палешукоў мове ім даводзіцца, што яны асобная нацыя, а гэтая незразумелая мова й ёсьць іхняя родная мова.

Яшчэ мы гаворым пра Макса Фрыша і ягоную сяброўку Інгеборг Бахман. Яе героі часта гінулі ў агні, як потым загінула й сама Інгеборг. Тэму прадчуваньняў у творчасьці рэальных падзеяў уласнага жыцьця працягвае Мірэлін расказ пра баўгарскага клясыка Пэё Яварава. Той баяўся цемры й сьлепаты. Калі ў яго на вачох зьвяла падрахункі з жыцьцём жонка, Пэё схапіў яшчэ цёплы пісталет і таксама спрабаваў застрэліцца, але толькі пашкодзіў якісьці нэрв і страціў зрок, каб, жывучы ў цемры, дзень пры дні чуць, што гэта ён забіў жонку.

Я намагаюся ўспомніць якія-небудзь прадчуваньні ў творчасьці сяго-таго зь беларускіх аўтараў і на свой сорам не магу ўзгадаць нічога паважнага, калі не лічыць прадчуваньня чарговага рамана з аспіранткаю - у творчасьці вялікага празаіка Н. і прадчуваньня выпіўкі й добрага закусону - адразу ў некалькіх маладых і сталых членаў СП.

Мае гановэрскія музы ўладкоўваюцца з цыгарэтамі на падлозе каля адчыненага гаўбца. Апошняе, што перакладае Мірэла: дачка баўгарскага прэзыдэнта Жэлю Жэлева скончыла жыцьцё самагубствам, а прэзыдэнт назаўтра пасья хаўгураў прымаў вайсковы парад.

Я разгортваю апошнюю Мірэліну кнігу «Памет за падрабности» й раптам пачынаю разумець баўгарскую мову. Кажуць, некалі народны паэт Беларусі Рыгор Барадулін падчас дэкады беларускае літаратуры ў Летуве, выправіўшыся ўраньні па піва, спыніўся ля газэтнага стэнду й раптам пачаў разумець па-летувіску. Праўда, неўзабаве высьветлілася, што ён унурыўся ў віленскі польскамоўны «Czerwony sztandar». Але па-баўгарску я, далібог, нешта разумею. Верш называецца «Усилието»:

Потушаваш един огън, друг огън,
колко огньовете, за да напишеш
върху пепелта
стих или име.

Між іншым, у Нямецчыне пачытваюць «Нашу Ніву». Доказ - неабвержны. На другой вечарыне Сільвія чытае перакладзены спадаром Норбэрта Рандавам з «НН» опус пад назваю «Тунэль зь Серабранкі ў Бэрлін».

Гэты тунэль прывёў нас у прытульную тэатральную кавярню. Людзей трохі болей, чым запаленых на ссунутых мармуровых століках сьвечак. Дзяўчына з валасамі й вачыма русалкі пытаецца, як завуць беларуску з профілем Нэфэрціці, што стукае абцасікамі па менскім асфальце. Я адказваю, што ў яе вельмі эўрапейскае імя. Дарэчы вынырвае сэнтэнцыя з Гесэвага «Дэміяна»: анфас - маска, сутнасьць пазнаецца ў профілі.

Наступнае пытаньне: ці адчуваеце вы, што немцы да вас халодныя й абыякавыя? Мірэла спраўляецца з адказам хутка. У мяне так не атрымліваецца. Я кажу пра нашу балцкую кроў і пра тое, што балцкія лейкацыты й эрытрацыты нясуць па жылах беларусаў балцкую стрыманасьць. Я кажу, што люблю, каб мяне не чапалі, каб ня лезьлі ў

душу й не прапаноўвалі дзюбнуць за вуглом «пузыр» на траіх, закусіўшы плаўленымі сыркамі. Я кажу, што не хачу, каб мяне, ухвальна паляпваючы па плячы, называлі «простым парнем». Я не хачу быць гаваркім і не хачу выслухоўваць споведзі незнаёмых людзей. Я выказваю здагадку, што, напэўна, гэтыя рысы ўласцівыя сярод беларусаў ня толькі мне.

Пакуль Мірэла перакладае, я ўспамінаю старую паказку, як Васіль Іванавіч вяртаецца з Парыжу. «Што новага, Васіль Іванавіч, прывезлі з Парыжу?» - пытаецца Пецька. «Ня ведаю, Пецька, яшчэ да доктара не хадзіў», - адказвае легендарны камдыў. Калі б я ведаў нямецкую мову або калі б не шкадаваў Мірэлы, я распавёў бы зараз яшчэ й гэтую паказку і, інтрыгуючы публіку, паведаміў бы, што таксама заразіўся. Вытрымаўшы неабходную для належнага эфэкту пярэву, я супакоіў бы чытачоў і асабліва чытачак, удакладніўшы, што ў Гановэры я заразіўся зусім не AIDS, а - нямецкім спакоем.

Эўропа робіцца бліжэйшаю. Вось і Бэрлін ужо ня мэта падарожжа, а ўсяго толькі прыпынак на зваротным шляху. Але гэта - ня спляжанае бальшавікамі старадаўняе мястэчка, празь якое я еду зь Менску ў свой Полацк, у лепшым разе выходзячы на стаянцы да ветру. Немцам падабаецца, калі Бэрлін называюць новай сталіцай Эўропы. (На мове М. Шаляговіча сталіца, калі не памыляюся, будзе «чолотвэрдзь».) Мне цікава, што змянілася ў сталіцы за год, пакуль я не бадзяўся па Кюрфюрстэндам і Аляксандар-пляц, і я выходжу зь цягніка. Балазе, у Бэрліне, а дакладней, у яго былым заходнім сэктары жыве мая знаёмая - спадарыня Ядзьвіга зь беларускага шляхецкага роду Рымашэўскіх, якая, трапіўшы ў Нямецчыну пяцьдзесят гадоў таму й дасканала авалодаўшы моваю, сумысьля захавала сабе беларускі акцэнт. Дзіва, што яна сустракае мяне, калі не як роднага сына, дык, прынамсі, як роднага пляменьніка.

Калі вы глядзелі фільм «Генэралы пшчаных кар'ераў», дык мусіце памятаць кульгавага хлопчыка, што на колькі дзён трапляе ў багаты дом. У адрозьненне ад хлопчыка, я пакуль што не кульгавы, не распавядаю сьлязьлівых гісторыяў пра таткаву сьмерць і ня маю сувязяў у крымінальным сьвеце. Усё астатняе вельмі падобнае да фільму.

У доме спадарыні Ядзьвігі, апрача яе з мужам Хельмутам, жывуць трынаццаць катоў на чале з заснавальніцай гэтай кашэчай дынастыі Паўлінай, якая сыта вуркоча ўжо цэлую чвэртку стагодзьдзя. Каты, якім я прывёз прывітаньне ад іхняй самотнай менскай супляменьніцы Басоты, падзяляюцца на «сацыялістычных», што кватаруюць на цокальным паверсе, і «капіталістычных», якія па-гаспадарску пачуваюцца на версе. Падзел чацьвераногіх гаспадароў паводле сацыяльна-эканамічных фармацыяў чыста ўмоўны, бо розьніца ва ўзроўні іх жыцьця ў літаральным сэнсье палягае ў прасторы. Проста «сацыялісты» схільныя да самоты й ня любяць чужых людзей. За колькі тыдняў да майго прыезду менавіта «сацыялістычны» паверх гэтай Мурлындыі, узяўшы страшэнны вэрхал, папярэдзіў гаспадароў, што ў дом залезлі злодзеі.

Колькасыці катоў у доме прыкладна адпавядае колькасыць гадзіннікаў. Усе яны з боем, прычым ідуць з разьбежкаю, і раней за дванаццаць ночы спаць нязвыкламу чалавеку тут лепей ня класыцца, бо апоўначы ў пакоях пачынаецца праўдзівы канцэрт.

У адведзеным мне пакоі, які разы ў тры большы за ўсю маю менскую двухпакаёўку, стаіць на століку фатаграфія немаладога афіцэра ў эсэсаўскай форме са стамлёнымі разумнымі вачыма. Гэта ня бацька гера Хельмута. Гэта першы муж спадарыні Ядзьвігі Фрыц. Іхняе каханьне пачалося ў 1941-м у Калодзішчах, пад Менскам, дзе стаяла Фрыцава вайсковая частка. За сувязь са славянкаю, а мабыць, і за іншыя грахі, накітавалі лібэралізму з палоннымі, Фрыца перавялі ў Нямеччыну, але туды вывезлі й Ядзю Рымашэўскую, і яны не маглі зноў не сустрэцца.

Фрыц напісаў на імя фюрэра рапарт з просьбаю дазволіць шлюб. Дазвол быў атрыманы з умоваю неадкладнай адстаўкі, што азначала застацца бяз сродкаў і жыць пад каўпаком спэцслужбаў. Ішоў 1944-ты. На шлюбным фота спадарыня Ядзьвіга ў чорнай сукенцы.

Фрыца няма ўжо болей за трыццаць гадоў. Перад ягонаю фоткаю кожны дзень стаяць кветкі. Побач з кветкамі ляжыць Фрыцава люлька (мая гаспадыня пяшчотна называе яе піпачкай). Дваццаць гадоў пасля мужавай сьмерці спадарыня Ядзьвіга, гледзячы на «піпачку», чула выразны пах дыму, і яе душа заходзілася ад адчуваньня блізкай прысутнасьці каханага.

Гісторыя другога замуства дачкі беларускага шляхціца Адама Рымашэўскага таксама вартая калі не раману, дык аповесьці. Назаўтра пасля хаўтураў фраў Шміт прыйшла на клады, выпіла пляшачку гарэлкі, абняла сьвежую магілу й прачнулася ўначы паміж надмагільных помнікаў. Удава прыходзіла на клады штодня - то сама, то з сынам. Аднойчы да яе ўдзьверы хтосьці пазваніў. На парозе стаяў малады чалавек з букетам. Яго звалі Хельмут. Адрас ён даведаўся на могілках ад вартаўніка. Прырода любіць раўнавагу. Фрыц быў гадоў на дваццаць старэйшы за жонку, Хельмут - амаль на столькі ж маладзейшы, аднак на фотаздымку зь іхняга вясельнага падарожжа абняўшыся стаяць аднагодкі. Пра здымкі апошніх гадоў можна, далібог, сказаць тое самае. На маё паведамленьне, што фраў Хедзьвіг Ноак - равесніца «Великого Октября», Мірэла зь Сільвіяй толькі недаверна пераглянуліся й смыканулі плячыма.

Увечары, за кухлем піва, я слухаю ўспаміны спадарыні Ядзьвігі й разглядваю альбомы - вась дом у Калодзішчах, дзе яны з Фрыцам сустрэліся, вась касьцёл сьвятога Роха са зьбітым сьпічкаком (фота рабіў у 1941-м Фрыц). Мы абмяркоўваем нядаўнюю тэлеперадачу пра сэксуальныя пэрвэрсіі, дзяўчынак-філіпінак зь нелегальных прытонаў і шлюбы лесьбіянак. Мая гаспадыня рашуча супраць такіх навацыяў, а я, бадай, не адмовіўся б на колькі дзён пераўвасобіцца ў сямейную лесьбіянку, каб дасьледаваць у такой ячэйцы грамадзтва, напрыклад, праблему адзюльтэру. Пытаньне выглядае даволі неадназначна: як, скажам, ацэньваць сытуацыю, калі нехта зь лесьбійскай сям'і трапіць у абдымкі да мужчыны?

Мы глядзім «відзікі» пра разбурэньне Бэрлінскае сьцяны й пра першыя гады акупацыйнага рэжыму саюзнікаў. Я даведваюся, як сардэчна ставіліся савецкія салдаты да нямецкіх дзяцей і як яны без разбору

гвалтавалі нямецкіх жанчын, дзяўчат і дзяўчынак, перасягнуўшы ў гэтых падзвігах і нямецка-фашыстоўскіх і татара-мангольскіх захопнікаў. (Адзінаццацігадовую сястру майго бэрлінскага знаёмца ўратавала адно тое, што на голаў п'яному салдату, які цягнуў дзяўчо ў ложак, ягоны яшчэ больш п'яны сябрук скінуў з другога паверху кватэры грамафон.)

Ураньні, зьёўшы на дэсэрт трускавак або вішняў з саду, што глядзіцца ў вокны маіх гаспадароў, я выпраўляюся швэндацца па Бэрліне, ловячы сябе на думцы, што ўжо ведаю яго, прынамсі, значна лепей за Маскву. У голаў, вядома, лезуць згадкі, аналёгіі й алюзіі.

Белакаменную я пераведваў разы чатыры. Кожны быў напоўнены мноствам незабыўных хваляючых уражаньняў, але асабліва ўразаўся ў памяць нейкай адной адметнаю падзеяй.

Першы раз, едучы ў казахстанскі будатрад кватэр'ерамі, мы залілі на ўскраіне Краснай плошчы дзеве дзесяціметровыя поліэтыленавыя каністры півам і на падыходзе да маўзалею былі затрыманыя нарадам міліцыі, што палічыў нас за падпальшчыкаў. Другі раз я знаходзіўся ў «чолотвэрдзі» транзытам, начаваў на вакзальнай лаўцы і быў разбуджаны сярод ночы разьятранай прыбіральшчыцай, што хвостка выцяла мяне па заспанай пысе мокрым брудным венікам, які пакінуў у барадзе жменю сланечнікавай лузгі. Яшчэ адзін раз некалькіх маладых беларускіх літаратараў прывезьлі на паседжаньне савету па беларускай літаратуры Саюзу пісьменьнікаў СССР, і на пачатку імпрэзы вядомы савецкі крытык Павел Уляшоў бадзёрым тонам спавясыў нас, што ўчора праглядаў нашыя кніжкі й зразумеў, што беларуская мова сапраўды йснуе.

Але тое ў Маскве.

У Бэрліне ж былая мяжа ўсходняга й заходняга сэктараў адчуваецца ня меней, чым летась. У заходнім на кветніках абавязкова растуць кветкі, ва ўсходнім, не раўнуючы, як дзе-небудзь у нашым Леплі, можа раскашавацца й лебядка. «Неўміручае і ўсемагутнае (потому что верное)» вучэньне здолела так пераўтварыць сьвет, што нават жоўтыя гарлачыкі ў заходнебэрлінскай сажалцы выдаюць відочна жаўцейшымі.

Водбліз станцыі падземкі на Фрыдрыхштрасэ наш былы суайчыньнік па Савецкім Саюзе тужліва пілуе на акардэоне «На пазіцыю дэвушка провожала бойца». На недалёкіх могіках зь белага пастамэнту пад белай акацыяй зьдзіўлена ўслухоўваецца ў экзатычную мэлёдыю галава Генрыха Мана.

Тамсама, на Фрыдрыхштрасэ, ёсьць плот зь дзіркаю. Праціснуўшыся празь яе, апынаецца на пустцы, дзе стаіць дом, які, магчыма, спадабаўся б Мірэле, бо над ім учынілі вівісэкцыю: адна сьцяна будынку абрынутая, і вачом адкрываюцца ўсе куродымныя тайніцы ягонага чэрава. Каля дому расьце «дрэва» - стаўбур з бляшаных вадасьцёкавых трубаў і галіны з галінкамі з размаітых скарлючаных трубак і дроту. Краявід пусткі, што ажыўляе ў памяці вясёленькую «постатамную» навэлу Рэя Брэдбэры «Будзе ласкавы дождж», выдатна дапаўняе высозная «кветка» зь бітага шкла й іржавага жалезьзя. Гэтай расьліне пасуе кампанія зацягнутых у чорную скуру хлопцаў з голенымі галовамі, якая смокча ў засені шкляных пялёсткаў бляшанкавае піва. Мусіць, я ўсё-ткі ня надта падобны да турка, аднак, мяркуючы па позірках хлапцоў, мне хочучь прапанаваць зусім ня піва.

Ва ўсходнім Бэрліне, здаецца, пакуль няма пісуараў са смарагдавымі або аквамарынавымі каменьчыкамі, але ёсць і свае перавагі ў выглядзе хай сабе й рэдкіх, ды ўсё ж дармовых прыбіральняў і яшчэ больш рэдкіх тэлефонаў-аўтаматаў, зь якіх можна затэлефанаваць, не ўстаўляючы туды адмысловае карткі, а проста за пяцьдзесят пфэнігаў. Каб ня гэты рэлікт сацыялізму, на вуліцы адчуваў бы сябе круглым сірацінаю.

На рынку каля Брандэнбурскае брамы набор тавару такі, як і год таму: ордэны, піянэрскія значкі, генэральскія шынялі, флэцкія безбрылёўкі... Новае ў асартымэньце - бадай, толькі «матрошкі» з расейскімі верхаводамі ад «мікалая II» да «барыса мікалаевіча ельцына», у якога ўстаўляюцца па чарзе ўсе астатнія. Прапаную іхняму гаспадару нарабіць дзеля разнастайнасьці яшчэ й «раісаў максімаўнаў» і «мадамаў ельцыных», і сэрца кранае цёплая лапка ўсьцехі: побач, як і летась, смуглявыя маладзёны гандлююць прадукцыяй Полацкага ліцейна-мэханічнага заводу. Праўда, кошты на экспартную прадукцыю майго роднага гораду папаўзьлі долу й партабак з «Пагоняю» йдзе сёлета ўсяго за тры маркі. (Адно з магчымых тлумачэньняў: пастаўшчык ігнаруе Закон аб мовах.)

Вуліца Under den Linden (Пад Ліпамі) у гэтыя дні як ніколі адпавядае сваёй назьве, бо па ёй плыве амаль відочная рака мядовага паху. У завоіне на ганку опэрнага тэатру ўладкаваўся духавы квартэт. Англамоўная публіка накітавала мяне можа даведацца з жаласнага плакаціку, што гэта «poor students from St. Peterburg». Медзякі ў футаралах сьведчаць, што эканамічнае становішча бедных студэнтаў з Паўночнай Пальміры бэрлінцы ўспрымаюць прыкладна так, як нейкую прыродную зьяву.

Капіталістычныя каты выйшлі на ганак, каб памахаць мне на разьвітаньне хвастамі, і вось ужо капітан вішнёвага «BMW» гер Хельмут Ноак другую гадзіну мужа прабіваецца да вакзалу праз таросы бэрлінскіх вуліцаў. Месца штурмана, нягледзячы на нядаўні сардэчны прыступ, адважна займае спадарыня Ядзьвіга. Дзень не сказаць каб звычайны - 22 чэрвеня.

Толькі каля вагону я даведваюся, што сёньня ў гера Хельмута дзень нараджэньня. Значыцца, за мною падарунак і калі-небудзь трэба будзе зноў браць квіток у міжнароднай касе.

З Бэрліну да Польшчы цягнік ідзе ўсяго гадзіну. Па дарозе на Варшаву на сьценах чыгуначных брандмаўэраў усё часьцей сустракаецца імя Валэнсы. За польскага прэзыдэнта можна было б парадавацца, калі б зь ягоным імем не суседзілі застрашлівыя абяцанкі, у якіх ганаровае месца займае шляхетны палітычны тэрмін - «dura».

Зрэшты, гэта праблема суседняе дзяржавы. У нашай жа, часткаю якое ёсць мой вагон «Бэрлін - Менск», за тыдзень таксама адбыліся сякія-такія зьмены. Правадніцы папрыгажэлі, і, напэўна, з гэтае прычыны шклянка гарбаты з цукрам каштуе ўжо не 12, а 35 рублёў. Затое гарбаты - хоць заліся, бо адна правадніца прыпадае ў сярэднім на 1,5 пасажыра. Выглядае, што хутка наогул будзем падарожнічаць парамі.

Карацей, Эўропа робіцца бліжэйшаю.

Чэрвень, 1993 г.

МОЙ РАДАВОД

КАМУНИКАТ.ORG

Мой радавод да пятага калена, або Спраба пазьбегнуць выгнаньня

— Пишешь, писатель... — перш чым папрасіць чырвонец, спачувальна кажа сусед, аглядаючы мой стол.

Суседаў позірк спыняецца на томe “Витебской старины”.

— Сотни на две потянет? — пытаецца ён.

Я дастаю партманэтку і працягваю яму грошы.

— Обижаеть, писатель, — гаворыць сусед і глядзіць чырвонец на сьвятало.

— Уберите Ленина с денег! — раптам цытуе ён раньняга А. Вазьнясенскага й бесцырымонна плюхаецца ў мой фатэль.

На сталае стосік аркушаў, на верхнім я паспеў ужо напісаць назву.

— Мой ра-да-вод... — сьлібізе сусед, засунуўшы нос у мае паперы. — Всё по-белорусскому. Вчера, между прочим, по телеку тебя смотрел. Агитируешь... Всё равно народ за вами не пойдёт.

Ён на ўсялякі выпадак хавае чырвонец у кішэню і кажа далей:

— Понял, писатель? Но пасаран, как говорил товарищ Аьенде, вечная ему память. Ну ладно, не обижайся. Мой ра-да-вод да пя-та-га ка-ле-на... Это как понимать — до пятого колена? Про что?

— Пра генэалёгію, — адказваю я.

— Ну, ты даешь, старичок! — чамусьці радуецца сусед. — Её ж у мужиков не бывает.

Ён на хвіліну задумваецца і ў выніку нейкіх загадкавых меркаваньняў ухваляе мой намер:

— А в общем, давно пора тебе что-нибудь такое соорудить, для народа.

Ён расказвае мне барадатую показку пра жанчыну, гінэколяга і сантэхніка, а потым яшчэ адну показку пра гінэколяга і двух грузінаў, і да мяне даходзіць, што сусед відавочна пераблытаў генэалёгію з гінэкалёгіяй. На дадатак ён выцягвае з кішэні і, натхняючы мяне на стварэньне новага літаратурна-мастацкага твору, вахлікам раскладвае на сталае калоду парнаграфічных картаў.

Нарэшце мы разьвітваемся, і я выпісваю з аднае выдадзенае на пачатку нашага стагодзьдзя кнігі падкрэсьленыя калісьці, можа, яшчэ за праклятым царызмам, словы: “Мелі тыя крывічы звычай: калі дасягаў у іх юнак паўналецця, мусіў ён, каб назвацца мужчынам, пераплысьці хуткую ды глыбокую раку, упаляваць тура або мядзьведзя, раскласьці ў залеву вогнішча, а таксама распавесьці суродзічам аб продках сваіх да пятага калена... Калі ж ня ведаў ён роду свайго, дык падлягаў выгнаньню, бо ўважалася, што род ягоны, а значыцца, і зямля бацькоўская яму не дарагія, і можа ступіць ён на шлях здрады”.

Побач, на палях, яшчэ відаць накіданае алоўкам і ўжо амаль сьцёртае часам дрэва нечага радаводу.

Як вы ўжо зразумелі, на штосьці падобнае падбіла гэтая кніга і мяне.

Няхай даруе мне стрыечная бабуля Грыпінка, што чытала “Чорную магію”, умела спыняць кроў, заўсёды заходзіла ў хату да мае роднае бабулі акурат тады, калі мы сядалі за стол і бралі ў рукі лыжкі, лекавала людзей і худобу зёлкамі ды сем гадоў сядзела ў сталінскіх лягерах — пэўна, усё ж не за антысавецкую й контрарэвалюцыйную дзейнасць, а сапраўды за знахарства. Зрэшты, нядаўна я чытаў кнігу пра лекавыя расьліны Беларусі, якая пачынаецца з словаў “Коммунистическая партия проявляет неуклонную заботу о здоровье советских людей”. Хто ведае, мо бабулі Грыпінцы інкрымінавалі якраз тое, што, зьбіраючы зёлкі, яна насмелілася клапаціцца аб тым, аб чым мела права клапаціцца толькі камуністычная партыя?

Няхай даруе мне мой засакрэчаны стрыечны дзед Рьгор, які меў нейкае і, відаць, даволі блізкае дачыненне да касьмічных палётаў, бо слаў нам пасылкі з чорнай ікрой і чырвонаю рыбай, а аднаго разу, калі гасьцяваў у вёсцы, саламяную страху бабулінае хаты ледзьве не раскідаў вайсковы верталёт, прысланы па дзеда з найбліжэйшага аэрадрому.

Няхай даруе мне дзядзька Язэп, які нават прыблізна ня ведаў свайго дня нараджэньня, а таму, не ўважаючы на ўсе жончыны захады, штовечар хадзіў падвясёлены, абсалютна слухна зазначаючы, што, магчыма, акурат сёньня ён і нарадзіўся.

Даруйце мне, усе мае родзічы, якіх згадаю мімаходзь або не згадаю зусім. Каб канчаткова не забытацца ў галінах і адгалінаваньнях радаводнага дрэва — пагатоў, спадзявацца ўнікнуць лірычных і нелірычных адхіленьняў ад такога тэмы ўсё адно найўна — буду весці гаворку аб непасрэдных продках па бацьку і маці або, як казалі даўней, па мячы ды па кудзелі. Апрача таго, іншая мэтода будзе непазьбежна нагадваць хітрамудрую спробу схваца ад адказнасці, забытаць судзьдзяў і пазьбегнуць выгнаньня.

І яшчэ адна заўвага. У цывілізаваным сьвеце, калі вядомы заснавальнік роду ці, прынамсі, нехта з знакамітых продкаў, радаводнае дрэва, як і належыць, маююць з каранёў. У нас жа сем дзесяцігодзьдзяў гэтыя карані нястомна выкарчоўвалі, бо трэба было ведаць ня продкаў, а нешта іншае. Напрыклад, чарадзейныя цытаткі з клясыкаў або галоўныя задачы пяцігодак. За няведаньне — слова ў слова — адной з гэтых задачаў рэктар Беларускага дзяржаўнага ўнівэрсытэту Сікорскі ў 1970-я гады на бал зьнізіў мне адзнаку па гісторыі КПСС, а на дзяржаўным экзамене па яшчэ больш захапляльнай дысцыпліне — “навуковым камунізьме”, калі я, ужо маючы сумны досьвед і марачы атрымліваць стыпэндыю, ведаў усе фармулёўкі і галоўныя задачы так, што яны ад зубоў адскоквалі, прафэсар Круцько зьнізіў мне адзнаку ўжо адразу на два балы, “потому что вы, молодой человек, во все это совершенно не верите”. Бедны прафэсар Круцько, няўжо ён верыў?

Такім чынам, дзесьці пачынаюць з каранёў, а ў нас атрымліваецца нешта адваротнае: мусім пачынаць генэалгічнае дрэва з сучка на нейкай зь ягоньх галінаў і ўжо адсюль спрабаваць дапасьці каранёў.

Мая маці Марыя паходзіць зь сялянаў вёскі Капысіца, што вырасла ў невядомым годзе задаўненага стагодзьдзя за тры вярсты ад Дняпра на

рэчцы Вялейцы. Маці ў гэтай рэчцы некалі ледзь не ўтапілася, а я навучыўся ў ёй плаваць, і ўжо гадоў дваццаць, як там ня ўтопіцца нават кацянё. Карацей, жыць стала лепей, жыць стала весялей.

Мяркуючы па назьве, матчыну вёску заснавалі перасяленцы з паблізнага мястэчка Копысь, вядомага ўжо амаль тысячу гадоў, з той самай Копысі, што была сталіцаю беларускіх кафляроў-цаніньнікаў (яшчэ на пачатку нашага стагодзьдзя тут было дваццаць кафляных заводаў, дасёньня ацалеў адзін), якіх маскоўскія цары выводзілі ў палон аздабляць грубкі ў сваіх задушлівых палацах.

Зусім побач з Копысьсю, дзе маці скончыла школу, за колькі гадоў да вайны аблюбаваў сабе месца пад летнік Янка Купала. Адзін з самых частых маміных успамінаў дзяцінства: народны паэт — ведама ж, несусьветна багаты! — купляючы на копыскім базарчыку грыбы, заўзята таргуецца за кожную капейчыну з прыгожымі тамтэйшымі жыдовачкамі.

Мамін выпускны бал прыпаў на апошні мірны вечар, калі можна назваць мірам тое, што тады чынілася ў краіне. Даведаўшыся аб пачатку вайны, мама надзела на сябе ўсе свае тры сукенкі.

У Капысіцы стаяў гарнізон напалову зь немцаў, напалову зь фінаў. Маці прыгадвае, што параўнаўча зь фінамі, немцы выдавалі хоць і ворагамі, але не такімі страшнымі. Асабліва фольксдойчэ Паўль, які добра гаварыў па-расейску, папярэджваў вёску, калі будуць забіраць каровы або вывозіць моладзь у Нямецчыну, паведамляў, што трэба партызанам, і паказваў маёй маці пасьведчаньне сябра падпольнай антыфашыстоўскае арганізацыі. Таму, калі вечарамі акупанты, седзячы па хатах, пілі шнапс і сьпявалі пад гармонік свае песьні, Паўль не баяўся хадзіць на вьчоркі і танцаваць з нашымі дзяўчатамі. Пэўна, дзякуючы яму ў Капысіцы дагэтуль памятаюць прыпеўкі на нямецка-беларускай трасянцы:

Варум ду гойтэ не прыйшоў?

Іх цябе чакала.

Унд васэр зь неба паліла,

Я дамоў адна пайшла.

Падчас вьчорак зь лесу нярэдка прыходзілі партызаны. Яны таксама танцавалі, курылі з Паўлем на ганку ды частавалі яго самагонкаю. Адноўчы яны, няўдала робячы выгляд, што аніколі раней з Паўлем не сустракаліся, вывелі яго з хаты і проста за хлявом застрэлілі. Нейкі асабіст, на загад якога гэта рабілася, яўна запісаў раніцою ў зводку, што народнымі мсьціўцамі зьнішчаны яшчэ адзін захопнік.

Калі я ад'яжджаў пасья школы з свайго Полацку паступаць на гістарычны факультэт Беларускага (адно па назьве) унівэрсытэту, маці, згадаўшы маладосьць, зь неўласьцівай ёй чульлівасьцю сказала:

— Матэматыкаў будуць зваць піфагорамі, а вас — герадотамі...

Па вайне яна, закрэсьліваючы ў падручніках імёны “ворагаў народу”, галадаючы і мерзнучы ў інтэрнацкай стадоліне, дзе па двое на вузкіх салдацкіх ложках вальтом спалі тры дзясяткі дзяўчат, скончыла гістарычны факультэт пэдынстытуту. Яна ўсё жыцьцё выкладала ў

школе гісторыю, магчыма, так ніколі й не задумаўшыся, што яна выкладае і што зрабілі з гэтай навукаю нашы афіцыйныя герадоты.

Як вы заўважылі, аднаўляючы радавод, я не збіраюся маляваць грунтоўных партрэтаў. Я сьвядома ня лезу ў прыцемныя сьпіжарні памяці, а занатоўваю тое, што ня трэба ўзгадваць, бо яно памяталася заўсёды, увесь час было як бы ў зялёным коле сьвятла ад лямпы, што гарыць увечары на маім стале. Мне здаецца, менавіта ў россыпе такіх незабыўных драбніцаў ды фактаў і можна разгледзець чалавечую сутнасць дзейных асобаў майго невялікага дасьледаваньня. Пры гэтым я цудоўна ўсьведамляю рызыку дарэшты скепсыціць дачыненні з сваякамі, ужо і цяпер моцна сапсаваныя маімі пісаньнямі.

Мой бацька Аляксей — сялянскі сын зь вёсачкі Стэцава, што схавалася ў яшчэ непавысяканых лясах Сеньненскага раёну Віцебскае вобласці, між іншым, на той дзень, калі я пішу гэтыя радкі, апошняе ў Беларусі вобласці, дзе яшчэ ня плацяць чарнобыльскіх дамавінных рублёў.

Бацька пасьпеў адбыць перад вайною тэрміновую службу ў Адэсе, да якой назаўсёды захаваў у суровай душы прытоеную пяшчоту і куды пасьпеў звазіць мяне васьміклясьніка за колькі гадоў да свае раньняе сьмерці. У дом свой вечны ён узяў ордэн Чырвонае Зоркі, мэдалі “За отвагу”, “За боевыя заслуги”, “За оборону Сталинграда”, “За взятие Будапешта” і з паўгузіна тых, якія давалі ўсім, хто быў на фронце, а таксама, напэўна, і ўсім, хто бясстрашна ваяваў з “ворагамі народу” ў тыле.

На здымках ваеннага часу я бачу старшага лейтэнанта Арлова пасья першага і другога раненьняў: на вуліцах вугорскае й аўстрыйскае сталіцаў, у венскай піўніцы зь ніштаватым кухлем у руцэ. Ці ня гэтае фота натхняла мяне, калі на трэцім курсе мы зь сябрам Генадзем Кулажанкам, які пасья бяссьледна зьнікне ў Аўганістане, стварылі ў нас на гістарычным факультэце Клюб аматараў пива, што, як пазьней стала вядома, стукачы зь ліку аднакурснікаў абвясцілі ў сакрэтных рэляцыях нацыяналістычнаю арганізацыяй. Дэкан роднага факультэту ў часе разбору “справы” глыбакадумна зазначыў: “В Германии тоже все начиналось с пива”. Асаблівую злосьць выклікала ў выкладчыкаў марксізму-ленінізму створанае намі новае тэарэтычнае “вучэньне” — піваізм.

На адной з фатаграфіяў бацька сядзіць на лавачцы пад шыльдаю, зь якой усміхаецца гумавашчокі мацак з падкручанымі і даўгімі, як у прусака, вусамі. Пакуль бацька пазіраваў перад той цырульняю ў вугорскім горадзе Сэгедзе, ягоны сябра зайшоў пагаліцца, і цырульнік-хартыст шырока — ад вуха да вуха — перарэзаў кліенту горла. Бацька не хаваў, што, знайшоўшы ў бакоўцы сябрава цела, ён разам з патрулём учыніў у цырульні крываваы самасуд.

Атрымаўшы пасья вайны дыплём юрыста, бацька да апошніх дзён працаваў у пракуратуры; з гэтае прычыны ў мацінай вёсцы, дзе я

штогод летаваў, усе — і дарослыя і дзеці — называлі мяне не іначай як Пракурорам.

Праца, несумненна, адбілася на бацькавым характары. Ён быў маўклівы, замкнёны ў сабе чалавек, здаецца, бяз развітага пачуцця гумару і з патаемным жаданьнем калі-небудзь пераехаць у Адэсу. За маёй памяццю ён два разы плакаў. Першы — як займаўся школаю-інтэрнатам для дзяцей-інвалідаў.

Павесіўшы на фасадзе інтэрнату лёзунг “Все лучшее — детям!”, пэдагогі на чале з дырэктарам і сакратаром партыйнае арганізацыі (можна ўявіць, як яны праводзілі сходы, прымалі пастановы “в свете решений”, а потым дзялілі д’яблаў заробак) бязбожна абкрадалі безабаронных выхаванцаў, трымаючы іх надгаладзь і збываючы налева нават іхнюю ўбогую, аднолькавую на ўсіх, як у турме, апратку.

Другі раз бацька плакаў, калі канаў ад раку і ніяк ня мог памерці, бо яго магутнае сэрца, жывучы асобным жыццём, не хацела спыняцца й празь месяц пасля таго, як ён ужо нічога ня еў.

У апошнія дні ён гаварыў са мною так, як і я зь ім — па-беларуску.

Нібы нешта амаль неверагоднае, я ўспамінаю, што аднаго разу бацька прачытаў мне свой верш. Колькі радкоў зь яго я магу ўзгадаць і сёння. Ня буду цытаваць іх, бо да літаратуры яны маюць дачыненне прыкладна такое самае, як і шматлікія творы вядомага паэта-ляўрэата М. Мяне ўражвае сам факт: мой бацька пісаў вершы!

Цяпер я перакананы, што гэта быў чалавек значна больш глыбокі і незалежны, чым некалі мне ўяўлялася.

Аднойчы, калі вецер раскідаў похапкам зладжаны ў нас на Дзвіне пантонны мост і мы з бацькам стаялі на беразе й глядзелі на людзкую мітусню, ён зь непраніклівым тварам прамовіў вершаваную фразу з свае маладосці: “Течет вода Кубань-реки, куда велят большевики”.

Калі тата быў ужо на Божай пасыцелі, я папрасіў, каб ён — калі чалавечае існаванне доўжыцца й там — паспрабаваў даць мне нейкі знак, напрыклад, затэлефанаваў бы ў дзень майго нараджэння. Я баяўся, што ён абразіцца, але тата нечакана сустрэў маю просьбу з усьцехаю.

Яму не ўдалося дазваніцца, ды праз колькі тыдняў ён — ужо адтуль — дапамог мне ў цяжкія дні.

Гэтыя дні пачаліся з таго, што вахцёрка нашага студэнцкага інтэрнату ўвечары паклікала мяне да камэнданта, дзе нібыта чакаў бацькаў сябра. Візытант аказаўся чалавекам зь невыразным абліччам — з тых, якія празь пяць хвілінаў пасля сустрэчы надзейна сыціраюцца з памяці. Адзінай адметнасцю ягонага твару былі маленькія бясколерныя вочкі-свядзёлкі (ці, можа, дакладней, іголки ад шпрыцоў), чые дотыкі-ўколы я адчуваў амаль фізічна. Абколваючы мяне з галавы да пятаў, госьць паказаў чырвоную “корачку”, зь якой вынікала, што сярод бацькавых сяброў пракідаліся й маёры камітэту дзяржбясьпекі.

Далей размова адбывалася прыкладна так:

— Орлов?

— Арлоў.

— Владимир Алексеевич?

— Уладзімер Аляксеевіч.

— Родились в Полоцке тогда-то и тогда-то.

З гэтага моманту пыталнікі ў канцы сказаў зьніклі.

— Окончили школу в Новополоцке в 1970 году.

— Жили на улице имени такого и такого в доме номер такой-то, квартира такая-то. Мать — Мария Максимовна. Учительница истории.

Мой візаві перайшоў амаль на тэлеграфны стыль. Я ўжо не пацьвярджаў, а толькі слухаў чамусьці вядомыя яму звесткі з майго жыцця.

Мне было дваццаць гадоў. Пад матрацам майго панцырнага інтэрнацкага ложка ляжаў зачытаны нумар “Роман-газеты” з “Адным днём Івана Дзянісавіча” толькі што выкінутага з краіны А. Салжаніцына. Насупраць сядзеў не анэкдотны (товарищ майор, организуйте чайку), а самы сапраўдны таварыш маёр, які веў знаёмы зь літаратуры й кінафільмаў клясычны допыт.

Апрача думак пра “Івана Дзянісавіча”, я ўжо здагадваўся пра сваё галоўнае злачынства. Мае сябры з Наваполацкага політэхнічнага інстытуту Вінцэсь Мудроў, Валера Шлыкаў і сёй-той яшчэ, каго з розных прычынаў я не хачу называць, пачалі выпускаць наогул бяскрыўдны, але беларускамоўны альманах “Блакiтны ліхтар”, дзе зьявіліся й мае вершаваныя опусы. Некалькі нумароў я прывез у Менск і трымаў на дне валізы пад ложкам. Я амаль нікому іх не паказваў, але, як вядома з даўніх і зусім нядаўніх часоў: дзе двое — там рада, дзе трэці — там здрада. Я яшчэ ня ведаў, што на момант размовы з таварышам маёрам данос пра існаваньне нашага “Блакiтнага ліхтара” ўжо быў напісаны (дарэчы, па-беларуску, — потым мне давалі яго пачытаць).

Але гэта ўжо зусім іншая гісторыя.

Тым часам допыт працягваўся.

— Отец — Алексей Артемович.

— Так.

— Работает в Новополоцке прокурором.

— Не, — сказаў я.

— Как это “не”? — не здзівіўся, а абурыўся таварыш маёр.

— Не працуе, — пацьвердзіў я, адчуваючы, як пачынаюць слабець ліпуча-халодныя пальцы страху, што сыціскалі маю істоту.

— Почему?

— Таму што ён памёр, — адказаў я.

Вочкі-свьярдзёлкі замітусіліся й страцілі вастрывню. Таварыш маёр, здавалася, ніяк ня мог пагадзіцца з тым, што ягонае ведамства, якое ведала ўсё і ўсіх, магло так элемэнтарна спудлаваць. Аднак ён зразумеў, што такімі рэчамі, як бацькава сьмерць, не жартуюць, і адразу абвяў. Яшчэ былі нейкія пытаньні, было папярэджаньне, што пра нашу сустрэчу ніхто не павінен ведаць, але ён бачыў, што я ўжо не баюся, і, пэўна, вырашыў “раскалоць” мяне, дачакаўшыся больш зручнага выпадку.

Дзякуй табе, тата, што ты быў тады поруч са мною. Каб ты ведаў, як я шкадую, што не паспеў дасягнуць таго веку, калі мая й твая душы маглі б ператварыцца ў злучаньня між сабою ёмістасьці: ты так і застаўся для мяне рэччу ў сабе.

Я нарадзіўся ў таты з мамаю ў год Зьмяі паводле ўсходняга календара і ў год сьмерці Сталіна — паводле календара савецкага. Мой дзень нараджэньня ў жніўні, значыцца, у сакавіку, калі вялікі правадыр народаў нарэшце выправіўся на той сьвет, я ўжо існаваў, ды мог не нарадзіцца, бо пасля ўрадавага радыёпаведамленьня мама пачулася зусім блага. Сьвет гінуў, ад распачы мама ў гістэрыцы рвала валасы й надоўга трапіла ў лякарню. Але тым разам савецкая мэдыцына перамагла (нашы савецкія хворыя — самыя здаровыя хворыя ў сьвеце!), і, перачакаўшы, відаць, непамыслныя для мяне дні задзякальнага знаку Льва, я шчасна нарадзіўся на трэці дзень Дзевы.

Мы жылі ў скарбовым драўляным доме, якога ўжо не існуе. Акурат на месцы нашага дому й саду цяпер Палац культуры вытворчага аб'яднаньня “Шкловалакно”, і, калі ў Полацк прыяжджаў беларускі сьпявак з Амэрыкі Данчык, я зь сябрамі марна спрабаваў там растлумачыць госьцю, што такое — палац культуры.

Дом быў падзелены перабойкаю на дзьве часткі: у адной месціліся народны суд і гарадзкая пракуратура, у другой — наша двухпакаёвая кватэра. Мой дзіцячы ложка стаяў пры сьцяне, за якою былі нежылыя памяшканьні. Часам я спалохана прачынаўся сярод ночы і, сьцяўшыся пад коўдраю, слухаў, як за сьцяною хадзілі, прыцішана гаманілі й чыркалі запалкамі нейкія людзі. Мяне апаноўваў ня проста страх, а страх, зьмяшаны зь невымоўнаю гідлівасьцю; кштаат таго страху я перажыў нядаўна ў лесе, убачыўшы на альховай галіне над галавою клубок вужакаў. А тады, у маленстве, мая пасьцель рабілася мокрая ад халоднага поту (а на самым пачатку сьвядомага жыцьця, напэўна, ня толькі ад поту), і я, ня маючы болей змогі трымаць гэтую пакуту, клікаў на паратунак маму.

На мой голас заўсёды прыходзіў тата. Ён гладзіў мяне цяжкой даланёю па галаве, казаў нешта супакойлівае, і я засынаў. Калі праз шмат гадоў, ужо ў студэнцтве, я зь сьмехам узгадаў тыя начныя прыгоды, бацька, не падтрымаўшы жартоўнага тону, сказаў, што там, за сьцяною, у гэбістаў было патайнае месца сустрэчаў з сэксотамі, і я спасьціг прычыну свайго прасякнутага агідаў дзіцячага страху — я трапляў у магутнае біяполе чалавечае нізасьці й подласьці. Мне дагэтуль незразумела, чаму бацька не пераставіў ложка да іншае сьцяны: няўжо такім чынам гартаваў мяне да наступнага жыцьця?

Маё маленства сьмяялася й плакала на старадаўніх, на шчасьце, яшчэ не зруйнаваных дазваньня вулачках тысячагадовага Полацку, але пра пошукі скарбаў і лёхаў, што вядуць з полацкіх храмаў на той бок Дзьвіны, пра выпрабаваньні сьмеласьці на вузенькім гзымсе вакол купалу Багаяўленскага сабору, дзе мы пісалі на ржавай блясе імёны дзяўчатак, што нам тады падабаліся, пра сабор Сьвятога Стэфана, які ўзьнялі ў паветра на нашых дзіцячых вачах (дакумэнты сьведчаць, што пасля гарвыканкам выдаткаваў з свайго бюджэту 40 тысяч рублёў на “вывоз мусора”), — пра ўсё гэта іншым разам.

У першую клясу я пайшоў у 1960 годзе, калі да абяцанага Хрушчовым камунізму заставалася ўсяго дваццаць гадоў і ў сталоўках ужо можна было задарма пад'есьці хлеба з гарчыцаю або сольлю. Неўзабаве ў

Полацку зачынілі — вядома, па просьбах бацькоў і наогул усіх працоўных — апошняю беларускую школу.

Ня памятаю, каб у нашым тагачасным полацкім жыцці было хоць што-кольвек беларускае. Прыгадваецца адно выкладзенае цэглаю на аблезлым фасадзе двухпавярховае камяніцы і шмат гадоў абсалютна незразумелае мне слова “Лазьня” з дарэформавым мяккім знакам, дзіўным чынам захавалася да нашых дзён, ператварыўшыся ў своеасаблівую гарадзкую славуцасць.

Калі я вучыўся ў другой клясе, Хрушчоў гаварыў на XXII з’ездзе пра забойства таварыша Кірава ды іншыя крываваыя справы Сталіна, што з лагоднаю ўсьмешкаю зазіраў з п’едэсталу ў вокны нашай 1-й полацкай сталінскай школы. Мы зь сябрам Колькам слухалі хрушчоўскі выступ па радзё разам з мамаю ў нас дома. Тады я яшчэ не разумеў, чаму мама слухае з такой увагаю.

У той самы дзень мы з Колькам наважылі адпомсціць за невядомага нам таварыша Кірава: знайшлі мой “Букварь”, выдралі адтуль партрэт Іосіфа Вісарыёнавіча, выкалалі яму ржавым цвіком вочы, спалілі партрэт на вогнішчы ў нашым садзе й вырашылі, што назаўсёды расквіталіся з найлепшым сябрам савецкіх дзяцей.

У тую самую восень бульдозэр перакуліў і некуды завалок нашага “школьнага” Сталіна. Праўда, п’едэстал стаіць там і сёння, мусіць, недзе паблізу чакае й ягоны былы гаспадар.

Я пішу пра гэта, бо І. В. Сталін — таксама частка майго радаводу, як зрэшты, — хацелі б мы таго ці не, — і кожнага з нас. Хіба не пацвярджае гэта лішні раз, напрыклад, нашая з Колькам помста за таварыша Кірава.

Праз колькі гадоў, клясе ў сёмай, я даведаўся, што маю й асабісты рахунак да ўсяго таго, што ўвасабляў чалавек, якога мудры Анры Барбюс назваў некалі Леніным-сёння. Маці паказала мне даведку, якую я захоўваю цяпер сярод самых дарагіх дакумэнтаў.

Верховный суд
Белорусской ССР
4 апреля 1963 г.

г. Минск

5-10

СПРАВКА

Дело по обвинению Денисова Максима Денисовича, 1881 года рождения, пересмотрено Верховным судом БССР 5 февраля 1963 г.

Постановление от 23 марта 1933 г. в отношении Денисова Максима Денисовича отменено и дело за отсутствием состава преступления прекращено.

Денисов М. Д. по данному делу реабилитирован.

Зам. председателя Верховного суда БССР

С. Шардыко.

Тираж 10 000.

Да гэтае даведкі мне казалі, што дзед Максім хварэў і проста памёр. Для ўсіх нас так і засталася загадкаю, якім было тое “данное дело”.

Памёр у 1930-я гады і другі мой дзед — Арцём. Наконт ягонага лёсу ніякіх даведак не прыходзіла, але з аднаго з рэдкіх бацькавых аповедаў я запамятаваў, што дзед Арцём меў малатарню, а значыцца, і ўсе магчымасці паўтарыць шлях дзеда Максіма.

Тата, тата... Як рана ты пайшоў, і як позна я вылузаўся з вопрадзя інфантальнасці...

На гаспадару малатарні дзеду Арцёму абрываецца мужчынская лінія бацькавага роду. Далей — беспрасветны туман без намёку хоць бы на нейкае сямейнае паданьне.

Намагаюся і не магу ўзгадаць аблічча сваёй бабулі па мячы — Просі. У “фамільным архіве” не ацалела, а мо ніколі й не было ніводнае яе фатаграфіі. Бабуля Прося колькі тыдняў глядзела мяне пасья таго, як, вярнуўшыся аднаго дня дадому, маці ўбачыла замурзаных мяне з сястрычкаю ды прачытала пакінутую на стале цыдулку, зь якой вынікала, што нашая нянька, вясковае дзяўчо Паліна, падалася з камсамольскай пуцёўкай ўздымаць цалінныя землі. Як хутка высьветлілася, тая пуцёўка чамусьці давала Паліне права прыхапіць з сабою маміну кофту і мае з сястрою срэбныя крыжыкі, атрыманыя пасья хрышчэння ў копыскай царкве.

Нанач баба Прося зазвычай апавядала мне відавочна сваю ўласную несканчоную казку пра рыбіную вайну (памятаю, што бабуліна прыхільнасць у гэтай зацятай вайне заўсёды зь нейкае прычыны была на баку шчупакоў), а раніцою я часту знаходзіў пад падушкаю пачачак арабінавых цукерак-смактунчыкаў.

Аднойчы я быў з татам у бабулі Просі ў Стэцаве. Каля ейнае хаты пасьвілася каза; проста за парогам пачынаўся лес, і пра лесуна, які шмат разоў “вадзіў” яе, прыходзіў на падворак даць казу і нават начаваў у хаце пад печчу ў калядныя маразы, бабуля апавядала прыкладна так, як магла б казаць пра суседа, што жыве цераз плот.

Яна памерла, калі я хадзіў у трэцюю клясу. Ужо ў студэнцкія гады разоў колькі я меўся зьездзіць да бабы Просі на магілу, але так і не сабраўся. Часам я думаю, што зьбяруся, калі здолею ўспомніць бабулін твар.

З другой маёй бабуляю — Аўгіньняй — гэтае праблемы ніколі не паўставала. У любы момант я магу лёгка выклікаць у памяці ня толькі яе твар, але і голас, хаду, адчуваньне ейнае сухое рукі, калі яна вяла мяне зь сястрою на поплаў ці на гумнішча, каб пасадзіць на грудок і пачаць свой урок батанікі.

— Гэта здрыжнічкі, — казалі бабуля, — гэта ястрэц, а вунь, на выжарыне, скрыпень зацьвітае. Гэта во драсён, а гэта братаўка...

Калі цяпер я чытаю ў сяго-таго з нашых уляўраных майстроў прыгожага пісьменства пра “іван-чай”, “маць-і-мачыху” або “івана-ды-мар’ю”, пачынае здавацца, што безліч такіх прыгожых, трапных ды

непаўторных назваў беларускіх красак і траваў ведаем ужо адно мы з сястрою.

Баба Аўгінья не сядзела, як яе сястра Грыпінка, за знахарства, ды несумненна таксама мела стасункі з загадкавымі, але наогул прыязнымі да чалавечага роду сіламі. Яна зашэптвала зубы (скрозь гады да мяне даносіцца ейны ціхі, падобны да духмянага шамацення сена ў адрыве шэпт: “Белае карэньне, чорнае каменне, сінія берагі...”), лекавала ячмень (чамусьці па-расейску: “Ячмень-ячмень, на тебе кукиш. Чего себе купишь? Купи себе топорок, руби себя поперек...”), выводзіла мышэй і “каціную драпу”...

Таёмную бабуліну сілу я адчуваю й цяпер, праз трыццаць гадоў пасья яе сьмерці. Пакутуючы калісьці ад бяссоння, супраць якога не дапамагаў нават старажытны народны сродак — пакладзеныя ў галовах бурштынавыя пацеркі, неяк уначы я выпадкова (?) узгадаў бабуліны ўрокі: адчуў сваю руку ў ейнай, пачуў яе голас, убачыў змаршчакваты лагодны твар і срабрыстыя хвалі, што гнаў па высокай траве вятрыска, і — нібы ў якоесьці пухкае прадоньне, імгненна праваліўся ў сон. Назаўтра я зноў паспрабаваў гэтыя лекі, і з тае начы бяссоньне мне ўжо не пагражае.

Бабуля часта апавядала, які добры быў да людзей пан з суседняе вёскі, у якога яна служыла ў маладосьці пакаёўкаю. Думаю, што гэтыя чужыныя прыгады можна вытлумачыць пазьнейшым шчаслівым жыцьцём у калгасе, але нават у самой панавай мянушцы — Брынка — мне, далібог, чуецца штосьці прызна-чалавечае, чаго і з самай вялікай фантазіяй ня скажаш пра ацалелыя ў памяці старых вяскоўцаў мянушкі двух першых старшыняў тамтэйшага калгасу — Раўло і, перапрашаю, Галасрака.

Неўзабаве пасья рэвалюцыі бабуля Аўгінья ледзь не загінула.

Тады ў капысіцкае навакольле нейкім ветрам занесла цыркавых артыстаў — мусіць, ратаваліся ад чырвоных ці белых з блізкіх Магілева або Воршы. Адны старыя капысічане згадваюць, што ў цыркачоў былі мядзьведзі, другія гатовыя пабажыцца, што бачылі плявучых вярблюдаў і нават сланоў, але ўсе добра памятаюць, што сярод артыстаў былі зусім маленькія людзі, якіх у Капысіцы дагэтуль называюць словам “місьцюкі” (магчыма, яго трэба лічыць адпаведнікам расейскага “лилипуты”).

Гнаны рэвалюцыйнымі віхурамі цырк падаўся далей, а місьцюкі наважылі перачакаць пачатак новае эры ў гісторыі чалавецтва ў Капысіцы: набылі кароўку і атабарыліся на пакінутай сядзібе наводшыбе вёскі.

Місьцюкоў было трое: жонка з мужам і іхні сын — такога самага росту, але, як казалі бабуля, маладзенькі тварам. Кабетка хутка навучылася стоячы даць карову, а ейны чалавек разам з сынам рапарываў па хатах вупраж ды іншы сялянскі рыштунак. Місьцюкі ціха пражылі ў сваёй хаце два гады, а потым з Копысі прыехалі на конях збройныя людзі, якіх бабуля, успамінаючы тую гісторыю, называла то камісарамі, то люцыпанэрамі. Яны вывелі місьцюкоў з хаты і забілі ўсіх траіх — не страляючы, а выцяўшы кожнага пісталетнаю рукавяткаю па скроні. “Як зайчыкаў”, — казалі баба Аўгінья.

У той дзень яна пасьвіла каровы паблізу місьцюковае сялібы і, схаваўшыся ў агрэсьце, усё бачыла і чула: як маўчаў перад сьмерцю гаспадар і як прасіліся кабетка з сынам. Бабуля лічыла, што люцыпанэры забілі няшчасных місьцюкоў за тое, што знайшлі ў іх нейкія кнігі. Гэтыя словы яна так і вымаўляла — курсівам, заўсёды хрысьцячыся й азіраючыся на бакі.

Яна закрывала ў агрэсьце ад страху, і верхавод коньнікаў загадаў, каб не было сьведкаў, “шлёпнуць” і яе, аднак бабулю абараніў вусаты матрос, дзякуючы якому (бо мая мама народзіцца толькі праз чатыры гады пасья таго дня) я і займаюся сёньня генэалгічнымі росшукамі.

Калі ўспамінаю бабулін аповед, у памяці заўсёды пракручваецца эпізод з даўняга фільма пра рэвалюцыю. Узброеныя да зубоў чырвонаармейцы трасуць недзе ў Маскве ці ў Петраградзе прафэсарскую кватэру. Таленавіта акарыкатураны рэжысэрам і акторм гаспадар, спрабуючы нешта давесьці прадстаўнікам рэвалюцыйных масаў, здымае з паліцы кнігу (калі не памыляюся, том Пляханавы). Зухаваты, перацягнуты кулямётнымі стужкамі малады начальнік патруля, трымаючы руку на расшпіленай кабуры, вясёла кажа акулярыстаму прафэсару: “Мы ваших книжек не читали и читать не собираемся. Мы Ильичу без книжек верим”. Мне ўвесь час здаецца, што пасья размовы прафэсара таксама “пусьцілі ў распыл”.

З тых дзён у душы ў бабулі Аўгіньні назаўсёды засеў нязводны страх перад кнігамі. Можна, менавіта таму ў гады “культурнае рэвалюцыі” яна нейкім чынам ухілілася ад ліквідацыі свае непісьменнасьці і ўсё жыцьцё ставіла ў калгасных ведамасьцях каструбаватыя крыжыкі. Калі б яна дажыла да 1970-х гадоў, яе перакананасьць, што кнігі прыносяць людзям адно няшчасьці, магла б толькі ўмацавацца: майму стрыечнаму брату, а ейнаму ўнуку Генусю далі тэрмін (праўда, умоўны) за два тузіны зробленых ім копіяў булгакаўскіх “Роковых яиц”.

Бабуля Аўгінья прычынілася й да майго дзіцячага адкрыцьця, што наша савецкае радыё кажа няпраўду.

Рэпрадуктар вісеў на слупе каля фэрмы. А шостаі гадзіне раніцы ён прачынаўся й хрыпатым, нібыта зь перапою, голасам сыпяваў:

Союз нерушимый республик свободных
Сплотила навеки великая Русь...

Ад гімну да гімну радыё займалася музычным выхаваньнем насельнікаў паблізных хатаў і нястомна паведамляла пра падзеі ў жахлівым капіталістычным сьвеце і ў краіне, што, не ўважаючы на перабоі з хлебам, шпарка набліжалася да сьветлае будучыні.

Аднойчы мае вушы злавілі ў радыёэфіры фразу, якая чымсьці зьбянтэжыла наіўны дзіцячы розум.

— Каждый советский человек, — сказаў рэпрадуктар, — знает имена Толстого и Горького.

Цэлы дзень гэтыя словы мулялі мне, і ўвечары я адважыўся на невялікі сацыялгічны досьлед.

— Бабушка, — запытаўся я, — ты знаешь, кто такой Толстой?

— Быў чалавек таўсты, во яму такое мяно й далі, — адказала бабуля.

— А кто такой Горький? — без асаблівае надзеі працягваў я.

— А во, кажуць, горкі, як рэдзька. Або яшчэ — як хрэн, горкі.

— Да нет, бабушка, я о писателях спрашиваю, — з складанымі пачуццямі і да радыё, і да бабулі сказаў я.

— Мая, дзетка, навука малая, — рахмана азвалася баба Аўгінья... — Травы ведаю, а чытаць ненавучаная.

Вядома, мне было ніякавата, што яна — такая старая і яшчэ ня чула ні пра Талстога, ні пра Горкага, пра якіх я ўжо ведаў у першай клясе. Але болей мне рупіла іншае. Атрымлівалася адно з двух: або бабуля не савецкі чалавек, або радыё хлусіць.

— А ты, бабушка, советский человек? — запытаўся я.

— Як усе, так і я, — адказала бабуля. — І галадавала, і палачкі ў калгасе за працадні палучала.

Я, дарма што малы, і сам разумеў недарэчнасьць пытання: усе навокал, у тым ліку і баба Аўгінья, відавочна былі савецкія людзі. Фашыстаў, капіталістаў, гаротных амэрыканскіх нэграў, якія паміралі ад голаду, а таксама паліцэйскіх і гангстэраў, што курылі цыгары, пілі нейкія “віскі” і казалі “Шэф вамі недоволен”, гэтых і іншых, зазвычай страхалюдных несавецкіх людзей я бачыў адно ў кінафільмах. Адсюль вынікала жорсткая ерэтычная выснова, якою я палічыў за лепшае ні з кім не дзяліцца: нашаму радыё нельга верыць.

Кажуць, што яшчэ ў самыя змрочныя гады мая ціхмяная бабуля неяк выявіла непакісную цвёрдасьць. Прысланы з раёну начальнік, што кватараваў у ейнай хаце, загадаў зьняць з покуці абразы.

— Яны ў вас есьці ня просяць, — адрэзала баба Аўгінья з намёкам.

Добра памятаю, што яна прасіла Бога, каб узяў яе да сябе на пачатку лета, тады, калі адцвітаюць дзьмухаўцы і, калі верыць бабулі, зямля мяккая й лёгкая, як дзьмухаўцовы пух. Бабуліна сэрца спынілася, калі яна сядзела на ганку, крышачы карове буракі. Я пабег на поле па цёткац. Мiane абурыла, што яны колькі разоў перапытвалі: “Бабушка заснула?”, хоць я недвухсэнсоўна сказаў, што яна памерла.

Гэта здарылася першага чэрвеня.

Яшчэ колькі словаў пра бабуліну сувязь з загадкавымі сіламі хачу дадаць у наступных абзацах — своеасаблівым постскрыптуме, які зьявіўся ў аповедзе пасья першай публікацыі.

Праз тыдзень, як мой радавод надрукавала газэта “Літаратура і мастацтва” (тыя дні былі, як і чакалася, адзначаныя крыўдамі, папрокамі й прэтэнзіямі, што ў больш ці ў менш тактоўнай форме выказвалі мне сваякі й несваякі — напрыклад, паэт-ляўрэат М.), мы зь сястрою павезьлі маці ў яе Капысіцу.

Пакінуўшы маму з нашай цёткай Вольгаю на печы ў іхняй роднай хаце, мы пад несціханым дажджом, як заўсёды, занесьлі бабулі Аўгінья на магілу жменю цукерак. Якраз на пагосьце, нібыта зарадаваўшыся нашым адвездзінам, дождж лінуў, не раўнуючы як з цэбра, і пакуль мы дабеглі да лазьні другой нашай цёткі — Насты, на нас не засталася аніводнай сухой ніткі.

Калісьці ў гэтай лазьні я з стрыечнымі сястрычкамі, начытаўшыся ў бабкі Грыпіны “Чорнай магі”, спрабаваў даведацца, што будзе заўтра. За

хвіліну да поўначы мы, у адпаведнасці з парадамі чарнакніжнікаў, запалілі перад пастаўленым на лазнае вакенца люстэркам свечку, кінулі ў агонь тры белыя шарсыцінкі з кацінага хваста і роўна апоўначы, утаропіўшыся ў цьмянае люстэрка і ляскаючы зубамі ад страху, вымавілі патрэбны заклён. Услед за апошнім словам у лазню ўварвалася пройма, свечка зь люстэркам паляцелі на дол, а мы кінуліся кулём у разнасьцежаныя дзьверы. Адбегшыся на добры кілямэтар і зьвёўшы дых, мы з жахам убачылі, што чамусьці ўцяклі з лазні прамютка на могілкі, адкуль пабеглі назад да лазні, баючыся, каб яна не загарэлася ад свечкі. Дарэчы, тае начы ў вёсцы, учадзеўшы, памерлі двое старых.

Тую прыгоду я ўзгадаў ужо ўвечары, узяўшыся гартаць свае нататкі за таўстаногім свойскім сталом з букецікам здрыжнічак на саматканым абрусе. Тады мяне займала ідэя напісаць аповесьць пра Напалеона, які ў выгнаньні, на востраве Сьвятой Алёны, аказваецца, думаў, што мог бы выйграць расейскую кампанію, каб аднавіў незалежнасьць Вялікага Княства Літоўскага. Але замест распрацоўкі сюжэту мяне ў тыя хвіліны апанавалі прыгады пра цётчыну лазню, а потым заманулася перачытаць захоплены з сабою радавод тут, у дзедавай хаце. Яна, хата, была найсуровейшым судзьдзёй мае пісаніны, бо ведала ўсё гэта (і значна болей) і безь мяне.

Мама зь цёткаю і сястра даўно паснулі. Я сядзеў над разгорнутымі на стальніцы старонкамі “ЛіМу”. Справа і зьверху глядзела на мяне з ручнікоў Багародзіца, насупраць было незавешанае начное жнівеньскае вакно зь вясёлкавымі ад старасьці шыбамі.

Я чытаў, чуючы на сабе ня толькі позірк з абраза, але і яшчэ колькі позіркаў немаведама адкуль — напэўна, гэта глядзела на мяне сама хата, — чытаў і, калі дайшоў да словаў “таемную бабуліну сілу я адчуваю й цяпер, праз трыццаць гадоў...”, якраз у гэтае імгненьне, зь цёмнага вакна вылецела, засыпаўшы друзачкамі падвоканьне, цэлая шыбіна.

У хаце пачаўся пярэпалах. Але ні ўначы, ні раніцою мы не знайшлі пад вокнамі канцавой цётчынай хаты аніякіх слядоў, аніякага камянюкі ці яшчэ чаго-небудзь такога.

Вядома, шкло з старой скрыўленай рамы магло выпасьці само сабою. Вядома, зусім выпадкова ў наступныя дні ў сяброў і ў людзей амаль незнаёмых, да якіх я чамусьці заходзіў, мне пачалі трапляцца ў рукі (самі сабою, безь ніякіх адмысловых пошукаў) рэдкія кнігі, гравюры й старыя газэтныя выцінкі пра жыцьцё Напалеона на востраве Сьвятой Алёны і пра колькі месяцаў, прабытых ім у 1812 годзе ў Беларусі. Вядома, зусім выпадкова магі прычыніцца й іншыя падзеі, якіх я не адважваюся тут згадаць толькі з тае прычыны, што ў адваротным выпадку мне могуць параіць неадкладна зьвярнуцца да адпаведнага доктара. Далібог, будзе лепей, калі на гэтым я скончу свой постскрыптам і вярнуся да радаводу.

Пра свайго мужа, а майго дзеда Максіма, бабуля Аўгінья мне ніколі не казала. Зрэшты, тады я быў малы дый не было яшчэ даведкі зь дзесяцітысячным (?) накладам, і бабуля, пэўна, лічыла такія размовы небясьпечнымі. Пра дзеда я найболей ведаю ад мамы.

У вайну, якую да 1917 году часта называлі Вялікай Айчыннаю, а потым перахрысьцілі ў першую імперыялістычную, дзед Максім, як чалавек пісьменны (ён выпісваў перад вайною нейкую газэту, і мне, вядома, хочацца, каб гэта была “Наша Ніва”), даслужыўся да унтэр-афіцэра. Падчас страшных баёў на Нарачы, калі ў 1916 годзе расейскія войскі, дапамагаючы французскім хаўруснікам, пачалі зусім непадрыхтаваны наступ, дзед трапіў у палон. У Нямецчыне ён працаваў у баўэра і мог пераседзець рэшту вайны на сытных харчох, але разважыў іначай: у адну цёмную ноч паклаў у кайстру два боханы сьвежага хлеба і праз два месяцы дапяў роднае капысіцкае хаты.

У вёсцы лічылася, што дзед ведае “плянэты”, і звычайна ніхто не адважваўся раней за яго пачынаць сеяць або жаць. Той жа, хто, не даючы веры дзедавым здольнасьцям, кіраваўся сваімі “плянэтамі”, мог потым наракаць адно на самога сябе. Калі капысічанаў загналі ў калгас, яны, мусіць, усё ж маючы надзею, што можна будзе неяк жыць і там, выбралі дзеда Максіма за брыгадзіра.

Праз тры гады наш далёкі сваяк, што служыў у раённым Шклове ў НКВД, папярэдзіў дзеда й ягонага брата Ціхана, калгаснага бухгалтара, што на іх ды яшчэ на дзесяць вяскоўцаў прыйшоў данос. Хапун, казаў сваяк, чакаўся вялікі, і калі зьехаць куды-небудзь на данбаскія шахты ці проста зашыцца месяцы на тры ў лес, усё абыдзецца, бо возьмуць іншых.

Дзед з братам сабралі ў сваёй хаце сход тых дванаццаці, чые імёны ўжо перадрукоўвалі машыністкі НКВД. Думкі падзяліліся: адны стаялі на тым, каб ратавацца; дзяды Максім і Ціхан лічылі, што хавацца — значыцца, прызнаць, быццам яны й сапраўды ў нечым вінаватыя. Надзвычай дарагая мне й такая драбніца: на той зборні дзед Максім сказаў, што ўсё адно замест хаванцаў схопяць кагосьці яшчэ, нават не папярэджаных.

Назаўтра трое “ворагаў народу” падаліся ў лес, а дзевяцёра засталіся ў вёсцы, спадзеючыся: там разьбяруцца. Людзі верылі, што ўлада, якая ўжо пятнаццаць гадоў называла сябе іхняю, хоць калі-некалі здатная на справядлівасьць.

Па дзеда прыйшлі ў першы дзень 1933-га. Ён сядзеў на палку, плёў рэзгіны і, як запомнілася маме, сьпяваў:

Што рабіць мне, як мне быць?

Ці пакінуць, ці любіць?

Мама басанож бегла за санямі да аселіцы.

Праз два тыдні бабе Аўгіньні ды жонкам іншых арыштаваных дазволілі перадаць ім у Шклове харчы і памяняць бялізну. Старую бялізну давалося спаліць, бо яна кішэла вошамі.

Наступнаю звесткаю пра дзеда была ўжо згаданая даведка на шэрым блянку, дзе не знайшлося месца хоць бы на колькі слоў крывадушнага казённага спачуваньня. Чалавека забілі, але няхай вас суцешыць тое, што яго забілі ні за што, невінаватага. Праўда, я маю моцны сумнеў, што тыя, хто падпісваў такія даведкі ў 1960-я гады, і тыя, хто падпісвае іх цяпер, шчыра лічаць такіх, як мой дзед, невінаватымі. Яны сапраўды былі вінаватыя — у тым, што ведалі “плянэты”, што за царскім часам

выпісвалі несавецкую газэту, што ім людзі верылі болей, чым розным камісарам і люцыпанэрам...

Бабуля Аўгінья сустрэлася зь дзедам Максімам на небе за два гады да таго, як дзяржава рабочых і сялянаў ашчаслівіла нас гэтым блянкавым сьведчаньнем свае гуманнасьці ды некалькімі рублямі, якія маці зь цёткаю адмовіліся атрымліваць.

Імя даносчыка, што загубіў дзевяць душ, пакінуўшы бязбацькавічамі без малога тры тузіны дзяцей, хутка адкрылася. Гэта быў самы недалужны капысіцкі гаспадар камбедавец Цыбулька.

— Наша горніца з Богам ня спорніца! — з дурным гонарам вясёла казаў ён пра сваю хаціну-развалюху, дзе адно на печы маглі сагрэцца ягонья вечна галодныя дзеці.

Мамін брат дзядзька Язэп шмат разоў, выпіўшы дзеля сьмеласьці гарэлкі, браў уначы паляўнічую стрэльбу ды ішоў помсыціцца за бацьку. Бабуля Аўгінья й мама зь сёстрамі, галосычы, як па нябожчыку, беглі за дзядзькам да Цыбулькавае развалюхі. Ейны гаспадар сьпярша выпускаў на падворак усіх сваіх васьмярых дзяцей, потым жонку, потым выходзіў у споднім сам, і дзядзька Язэп, заплакаўшы ад бяссьільля, паварочваў дахаты.

— Усё адно заб'ю! — крычаў ён.

— Няхай, сыноч, яго Бог уваб'е, — хрысьцячыся, казала бабуля Аўгінья.

Бог не сьпяшаўся, і Цыбулька пераваліў за дзевяць дзясяткаў. Адноўчы, калі я зь вясковаю блазнотаю тоўкся каля крамы, дзе вечна выпівалі й пра штосьці спрачаліся капысіцкія мужчыны, сівенькі падпіты дзядок з чырвонымі сьлязьлівымі вачыма паклікаў мяне пальцам, завёў у краму і купіў грамаў трыста зьліплых у суцэльны камяк ірысак. Зьмеціўшы такі манэўр, адзін з падкрамных апівудаў сурова сказаў мне:

— Выкінь цукеркі! Ён твайго дзеда прадаў!

У тым вяку “прадаць дзеда” значыла прыкладна тое самае, што й “прадаць мяне” — малодшая сястра штодня рабіла гэта, паведамляючы бабулі пра кожны мой вылаз у суседчыны вішні або трускаўкі. Адбегшыся ад крамы, я з смакам зьёў падораныя ірыскі, ня чуючы да сівога дзядка анічога, апрача ўдзячнасьці. Падумаеш, прадаў нейкага там ніколі ня бачанага дзеда!..

Трое капысічанаў, што, не паслухаўшыся дзеда Максіма, схаваліся ад роднае ўлады ў лесе, памарозіліся, але засталіся жывыя. Адзін потым не вярнуўся з вайны, другі ўжо даўно перасяліўся на пагост пад старыя бярэзіны, а з трэцім у апошнія пагасыціны на мамінай радзіме мы выпілі пляшку гарэлкі.

— Не паслухаўся нас, Воўка, твой дзед, — казаў ён, — а то б цяпер з намі чарачку ўзяць мог. Здаровы быў Дзянісавіч, як гэты, каб яго халера, рускі багатыр Ілья Мурамец. Неяк на станцыі рэйку да грудзей падняў...

Ад маці бабы Аўгіньні — маёй прабабкі Пёклы — засталася толькі гэтае імя, амаль зраўнаваны зь зямлёю грудок на кладах і згадка пра тое, што прабабка страшэнна не любіла жоўтых кветак. Затое, хоць і страціўшы

ўжо сваё імя, трывала ўвайшла ў няпісанья дагэтуль аналы нашага роду ейная маці — мая бабка зь дзвюма прыстаўкамі “пра”.

Паводле маіх падлікаў, тое лета, у якое пры лесе каля капцысіцкіх могілак стаяў цыганскі табар, было яшчэ за першым, царскім, прыгонам.

Цыганяты займаліся экспрапрыяцыяй садавіны і яек. Цыганкі хадзілі па хатах, варажылі па руцэ і на картах, паказвалі розныя штукі: напрыклад, налівалі ў шклянку вады, перакульвалі яе на далонь, і вада ня толькі не вылівалася, але хутка пачынала кіпець — за гэта гледачы мусілі разлічыцца кавалкам сала. Бывалі выпадкі, калі заварожаныя гаспадары выносілі смуглявым гасцям цэлыя кублы, шасткі з кілбасамі або рэштаты яек. Цыганы ж мужчыны, удзень ня грэбуючы штукарствам, дачакаўшыся свайго цыганскага сонца, чынна скарачалі ў навакольлі конскае пагалоўе. Адзін зь іх сярод гэтых клопатаў і атрымаў ад прапрабабкі нешта больш істотнае, чым рэштата яек.

Кажуць, у такіх выпадках гены наймацней праяўляюцца празь некалькі пакаленьняў. Баюся, што гэта праўда. Калі сустракаю цыганоў, душа мая трывожна і ўадначас соладка сьціскаецца, і я нібыта чую ў ёй звон крышталёвых келіхаў. Раз-пораз кроў майго безыменнага чарнявага продка ўладна змушае мяне забыцца пра найпільнейшыя турботы і зьехаць на колькі дзён проста ў сьвет — начаваць у гатэлях і на вакзалах, ці, прынамсі, ад’ехацца на спадарожнай машыне на паўсотні кілямэтраў ад гораду і, закінуўшы рукі за галаву, да ночы ляжаць недзе пад стогам, сочачы аблокі.

У мяне нядобрае вока: варта мне пільна паглядзець на чалавека, як ён — асабліва, калі гэта жанчына, — спатыкаецца. Цыганкі ніколі не бяруць зь мяне грошай за варажбу. Што да іхніх прароцтваў, дык, апрача ўсяго іншага, яны, нібы змовіўшыся, абяцаюць мне нейкую “наглуую” сьмерць.

Цыганкаю была й тая юная, кучаравая і ўмелая істота, якая зрабіла мяне мужчынам.

Калі я бачу сучасны табар: пасьцеленыя паміж вакзальных лавак коўдры, мурзатых дзяцей, маладзёнаў, што проста ў прыцемным кутку могуць адважна маркітавацца, мяне часам перасмыквае, але насуперак усяму вусны ўсё адно шэпчуць немаведама калі і як запалыя ў памяць словы “Лачо дывэс тумэн, гэ ромалэ! — Шчасьлівай дарогі вам, цыганы!..”

На цыганскім сучку абломваецца жаночая галіна мацінага радаводу і застаецца апошня мая надзея й паратунак — маміны продкі па мячы.

Прадзед Дзяніс, бацька дзеда Максіма, не вярнуўся з апошняе расейска-турэцкае вайны. Калі ў менскім храме Аляксандра Неўскага, што на Вайсковых могілках, я перачытваю імёны беларускіх ваяроў 30-й артылерыйскай брыгады і 119-га Каломэнскага палка, палеглых 18 ліпеня 1877 году пад Плеўнаю — “Каноніры Іосіф Вайшвіло, Іаков Чирка... Рядовые Іоанн Гунька, Франц Тваска, Стефан Комар, Григорий Мурашка, Стефан Сыс...” — зазвычай на імені “Іосіф Войнич” ува мне пачынае зьвінець струна загадкавага хваляваньня. Якая сувязь існуе паміж мною й гэтым Войнічам? Магчыма, ён ваяваў разам зь дзедам, спаў зь ім побач на баўгарскіх камянях, а магчыма...

Хто скажа, што пераважыць на вагах гонару: сьмерць за свабоду іншага народу ці жыцьцё, аддадзенае за вызваленьне свае зямлі? І ўсё ж невыказна горка ад таго, што ўжо два стагодзьдзі, як на першую з гэтых шляху — за свабоду нашых далёкіх і блізкіх суседзяў — пакладзена беларускіх жыцьцяў нязьмерна больш, чым за свабоду ўласную.

Мой прапрадзед Баўтрамей, народжаны (паводле запісу на некалькіх, дзівам ацалелых старонках царкоўнае кнігі) у 1830 годзе, меў ва ўзросьце Хрыста магчымасьць абраць другі з гэтых шляхоў.

Якраз у тых мясьцінах Прыдняпроўя дзейнічаў атрад Ігната Будзіловіча, пазьней расстралянага царскімі карнікамі ў Воршы. Звабліва думаць, што Баўтрамей валіў тэлеграфныя слупы, вазіў па вёсках паўстанцкі маніфэст “чырвоных” і з адчаем асуджанага на сьмерць біўся з казакамі 26 красавіка 1863 году ў няроўным баі пад Пагосьцішчамі.

Але верагоднасьць гэтага досыць малая. Архіўныя дакумэнты сьведчаць, што сярод прыдняпроўскіх беларусаў непараўнана болей было ня тых, хто пайшоў пад штандары Касы-Будзіловіча і Тапара — паўстанцкага начальніка Магілёўскага ваяводзтва Людвіка Зьвяждоўскага, а тых падманутых, што дапамагалі лавіць і забіваць інсургентаў, атрымліваючы ад улады пяць рублёў за жывога і тры за мёртвага.

Мяркуючы па імёнах, якія захаваліся ў матчынай праваслаўнай Капысіцы дасёньня, — Баўтрамей, Домна, Якуб, Базыль, Цыпрыян — мае продкі па кудзелі былі, бясспрэчна, вуніятамі, або, дакладней, грэка-каталікамі ці каталікамі ўсходняга абраду. Як падлічыў адзін наш паважаны гісторык, напрыканцы XVIII стагодзьдзя да Вуніі належала болей за тры чвэрткі жыхароў Беларусі, у праваслаўі ж заставалася толькі каля шасьці працэнтаў. Такім чынам, мае суродзічы слухалі казані, сыпавалі й гаманілі ў храме зь сьвятаром па-беларуску. Яны ані не здагадаліся пра антынародную сутнасьць вуніяцтва, што пагражала беларусам зьнікненьнем, ад якога іх выратаваў, вядома ж, цар-бацюхна з памагатымі, у 1839 годзе перагнаўшы цэлы народ у расейскае праваслаўе, што вельмі хутка не пакінула ў храмах анічога беларускага.

На памятку пра царкоўнае “ўзьяднаньне” на ўказ імператара Мікалая I быў выбіты вялікі мэдаль з вобразам Спаса Нерукатворнага ды надпісам: “Отторгнутыя насиліем (1596) возсоединены любовію (1839)”. Аб гэтай любові мог бы распавесці нам беларускі хлапчук з-пад Горадні, якога, як паведамляў у сваім “Колоколе” Аляксандар Герцэн, хвасталі бізунамі, пакуль на трэцяй сотні ўдараў не прыняў прычасьце ад праваслаўнага папа.

Мусіць, нешта ведаў пра тую любоў і мой продак-рыбар, што прыстасаваў царска-праваслаўную рэліквію пад грузіла. Разам з тым няма сумневу, што гэтая “любоў”, мэтаю якой было духоўнае заняволенне й перараджэньне нашага народу, дала плён ужо ў наступным пакаленьні, дапамагаючы беларускім мужыкам зарабляць у 1863-м крывавыя царскія трыякі і пяцёркі.

Я набліжаюся да пачатку мінулага стагодзьдзя, і сьвечка сямейнага паданьня, што асьвятляе мне шлях, пакрысе ператвараецца ў маленькі агарак. Але перш чым патухнуць, зьліўшыся зь няпамяцьцю, яна яшчэ

раз успыхвае, вырываючы зь цемры апошняе імя — Бутрамеевага бацькі Цыпрыяна.

Калі адкінуць відавочна легендарныя звесткі пра тое, што Цыпрыян “адбіў у пранцуза самога Кутуза” і пасья быў узяты да яго за кухара, бо рабіў надзіва смачныя, пханыя пальцам кілбасы (прычым генэрал-фэльдмаршал так яго любіў, што нават вазіў з сабою па тэатрах), дык атрымаецца, што мой прапрапрадзед нарадзіўся недзе паміж першым і другім падзеламі Рэчы Паспалітай. Нашы ўсходнія землі ўжо былі захопленыя Расейскаю імперыяй, і Беларусь, што ніколі ня ведала рэкруцкіх набораў (бо Вялікае Княства Літоўскае мела прафэсійнае войска), пачала спраўна пастаўляць юнакоў спачатку на пажыццёвую, а потым на мала чым ад яе адрозную 25-гадовую царскую службу. Дарэчы, падчас напалеонаўскага паходу ў расейскім войску служыла прыкладна 50 тысяч беларусаў. Не нашмат меней было іх і пад сыцягамі французскага імператара.

Што да супольных з генэрал-фэльдмаршалам паходаў майго продка па тэатрах, дык, можа стацца, згадкі гэтыя не зусім і легендарныя. Ці не захавалася ў іх памяць аб прыгонным тэатры графа Зорыча, якому з 1788 году належаў недалёкі ад Капысіцы павятовы Шклоў? У Зорычавым тэатры наладжваліся паказы алегарычных балетаў з хорамі, міталагічных пантамімаў, камэдыяў і трагедыяў, камічных опэр і фэрыяў. Імёны шасці актораў з шклоўскае трупы можна знайсці ў Беларускай энцыклапедыі. Чаму б не ўявіць, што мой продак Цыпрыян трапіў на нейкую з тых камэдыяў? І ці ня ў тых часы ўзьнікла ў матчынай радзіне трывалая прыхільнасць да тэатральнага мастацтва, якую нядаўна пацьвердзіў абураны ліст аднае з маіх цётка. “Ты там, дзетка, у сваім Мінску, — пісала цётка, па засвоенай у школе завядзёнцы пагарджаючы знакамі прыпынку, якія я расстаўляю толькі цяпер, — схадзі ў ваш ціатар і скажы, што калі прыйшоў чалавек у клуб на пастаноўку прыабшчыцца, як той ваш міністар па цілівізары казаў, к сталічнаму іскуству, дык няхай яго ў клуб пускаюць і ў ботах, і ў кухвайцы, бо ён, чалавек гэты, — тружаніца, і ў клуб адразу з хвермы прыйшла, а на хверме ў нас гардзяробаў нямашака, бо каровы калгасныя могуць з галадухі ўсе нашыя гардзяробы за малінку зьесці”.

За прапрапрадзедам Цыпрыянам пачынаецца сыцяна непрасьветнае цемры, у якой бясьсьледна губляюцца карані майго радаводу; пра крону ж, спадзяюся, паклапоцяцца мае сыны і ўнукі, калі, вядома, не ўмяшаецца кашчавая рука Чарнобылю.

Апошняе, пра што, улучыўшы нагоду, хачу тут сказаць, — адкуль у мяне расейскае прозьвішча.

Найперш пакаюся, што быў час, калі я зусім паважна меўся перамяніць яго на іншае ды нават пачаў падпісваць тым, іншым, свае літаратурныя практыкаваньні. На шчасьце, Бог утрымаў мяне ад больш рашучых захадаў, і я не зьняважыў памяці вядомых і невядомых мне продкаў, якія мелі гэтае прозьвішча і большасць якіх, хочацца верыць, належала ўсё ж да людзей сумленных і годных.

Што да самога прозьвішча, дык трэба пачаць з таго, што, калі Расея захапіла нашы “исконно русские” землі, Кацярына II, а потым ейны сын Павел I “пожаловали” тут свайму дваранству 208,5 тысячы душ “мужеска полу”. Такім чынам, блізу мільёна беларусаў сталі прыгоннымі расейскіх памешчыкаў, нібы менавіта ў гэтым была адвечная мара нашага народу, які, паводле афіцыйных герадотаў, ніколі ня меў большага клопату, як чакаць з усходу вызваліцеляў. Нават пасля таго, як Іван Жахлівы вызваліў Полацк ад палачанаў, а ваявода Трубяцкой — Амсьціслаў ад амсьціслаўцаў. Нават пасля таго, як у сярэдзіне XVII стагодзьдзя ў вайне з Маскоўскай дзяржавай за няпоўныя пятнаццаць гадоў насельніцтва Беларусі скарацілася ў два разы. Нават пасля таго, як у тым самым стагодзьдзі былі перапоўненыя палоннымі беларусамі астраханскія нявольніцкія рынкі, дзе “вызваліцелі” прадавалі нашых продкаў у рабства па тры рублі за галаву.

Былы Сеньненскі павет, адкуль родам мой бацька, уваходзіў у Магілёўскую губэрню, у якой дзясяткі вёсак і тысячы прыгонных атрымаў адзін з фаварытаў расейскае імператрыцы граф Арлоў. Вядома, часам мяне апаноўвае спакуса вывесці радавод менавіта ад яго. Канчаткова не закрэсьліваючы і гэтую вэрсію, мушу зазначыць, што, пэўна, усё было больш банальна, бо ў роднай бацькавай вёсцы Арловы жывуць амаль у кожнай хаце. Маю спадзяваньне, што сыны парупяцца, каб людзей з гэтым прозьвішчам ня менела.

Мае бацькі большую частку жыцьця, прынамсі, пасля таго, як пакінулі вёску, на мове сваіх бацькоў не гаварылі. Мае сыны-месьцічы, калі былі малыя, пачыналі часам гаварыць на розных з бацькамі мовах якраз пасля летаваньня ў вёсцы, дзе іх вучылі “па-гарадзкому”.

Тут я чамусьці — не сказаць, каб вельмі дарэчы — прыгадваю знаёмага кінарэжысэра, што аднойчы, гады тры таму, нападпітку наракаў на цяжкое жыцьцё:

— Разумееш, Валодзя, колькі жанчын у мяне было, і хоць бы адна ў ложку слова па-беларуску сказала.

Я сучэшны гаротнік тым, што ўбіраюцца ў сілу працэсы нацыянальнага адраджэньня. І не памыліўся. Сустрэўшы мяне днямі (хацелася напісаць: на вуліцы, але буду шчыры — у бары менскага Дому літаратара, дзе ўвесь час сядзіць паэт А. Сыс), маэстра з пачуцьцём, так бы мовіць, нацыянальнага задавальненьня, усьцешана паведаміў, што ў ягоныя абдымкі (відаць, паводле тэорыі імавернасьці) пачалі ўжо трапляць і нацыянальна сьвядомыя прадстаўніцы прыўкраснай, як пісаў Караткевіч, паловы нашага народу.

На двары ўсчынаецца крык, і я падыходжу да вакна. Вакол жоўтае цыстэрны зь півам (па-мясцоваму — сьвінаматка) віруе натоўп (па-мясцоваму — пленум). Мой сусед, ужо яўна й даўно разьмяняўшы пазычаны чырвонец, адпыхвае ад цыстэрны старога зь бітончыкам.

— Подумаеш, удостоверение! У нас у каждого по десять удостоверений! У меня вон дед — герой борьбы за советскую власть. Врагов народа от справедливого гнева товарища Сталина в ГУЛАГе охранял! А другой дедуля у Булак-Балаховича за наше светлое будущее боролся. Националист проклятый! А ты ко мне со своим удостоверением лезешь. Я тебе русским языком сказал: сховай удостоверение!

Вяртаюся да стала, каб дапісаць апошнія словы.
Мяркуйце самі, як абышліся б са мною продкі-крывічы.
А з вамі, шаноўныя?
Думаю, шанцы ў нас прыблізна аднолькавыя.
А таму — ці не паспрабаваць скласьці радавод і вам?

Чэрвень, 1990

КАМУНІКАТ.ORG